

V. FEJEZET

A magyar hűbérviszony helyi alakjai A helyi nemesség

1. Horvát–szlavón prédiálisok

Az egyházi nemességet, a familiaritást, haszonbérlői és jobbágyi jogviszonyt az első fejezetben részletesen megtárgyaltuk és megkerestük azokat a vonásaikat, amelyekkel megközelítették a hűbéri jogviszony tiszta típusát. Ezeknek a viszonyoknak közös jellemzőjük volt, hogy az ország egész területén megtalálhattuk őket, így — amennyiben megfeleltek a hűbérviszony ismérveinek — a magyar hűbérviszony országos alakjainak csoportjába voltak sorolhatók. A jelen fejezetben sorra kerülő jogviszonyok csak a középkori magyar jogterület egy-egy részén alakultak ki, helyi körülmények, történelmi adottságok hatására, s így rendkívüli sokféleséget tüntetnek fel. Amikor azonban „a magyar hűbérviszony helyi alakjainak” nevezük őket, ezt csak két megjegyzés kíséretében tehetjük.

A „magyar” jelző nem takar semmilyen kulturális imperializmust. Nem azt akarjuk mondani, hogy a most tárgyalandó jogviszonyokat és intézményeket: a horvát-szlavón prédiális viszonyt, a felvidéki várnemességet, a jobbágyfiúk és lándzsások urukhoz való viszonyát, a román vajdaságot, a kenézséget és boérséget, a szász gerébséget és soltézséget, a kún kapitányságot és a székely lófórséget egyedül a középkori magyarság jogalkotó képessége alakította ki a mindenkori szükségleteknek megfelelően. Éppen ellenkezőleg: ezeket a kapcsolatokat a magyar államszervezés aligha hozta volna létre, ha nem kerül érintkezésbe ethnikailag eltérő elemekkel, amelyek — s ez éppen a lényeges — mind a honfoglaló, mind a letelepedett magyarságtól eltérő jogintézményekkel is rendelkeztek. A dunavölgyi összehasonlító jogtörténetnek éppen az az izgalmasan érdekes problémája: hogyan ütköztek össze a Kárpátok koszorúján és a nyugati-déli határokon belül talált, vagy ide később bevándorolt

népek ősi jogintézményei a magyar személyes királyság, majd a rendiség irányában fejlődő középkori állam jogrendszerével, s hogy ebben az összeütközésben melyik maradt felül, milyen kompromisszumok, áthidaló megoldások jöttek létre, milyen sajátos dunavölgyi-répi intézmények születtek? Amikor Wenzel Gusztáv először nézett szembe az országos és a partikuláris jogok problémájával, meg kellett állapítania, hogy mint Európa minden középkori államában, Magyarországon is tekintélyes szerep jutott az országos jog mellett a részszerűeknek is.¹ A „magyar” jelzőt eszerint abban az értelemben alkalmazzuk a most sorra kerülő intézményekre, hogy ezek Középeurópának azon részén jöttek létre, mely egy régen letűnt korban a magyar országos jog uralma alatt állott. Egy percre sem akarjuk tagadni azt a sokféleséget, amely az országos jog égisze alatt ezen a területen kialakult; hogy van-e a sokféleségben mégis valamilyen egységes gondolat, arra ez a fejezet fog talán némi választ adni.

A „hűbérviszony” megjelölés viszont nem kíván ráerőszakolni egy konstrukciót lényegében távolálló intézményekre. A feudalizmus egykori túlbecsülésével szemben ma már külföldön is útat tör az a felismerés, hogy pl. a Németbirodalom egyes tartományainak életében a hűbériségnek aránylag csekély a jelentősége az országos jog (Landrecht) mellett.² Az előző fejezet élén fejeztük ki azt a meggyőződésünket, hogy a magyar alkotmány fejlődésében a rendiség jelenti a folyam főágát, a hűbériség csak mellékágának felel meg. Ha tehát itt mégis — teljesen vázlatosan — szemügyre vesszük azokat a jogviszonyokat, amelyek a nagy földesurak és a birtokaikon lakó népek vezetői között kialakultak (hiszen csak ezek gyakorolták az úr hatalmának bizonyos részét, s így csak ők tekinthetők hűbéreseknak), akkor nem akarjuk feudálisnak nevezni a telepesség körében kialakult soltész- vagy gerébi intézményt, sem olyan harcosnépek vezetőinek jogállását, amelyek (mint a székely) hűbérurat sohasem ismertek, hanem az egymás mellé állítással az egyes helyi alakulatok különféleségét kívánjuk kidomborítani. Eljárásunkat a kezdetben választott ideáltipikus módszer teljesen megmagyarázza. Az ember és ember közötti kapcsolatnak, a nagybirtokos és a kisebb vezető közötti jogviszonynak hűbéri vonásait keres-

¹ Wenzel Gusztáv: Az országos jog és a particularis jogok közti viszony hazai jogrendszerünkben, Budapest 1876. (Ért. a társ. tud. k. IV. 5.)

² Brunner Otto: Land und Herrschaft, 2. kiad. Brunn—München—Wien 1942, 400.

sük és mutatjuk fel akkor is, ha a viszony egyébként más típus-
hoz áll közelebb.

Ez a más típus igen gyakran éppen a rendiség, ami ismét a hű-
béri és rendi struktura jelentőségének viszonyáról vallott felfogá-
sunkat támasztja alá. Azokon a viszonyokon keresztül, amelyek a
dominus terre és az egyes települések, falvak, birtokok ve-
zetői között szövődnek, a Kárpátmedence középső részén települt
magyarságot széles körben övező rokon és idegen népek színe-java
halad végig a rendi fejlődésnek nagyban-egészben azonos útján: a
vérségi vagy települési közösség főnökéből a helyi nemességen át
felemelkedik az országos nemességbe. Amikor tehát ezt a fejezetet
a magyar hűbérviszony helyi alakjainak szenteltük, bizvást írhattuk
föléje, hogy a peremvidékek helyi nemességének kialakulását fog-
lalja magába, s így előkészíti a XV—XVI. század rendi államának
behatóbb megismerését. S itt nem mellőzhetjük el annak megemlí-
tését, hogy a heterogén elemeket egységes réteggé, kikristályoso-
dott renddé tömörítő tényező a pogány elleni harc, mely a magyar
nemesi rendnek sajátos hivatását és egyben életmódját is megadja.
Azok a helyi előljárók, akik foglalkozásuknál fogva nem vettek részt
ebben a küzdelemben, mint a német soltészek és gerébek, sem sajátos
partikuláris hűbérviszony részesei nem lettek, sem a dunavölgyi
rendiségben nem jutottak szerephez; a harcos elemek jogállásában
viszont még akkor is felcsillantak a hűbérjog vonásai, ha egyéb-
ként sohasem állottak alárendeltségi viszonyban egy hatalmasabbal.

Forduljunk hát a dunavölgyi hűbérviszonyok legkifejlettebb
alakja, a horvát-szlavón várnemesség felé. Ezt a
tárgyat részleteiben feldolgozni nem a mi feladatunk, s meglehet,
hogy a délszláv kutatás már tett lépéseket felderítése felé. Magunk
erre annál kevésbé vállalkozhatunk, minthogy mai helyzetünkben
a legfontosabb okmánytárakat nélkülöznünk kell s így számolunk
azzal, hogy az áttekintés teljessége végett alább nyujtott vázlatot
a további kutatás módosítani fogja.³

A délszláv társadalomfejlődés alapvetését kiváló szakértője,
Thallóczy Lajos rajzolta meg, sajnos röviden. A régi Szlavóniát és
a régi Horvátországot itt el kell egymástól választanunk. A Dráva
és a Száva közén, sőt attól délre elterülő régi Szlavóniában a X—XI.

³ Munkám megírásakor nem férhettem hozzá Smičiklas Codex diploma-
maticusához, s így kénytelen voltam Váczy, Serviensek 379—386. hivat-
kozásait felhasználni, amit itt az egész következő szakaszra vonatkozóan
említek meg, vagy régebbi kiadásokat, Szentpétery Regestáját és régebben
kijegyzett Dl. adataimat segítségül hívni.

században „a nemzetségek fejei alatt a maga szokása szerint élt a nép”. 1091-ben, a zágrábi püspökség szervezésével érezte meg először a magyar és keresztény hatalmat; de ez a hatalom sem tehetett egyebet, minthogy meghagyta a régi vérségi szervezetet. A birtokközösségben élő, vérségi alapon zsupákba tömörült gyér szlavón és kocsnyák nemzetségeket beillesztette a fokozatosan bevezetett vármegyei szervezetbe azon az alapon, hogy az egész szlavón földet királyi birtoknak tekintette. A szervezés csak III. Béla idején indulhatott meg erőteljesebben. Az átalakulást Thallóczy így írja le: „A nemzetségek egyes terra-kat, földeket bírnak, melyek valamely grad, vár körül terülnek el. Szabad birtok ez, melynek egyes tagjait a nemzetségnek ház- és földközösségben élő családjai birják. Némely ilyen nemzetség-birtoktest már zsupát alkot, vagyis bizonyos területi egységet, melynek előljárója a nemzetség legvagyonosabb családjának a legtekintélyesebb embere. Ez a zsupánság nem lehet örökletes, csak a szokás joga szerint ítélnék s egyes családfőket meghallgattak minden ügyben. Ezeket a nemzetségeket a király meghagyta abban az állapotban, de várjobbágyokká tette őket, szabad örökbirtokkal bíró katonákká, kik maguk is vehettek birtokukra jobbágyot, kmettet, amint nevezték. Minthogy ez a várrendszer akkor indul meg intenzívebben szlavón földön, mikor Imre és II. Endre idejében nálunk már hanyatlik, világos, hogy később bomlik is fel, de sőt általában véve nem is enyészett el...”⁴

A hűbérviszony kialakulására most már azáltal nyílt alkalom, hogy a szlavón megyék és „földek” s így a rajtuk élő nemzetségek is magánbirtokosok kezére jutottak. Amelyeknek nem sikerült az országos (azaz: szlavón) nemesség soraiba emelkedni, elszegényedve az egyházak, vagy az idegen (magyar) főnemesség hatósága alá kerültek. A királyság a XII. században még védte a közös birtokot s a nemzetségi elővételt, mely azt a rokonok kezén tartotta meg; később azonban a magyar nemesi rendelkezési jog itt is elterjedt, s ez megtörte a szláv zsupák ősi összefüggését. A bomladozó nemzetségek fölött a király magyar híveit tette urakká, kik bőven kapták az adományokat magyar nemesi jogon, s így nagyobb erővel és hívebben tudtak szolgálni a királynak. Ilyen magánhatalom kialakulásának jó példája a Blagay-család felemelkedése az alsószlavóniai Dubica megyéhez tartozó Vodicsa kerületben. Itt a dubicai várjobb-

⁴ Blagay-oklevéltár XVI—XIX. l. (az idézet XIX.). V. ö. Csánki Dezső: Kőrösmegye a XV. században, Budapest 1893 (Ért. a tört. tud. k. XV. 12.) 131.

bágyoknak voltak örökjogú várföldeik (*baština*), melyeken adózó jobbágyaik és kiváltságos telepések éltek: Vodicsa terra azonban Imre király adományából Goricai Miklós kezére jutott. Az adományos család és a régi birtokosok közötti viszálykodás 1269-ben az előbbi javára dőlt el, a várjobbágyok földjei, végkép a Goricai-had birtokaivá lettek. Míg régen a nemzetség közvetlenül a királlyal vagy az ő képével állott szemben, az új birtokosokkal szemben a magánuradalom keretei közé szorult; a nemzetség *župan-ja comes terrestris*, olykor *supanus terrestris* néven a vármegyében lakó közös birtokok felügyelőjévé, valóságos gazdasági ispánná lett, s tisztét rendszerint a várnagyra ruházták. Míg maga Dubica megye templomos-johannita gazdái kezén megtartott valamit a régi megyei szervezetből s a *comes terrestris* egyenlő jogkörhöz jutott a rendi *preceptorral*, a Goricai-Vodicsai, később Blagay-nemzetség lassan teljesen önállóvá lett az országos igazgatástól.⁵

A középkori Horvátország igazgatása is vérségi alapon nyugodott. A magyar királyság elismerte a nagy horvát nemzetségfőket, kik ezt az állásukat a spalatói érsek vagy a knini káptalan révén igazolni tudták. A tengeremelléki horvátság a XVI. század elejéig nemzetségekre tagozódott, a gazdasági-politikai fejlődés során azonban ezek politikai kiváltságokkal rendelkező nagy latifundiumok kereteibe illeszkedtek. A horvát megyéknek, a zsupáknak élén örökös főispánok állanak, kik a hosszanti völgyeket védő várakba várnagyokat rendelnek. A szabad nemzetségtagok idők folyamán a főúr familiárisaivá lesznek és zászlaja alatt harcolnak, ennek fejében birtokot kapnak tőle. A közigazgatás élén a zsupán áll, de mellette már a XIV. században nemesi bírák, *iudices nobilium* működnek. A megyei nemesi széktől a knini székhez megy a föllebbezés, de az ide összehívott közgyűlésen is a nagybirtokosoké a vezetőszerep. A közigazgatást kinevezett tisztjeik intézik s csak akkor engedelmessé válnak a bánnak, ha félnak a királytól, vagy a hatalmas báni atyafiságtól.⁶ A két országrészt összehasonlítva tehát azt látjuk, hogy a szlavón nemzetségek a várjobbágyság iskoláján mentek keresztül, s ennek hagyományait vitték át a magánkézre került váruradalmakba, míg a horvát nemzetségek közvetlenül állván nagyuraik szolgálatába, a dologias várjobbágysággal-várnemességgel szemben a személyi kapcsolaton nyugvó familiaritásba illeszkedtek.

⁵ Blagay XX, L—LI. I. V. ö. Csánki, Kőrösmegeye 120.

⁶ Blagay XVIII. I. Frangepán-oklevéltár II. k. XXI—XXIII. I.

A prédiális-várnemesi intézmény igazi hazája tehát a régi Szlavónia, bár éles határokat itt nem vonhatunk.

Hogy az intézményt alaposabban megismerhessük, először a királyi prédiálisok felé kell fordulnunk. Adataink kétségtelenné teszik, hogy ezek a várjobbágyságból, mégpedig annak előkelőbb rétegéből kerültek ki, emellett azonban más társadalmi csoportokból is kiegészültek. A XIII. századi hágyomány megszervezésüket a szlavón berendezkedés kezdeteire, névszerint Kálmán rendelkezéseire vezette vissza: 1224-ben Gorica megyében feltűnik az előkelő várjobbágy-réteg, a szentkirály jobbágyfiainak neve, a század derekán pedig úgy tudják, hogy a rovistyei vár jobbágyságait és prédiálisait Kálmán király helyezte szolgálatukba és birtokukba. Ugyanakkor a többiek, kik várnépekből jogtalanul emelkedtek föl a vár jobbágyságai és prédiálisai közé, a király küldetésében járó István szlavón bán régi kondíciójukba szorítja vissza. Tíz év múlva még szigorúbb a revízió: a király Rovistyén a régebbi 60 közül 25 „szabad prédiális” kiválasztását engedi meg s ezeknek földrészüket is kiadatja, felmentve őket az ispán és a megye hatósága alól; később azonban úgy látszik, hogy a fölmentés nem teljes, „mert vannak bizonyos ügyek, amelyekben s „Drávántúli királyi serviensek” fölött mégis a comes ítél.⁷ A szigorú szelekció végül is csődöt mond: nem lehet megakadályozni, hogy a régi várjobbágy-réteg teljességében fel ne emelkedjék a prédiális nemességbe; amint az 1273-i szlavón statútum megalkotásakor együtt és egyenlőkként szerepelnek nemesek és várjobbágyok, úgy lesz ezekben az években szinonimává a

⁷ 1224: Kukuljevič I. 49. (Smičiklas III. 239.); 1255: convocatis ad nos iobagionibus castri predialibus et castrensibus eiusdem castri, quos invenimus ex castrensibus indebite factos esse iobagiones castri vel prediales, eos reddidimus in pristinam libertatem, quos vero invenimus iobagiones castri et prediales, illos in statu suo, secundum quod Colomannus rex ... ordinaverat, cum terris suis pacificis (h: pacifice?) duximus dimittendos ... (alább Kálmán királytól felemelt hospesekről is van szó), Smičiklas IV. 596; 1265: cum dominus noster rex de liberis hospitibus et de iobagionibus castri de Ryuche viginti quinque liberos prediales, exclusis aliis in eodem comitatu constituisset, (kik) de omni iurisdictione ... castri et comitatus de Riuche sunt exempti et penitus expediti, HO. VII. 94 (Smičiklas V. 337); 1279: nobiles nostros prediales et iobagiones castri ... a iudicatu comitis de Ryuche ... exceptis articulis in quibus iidem mobiles prediales et iobagiones castri iudicio ... comitis de Ryuche astare tenebantur, pure et simpliciter, de nostra gratia speciali tamquam veros et naturales servientes nostros regales ultra Drawam constitutos, iuxta libertatem eorundem nobilium duximus eximendos, HO. VII. 172.

várjobbágy és szabad prédiális, a következő évszázadban pedig a vár nemes jobbágya, várnemes és prédiális nemes.⁸

Az emelkedő prédiálisok szabadságharca a hatalmas királyi ispánok ellen folyik, egyidőben a magyar várjobbágyoknak az országos nemességbe való beolvadásával s a királyi servienseknek az elnyomó oligarchák elleni harcával: a XIII. század második felében. Tudjuk, hogy a szlavón megyében az ispán is tehetett adományt prédiális módra, de ennek motivuma a *servitium regni* volt, amint a várjobbágy szolgálati birtokát is *munus regni*-nek nevezték magyar területen.⁹ Amikor a király valakinek prédiális módra tett adományt, de a szolgálat nagyságáért még több jutalmat akart adni neki, felmentette a földre való tekintettel az ispánnak teljesítendő szolgálat és az ispán hatósága alól, jellemezve ezzel a többi prédiálisok jogállását. A felszabadulás, a *reformatio libertatis* első állomása az ispáni önkény korlátozása volt: így 1265-ben a rovistyei prédiálisok és várjobbágyok kivívták, hogy a király enyhítette a szállásdénárookra vonatkozó kötelezettségüket, az ispáni ítélezéshez három megnevezett szlavón nemes egyikének közreműködését kívánta meg, a *comes* idézését pedig hiteleshelyi útra terelte. Az egyéni felmentésekből világosan látjuk, hogy az ispáni hatóság *occasione castri* érvényesült, a szolgálatot pedig *ratione terre, ratione prediorum* kellett teljesíteni, tehát ispán és várnemes viszonya teljesen dologiassá vált. Az a tény

⁸ 1273: *nobiles et iobagiones castrorum* (többször is, végül Zágráb és Kőrös megyében egyenként 4 választott nemes és 2 várjobbágy örököltek a statutum megtartásán), Kukuljevič II. 3—5; 1273: *nobilitavimus predia sua, in Garig et in Guersence existencia, que quidem predia licet a jobagionibus castri sive predialibus empconis titulo...* (pos) sedit, HO. VII. 139 (Smičiklas VI. 39^f); 1279: 7. jz.; 1354: *nobilis jobbagyó castri de Moroucha...* (majd) *similiter nobilium castrensium de eadem comitatu Moroucha, Kukuljevič I. 124; 1419: predialium et nobilium castri Reychemis personis...* in eo, quod, quamvis ipsi et quilibet eorum prediales et mobiles jobagiones castrenses existendo... (alább) *pro... nobilibus predialibus et jobagionibus prefati castri Reyche...* (majd) *prediales et nobiles jobagiones castri de Reyche, uo. 89—92; 1430: generaciones... nobiles iobagiones sc. castri Crisiensis, ad banatum regni Sclavonie... pertinentes, Csánki, Kőrösmegye 7 (3); 1436: nobiles jobagiones castrenses, Fejér IV/2. 288, Reg. 1057. sz.*

⁹ 1262: *ipsum cognovimus esse virum providum et ad servicia regni apparatus, Smičiklas V. 230, Reg. 1329. sz. — 1342: excepto munere regni. Gregorich Mária: A bori és borfői Bory-család és levéltára (Szeged 1935) 99. A kiadó Erdélyi László bonyolult elméleteiből kiindulva, sajnos félreérti azt, hogy e kifejezés várjobbágy-birtokot takar. A Borfőiek várjobbágyságát világosan mutatja 1358-i nemeslevelük, uo. 103.*

azonban, hogy a király többször tett híveinek adományt prédiális-jogon, s ezeket egyúttal ki is emelte a várispán hatósága alól, valamint az immár nemesnek nevezett várjobbágyok vissza nem szorítható emelkedése meglehetősen csökkentette, ha nem is szüntette meg teljesen (mint Rovistyén láttuk) a comesnek a prédiálisokra való befolyását.¹⁰

Az a viszonylagos szabadság, amelyet kezdetben a „szabad magyar prédiálisok” élveztek a várjobbágyokkal szemben, majd az egész prédiális-várnemes réteg a továbbra is függő helyzetben maradt *castrensis*-ekhez viszonyítva, tükröződik e felemelkedő társadalmi csoport ránkmaradt magyar nevében is. A *paráznok* szó egy töből származik a paráznával, s a *prazdan*, *prazan* közös szláv gyökre megy vissza, ami ürest, szabadot jelent. Ebből lett minden szláv nyelvben (s a románban is) a *praznik* = szünet, ünnep szó, a XIII. század szlavón-magyar terminológiájában pedig a hasonló hangzású, de elmagyarosodott *praznuk-paráznok*. A prédiális tehát, akit szláv szóval „szabad”-nak neveztek, olyan ember lehetett csak, aki a XIII. század derekán már felszabadult a várispáni hatalom, a várszolgálat teljes megkötöttségéből.¹¹ Míg egy

¹⁰ 1262: adomány ... more predialium, (de mert többet érdemel, földjét) ex iurisdictione comitis Symigiensis et de Chesmicza eximendam duximus et omnino liberandam, ita quod nec ipse, nec sui heredes ratione ipsius terre in aliquo ipsis comitibus teneantur sed solummodo ... duci Bele ratione eiusdem servicium debeant exhibere. Smičiklas V. 235, Reg. 1311. sz.; 1265: quia manifestam causam suspicionis habuerunt contra comites antedictos, cum quibus pro reformacione libertatis sue diucius in lite contendunt, Wenzel VIII. 124, (Smičiklas V. 329); 1265: occasione castris, HO. VII. 94, (Smičiklas V. 337); 1270: a iudicio seu iurisdictione comitis parochialis duxerimus eximendos, Smičiklas V. 546; 1273: prenotatas possessiones a priori debito exemptas iuxta libertatem aliorum regni nobilium perpetuo possidere valeant et habere, nec ullo unquam tempore aliquibus serviciis castrorum predictorum ratione memoratorum prediorum agravari valeant, HO. VII. 139, (Smičiklas VI. 39); nobilisekből prédiálisok, Váczy, Servienek 381 (2). Itt jegyezzük meg, hogy nem találjuk indokoltnak a rovistyeyi és a többi prédiálisok közötti különbségtételt a joghatóság szempontjából; csak a felszabadulás különböző fázisairól lehet itt szó.

¹¹ 1257: terras memoratas a terris castrensiu nostrorum metis undique separatas eidem magistro Tyburcio et per eum suis heredibus heredumque successoribus confirmamus iure perpetuo possidendas, sub eadem condicione, quibus alii prediales nostri qui vulgo *paraznuk* dicuntur, possidere dinoscuntur, HO. VII. 64; 1265: prediales liberos Hungaros videlicet et jobagiones castris de Ryuche, Wenzel VIII. 124, (Smičiklas V. 329); 1265: fent 7. jz. — A *paraznuk* szó megfejtésére Dr. Petrovici Emil, a kolozsvári I. Ferdinánd-tudományegyetem rektora volt szíves rávezetni, kinek ezúton is hálás köszönetet mondok.

adatunk szerint a hatvanas években a *curialis comes* vezetésével jelent meg társaival a hiteleshely előtt, a hetvenes évek végén a „szabad” jelzővel meg nem elégedve, a „nemes” megjelölést vindikálta magának s a királyi serviensek joghelyzetére törekedett.¹² Ezt azonban ebben az időben még nem érthette el, mert földbirtoka szolgálattal volt megterhelve.

A prédiálisok birtokjoga a szabadságnak és függésnek éppen olyan keveréke, mint személyi jogállásuk. A kritikus félszázad okleveleiből világosan kiténik, hogy a nemes várjobbágy-prédiális örökjogú várbirtokát a *castrensis*-ek földjétől, tehát az egyben maradt várföldtől elválasztották és éppen úgy elhatárolták, mint a nemesi jószágot.¹³ Minthogy ez éppen a várbirtokok revíziója alkalmával történt, biztosra vehetjük, hogy az állandó elkülönítésbe a király és képviselői is belenyugodtak. Másrészt állandóan olvasunk róla, hogy a prédiálisok várföldjeiket eladják, örökbe hagyják, legtöbbször királyi beleegyezéssel, azonban úgy, hogy a jogutódnak át kell vennie a birtokra nehezedő szolgálatot. Mint Váczy helyesen mutatta ki, a várjobbágy-birtok Horvát-Szlavónországban prédiális alakot öltött, s ezt a jellegét megőrizte harmadik személy kezén is. Az eladó és vevő közé mintegy beékelődött a király, aki az új tulajdonossal közvetlen szolgálati jogviszonyba lépett, mikor a régit kibocsátotta. Ha az ilyen jószág vevőjét fel akarta szabadítani a szolgálat terhétől, birtokait kellett megnemesítenie, hogy ezentúl igaz nemesek módjára bírhasa őket, mint egy ékesen szóló 1273-i adománylevélből láthatjuk.¹⁴ Ez a helyzet egyenesen következik az eldologiasodásnak abból a kifejtett stádiumából, amelyre az imént utaltunk: a prédiális személye a várral szemben, várbirtokánál fogva volt lekötötte.

Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy a délvidéki királyi prédiálisok jogviszonyát nem kell hűbérinek tekinteniünk csak azért, mert szolgálatuk földbirtokhoz kapcsolódott. Az erős eldologiasodás,

¹² 1264: cum Marcello curiali comite suo et cum conpredialibus suis, HO. VII. 92, (Smičiklas V. 322); 1279, nemesek: fent 7. jz.

¹³ 1257: fent 11. jz.; 1257: jobagionum castri terras, super quibus non est contencio, et quas a castro hactenus pacifice tenuerint, a terris castrensium reambularet et eisdem jobagionibus castri relinqueret, HO. 67, 69, 71; 1264: uo. 92; 1265: uo. 94, (Smičiklas V. 337). -- Várjobbágy adománybirtokban részeseül 1232: Kukuljević I. 87.

¹⁴ Váczy, Serviensek 385 és (3); hozzá 1271: HO. VII. 133; 1273: fent 8. jz., majd: ... exnunc tamen inantea ita pure et simpliciter sine debito prime condicionis, tam ipse quam eius heredes teneant et possideant, sicut veri primi et naturales Sclavonie nobiles suas possessiones possident, HO. VII. 139, (Smičiklas VI. 39); 1279: LK. 1928, 87.

szolgálat és birtoklás olyan okozati összefüggése, amely a késői nyugati hűbérviszonyt jellemezte, kétségtelenül ehhez közelíti; hiányzik azonban a szerződéses jelleg az alapításban és a jogviszony egész struktúrájában, s a kölcsönös hűségnek lényeges eleme. A személyes királyság intézményeiből fennmaradt várjobbágyságnak ez a kiteljesedett alakja nem egyéb, mint patrimonialis függő viszony, amely olyan mértékben fordul át a rendiségbe, amennyire egyre jobban érvényesül a *servitium regni* gondolata, s amennyivel szorosabbra fűződnek az egységes jogállású prédiálisokat összefűző szálak. Akárcsak az egyházi nemesek, a délvidéki királyi prédiálisok is a patrimonialis függésből emelkednek ki renddé, helyi nemességgé: az ő *liberta*-s-uk nem a királlyal kötött szerződés, hanem *condicio*, amelyet a későbbi századokban egyre inkább szégyelnek és szublimálni igyekeznek.¹⁵ Minthogy vár földjeiken jobbágyok élnek, kiket ők fogadhatnak be, kik fölött a nagyobb ügyeket kivéve bíráskodhatnak, akik az ő gondjukra vannak bízva: részesek a patrimonialis uralkodó hatalmában, birtokuk mégsem hűbér, mert nem kapcsolódik hozzá sajátos hűbéri jogviszony.¹⁶ Az alattvalók fölötti uralomgyakorlás mindenesetre a társadalmi-rendi létra magasabb fokára emeli a horvát-szlavón királyi (és egyházi) prédiálisokat, mint a Dráváninenni területek egyházi nemességét, amely két keze munkájával műveli kis földjét.

A királyi prédiálisokat eszerint a vár függéséből kiemelkedő kondicionális nemeseknek kell tekintenünk, s további fejlődésüket is a rendiség kategóriáiban kell felvázolnunk.¹⁷ A legmagasabb lépcső, amelyre feljuthattak: a horvát, vagy szlavón országos nemesség volt. Éppen azért, mert ezeken a tájakon a várjobbágyság széles rétege viselte a „nemes” nevet anélkül, hogy a kondíciótól megszabadult volna, a horvát-szlavón nemesítések erősen

¹⁵ 1265: *secundum tenorem libertatum predialium de Garyg*, Wenzel VIII. 124; 1265: *habendam more et libertate aliorum predialium de Guenzenche*, HO. VII. 93, (Smičiklas V. 322); 1273: előbbi jz.

¹⁶ 1255: *Tolzonth nemzetség joghatósága jobbágyai fölött*, Alsószlav. 2.; 1265: *prediales liberam habeant facultatem quoscunque voluerint ad suam porcionem recipiendi*, Smičiklas V. 338; 1273: *in curiis nobilium vel jobagionum castri*, Kukuljevič II. 5.; 1278: *nullus collectorum jobbagiones in cura eorum jobbagionum castri existentes dicandi haberet optionem*, uo. I. 88; v. ö. 1498: *horvát familiáris adományba kap... unam terram et colonos Myrkwopolye vocatam*, Frangepán II. 239.

¹⁷ 1439, Albert király oklevele: *quilibet hominum et jobagionum, et eciam nobilium condicionariorum, atque nobilium nullum jobagionem habencium, proprias domos possidencium... solvere debebit*, Teleki, Hunyadiak X. 71.

hangsúlyozzák, hogy a jutalmazott „igaz, tiszta, született” nemessé válik, sőt a királyi szerviensek megjelölését is használják emberöltőkkel a név magyarországi elenyészése után. A nemesítéssel birtokjogi tekintetben is változás áll be: a magyar nemes szabad rendelkezése, helyesebben allodiális birtoklása behatol a Drávántúli részekre is, szemben az itt általános, várhoz kötött birtoklással. A nemes adományos úgy rendelkezik jószágával, ahogy akar, az ott lakók kiváltságainak ellenére is. A személyi és dologi tekintetben az országos nemességgel egyenrangú horvát-szlavón prerogatívának mégis volt két vonása, amely — ha jól értjük adatainkat — bizonyos aránylati különbséget hozott létre a két ország nemesei között. A délvidéki nemesek nem közvetlenül a királytól függöttek, hanem az őt képviselő bántól vagy hercegtől, s így ha a várnemesekkel szemben felmentést is kaptak a comes hatósága és a neki járó szolgálat alól, továbbra is fennmaradt szolgálati kötelezettségük Szlavónia ill. Horvátország urával szemben. Ez a kötelezettség birtokra való tekintettel terhelte őket, mint a magyarországiakat is, csak itt ezt a vonást erősebben kidomborították. A nagyobb különbség e szolgálat terjedelmében mutatkozott. A magyar nemes *per se et personam* volt köteles hadbavonulni, míg a horvát-szlavón harcosok katonai kötelezettségét nem egyszer számszerűen határozták meg. Már a legkorábbi nemesítés, melynek élvezői a gorikai vár Klokočén lakó szentkirály-jobbágyfiai, azt a kötelezettséget rója rájuk, hogy a királyi hadba 15 páncélossal és 100 hazai gyalogossal vonuljanak be, s érdekes, hogy több mint két évszázad múltán is változatlanul él a nemes Klokoči nemzetség régi hadi szokása, melyen I. Ulászló enyhít a gyalogosok elengedésével, de a kondíciót fel nem oldja. És 1425-ben, mikor Zsigmond káptalani vizsgálat alapján ünnepélyesen elismeri a Ladihovity-nemzetség nemességét, a nemtelenségnek minden bélyegét letörölve róluk, ugyanakkor megengedi, hogy hadfőlkelés esetén csupán három (lovas vagy gyalogos) tegzést állítsanak ki; mindezt abban a században, amely a meghatározott, vagy a várhoz fűződő szolgálatot az igazi nemességgel összeférhetetlennek tartotta! A horvát-szlavón nobilesok meghatározott szolgálatát — mely egymagában még nem hűbériség — ezekből az adatokból úgy kell elképzelnünk, mint az általános hadfőlkelés nemesi kötelességének enyhített alakját.¹⁸

¹⁸ 1224: idéztem III fej. 148. jz.; hozzá: *Itaque de cetero ad iam dictum castrum nullum habeat respectum (subiectionis)*, Fejér III/1. 446, (Smičiklas III. 239); *g y a n ú s* 1225-ből két nemesítés, ... *ab obligatoria servitute*: Smičiklas III. 247, Reg. 574. sz. és Kukuljevič I. 51, Reg.

A horvát-szlavón nemzetségek közül nem sikerült mindegyiknek az országos nemesség soraiba emelkednie, s a hűbérviszony szempontjából éppen azok érdekelnek bennünket, amelyek a vár kötelekében megmaradván, királyi adományozás révén magánuralom alá kerültek. Aránylag kevés várkerület maradt népességével együtt a középkor egész folyamán a király (ill. bán) hatósága alatt (így Kőrös és Kemlek váré). A királyné prédiális jobbágyait ebből a szempontból egy beszámítás alá kell vennünk a királyiakkal.¹⁹ Korán megkezdődött azonban nagyobb területek, egész vármegyék eladományozása a nagyurak javára, s ez az Aranybulla tilalma ellenére az egész XIII. századon át tovább folyt. Az első, közzismert példa Modrus vármegye 1193-ban történt donációja a Frangepán-ős Bertalan comes számára, melyről a hűbériséggel kapcsolatban külön is meg kell emlékeznünk. Hű szolgálatainak jutalmául

577. sz. (ezt a korai nobilitas kifejezés alapján bizvást hamisnak vehetjük); 1262: szolg. a hercegnek, 10. jz.; 1354: de premissio nobili jobbagionatu castris .. in coetum et numerum purorum regni nobilium et servientium regalium, nulla pristina ignobilitatis macula super eisdem reservata, Kukuljevič I. 124; 1371: sub hisdem pregorativis, quibus alii nobiles ipsorum regnorum nostrorum Dalmatie et Croatia eorum possessiones proprias conservant, uo. 139; 1396: sub eisdem condicionibus, pactis et serviciis conservandas ... quibus ceteri nobiles (et) possessionati homines in dictis regnis ... existentes possessiones eorum et jobbagiones in eisdem residentes forent soliti conservare... (ez pedig a horvát-dalmát nemesek szerint) iuxta eorum voluntatis arbitrium et beneplacitum... (tehát) merum ius et plenum dominium, uo. II. 11—2; 1425: non condicionalio aut ignobili sed sincere et vere nobilitatis titulo... potiti fuissent... (ezért felmenti) de omni et quolibet iugo et nota ignobilitatis, nec non servitutibus, proventibus, taxis... (s megengedi, hogy) universitas ipsorum nobilium de Ladhowith tres et non plures pharetrarios de medio eorum equestres aut pedestres... deputare... teneantur, Dl. 35940; 1441: a Klokoč-nemzetség... pro omnibus provinciis ipsorum tempore primo (?) ex parte eorum Regni Maiestatibus provenire solitis quindecim pharetrarios equites et centum pedites armis exercitualiibus fulcitos transmittere deberent, Teleki, Hunyadiak X. 99; 1452, örökbefogadásnál: ... servitia domini bani tam presentis quam futuri nullo modo minuire debeant neque possint secundum consuetudinem regni, uti ab antiquitate prefuerat et extitit; et idem Fraylych talia servitia omnino et penitus super se assumptis, Blagay 345; 1460: adomány zágrábmegyei falvakról, ... quas quedam natio Tolichi sic dicta inhabitare dicitur, sub illis tantum serviciis, quibus regibus Hungarie ipsa natio Tolichi servire teneretur, dummodo eadem natio non sit de condicione nobilium, Frangepán II. 39; 1464: védelem az erőszakos szolgálatra kényszerítés ellen, ... nolentes eosdem nobiles de... Werhowyna, ... supprimi, quin imo eosdem ipsorumque heredes in illa mera et libera gaudere et frui volumus libertate, qua ceteri veri nobiles regni nostri fruuntur et gratulantur sub vexillo regio militantes, Blagay 367.

¹⁹ Kőrös, Kemlek: Csánki, Kőrösmegye 120; v. ö. 1430: fent 8. jz. Királynéi prédiálisok, 1257: Wenzel VII. 467.

a comes megkapta az egész megye területét, minden tartozékával és jövedelmével, örökjogon, utódaira (sőt fiú hiányában unoka-öccseire) szólóan, azzal a feltétellel, hogy védelmi háborúban 10, támadóban 4 páncélossal szolgáljon a királynak az általános horvát fölkelés keretében. A modrusi terület fölötti hatalmának kifejezője természetesen a joghatóság lett, amelyet csak a bán jelenléte korlátozott, s amelytől csak igazság megtagadása esetében lehetett a bánhoz fordulni. 1242-ben IV. Bélától sikerült ennek s az 1223-ra hami-sított, Vinodol adományát tartalmazó oklevélnek megerősítését megszerezni; az eredeti szolgálat csak a király távollétében maradt fenn, jelenlétében két gályával kellett rendelkezésére állaniok a Frangepánoknak, Vinodol fejében pedig a horvát felkeléskor három, a határokon kívül két fegyveressel szolgálniok. Helyesen látják ezekben az oklevelekben a hűbéri vonatkozást, hiszen a magyar adományoktól való eltérésük első pillanatra szembetűnő; Thallóczy úgy véli, hogy III. Béla nem is járhatott el másképpen, minthogy a horvát törzsjogot és a városok külön jogát nem tudta másként összeegyeztetni a korona jogával. Magunk azonban a hűbéri jelleget nem annyira a fegyveres szolgálat számszerű megállapításában látjuk, mint inkább a földadománynak és a katonaállitásnak okozatos (dologias) összefüggésében, s még inkább abban, hogy a két adományt a király szerződésnek fogja fel, s az elsőnek megszegése a magánjogi ügyletekben szokásos duplázást vonja maga után: a comesnek hanyagságból, gondatlanságból történt mulasztása azzal a következménnyel jár, hogy a következő felkeléskor kétszerannyi páncélossal vonul be, vagy pótolja az előző hadjáratban elmaradtakat. Szerződéses vonás az is, hogy Bertalan kifejezetten vállalja kötelezettségeit, s így járnak el Guido comes fiai is, mikor Vinodolt törvényesen is megszerzik. A hűbérszerződés jellegét viszont nem a régi nemzetségi jog hagyományaiból, hanem abból az általános európai gyakorlatból származtatjuk, hogy határvidékeket, függő tartományokat mindenütt hűbéri formák között kapcsoltak az anyaországhoz. Ha még azt is meggondoljuk, hogy a kisebb területen birtokoló Klokochiaknak mennyivel nagyobb hadsereget kellett kiállítaniuk, a Frangepánok javára tett adományt úgy kell felfognunk, mint a magyar királysághoz való hűségüknek kezdetben csak szimbolikus szolgálat mellett való biztosítását.²⁰

²⁰ 1193: totam terram pertinentem ad comitatum Modrus cum pertinentiis et totis redditibus ei et heredibus suis iure hereditario contulimus perpetuis temporibus possidendam; tali pactionis interventu, quod prenomi-natus comes in exercitu serenitatis nostre, infra limites regni cum de-

Amikor a királyi megye magánkézbe került, vele jutottak az új dominus hatósága alá a v á r j o b b á g y - n e m z e t s é g e k is. A horvát-szlavón nemzetségek összetartása olyan erős volt, hogy még a királyi várak más elv alapján nyugvó keretei között is fennmaradtak. Ezért olvassuk az adománylevelekben, hogy a király nemcsak egy várat vagy földterületet, hanem az ott élő „királyi nemzetségeket” is jutalmul adja híveinek, s ugyanez a helyzet egy vár elzalogosításakor. Ezek természetesen ugyanazokat a szolgálatokat kell hogy teljesítsék új uruknak, mint azelőtt a királynak és ispánjuknak. Az új — egyházi vagy világi — földesúr keze alá jutott várnemeseknek az ő joghatóságát kell elismerniük magukra nézve, s neki adóznak pénzben és természetben, még olyanok is, akik a Kálmánnal kötött legendás paktum „tizenkét horvát nemzetségéhez” számítják magukat, vagy régi nemeslevelet tudnak felmutatni. Az ilyen előkelő harcoselemeket nem volt könnyű alávetni, az adományosnak vagy hízeltető szavakhoz és ígéretetekhez, vagy pusztá erőszakhoz kellett folyamodnia velük szemben. A bíróság előtt azonban csak a királyi adománylevél volt érvényes. Különösen jellemző per folyt le 1419-ben az összes rovistyei várnemesek és uraik, Szerdahelyi Ders Márton és családja között. A prédiálisok arról vádolták uraikat a király előtt, hogy szabadságuktól és birtokuktól megfosztva, jobbágyokká akarják őket tenni s még okleveleiket is elvették; Dersék viszont adományos jogcímükre hivatkoztak. A jogvitában a király megbízásából a nádornak és az országbíróknak kellett igazságot tennie, de az oklevelek felmutatása után egyesség jött létre: Ders Márton özvegye és fiai biztosították a várnemeseknek az adományozás előtti összes szabadságukat, ezek viszont megígérték, hogy „igaz és született uraiknak” engedelmeskedni fognak, tisztelik őket s meg-

cem loricis in reconpensatione suscepti beneficii nobis assistat. (Végül:) Si autem sepedictus comes tot loricis, quot in conventionem suscepit se exhibiturum, ad exercitum nostrum non venerit, et constiterit serenitati nostre per pigrítiam aut incuriam et negligentiam factum esse, ad proximum sequentem exercitum duplicatis loricis accedat; vel quot ex loricis defuerint, in alio exercitu totidem reconpenset. Frangepán I. 4; hozzá uo. II. k. XVII—XVIII; 1223, h a m i s: uo. II. 397, Reg. 401. sz.; 1242: constituimus eisdem assummentibus, quod ratione terre existentis infra ducatum Sclavonie que Wynadol vocatur... cum tribus militibus armatis decen(ter et hone)ste nobis servire tenebuntur, uo. II. 398, a) szöveg, valódi: Reg. 713. sz.; a b) szöveg szerint (uo.) csak az egyik testvér tartozik személyesen a király szolgálatára lenni (teljes eldologiasodás!) ez h a m i s, Reg. 714. sz.; 1251: a szolgálat újabb módosítása, Frangepán II. 402, a) szöveg, Reg. 944. sz.; 1260: Zengg adománya, h a m i s, Frangepán II. 409. — Hűbéri formák az államközi kapcsolatokban: Mitteis, Lehn. 488.

adják mindazokat a pénzbeli és más szolgáltatásokat. amelyekkel azelőtt a királynak tartoztak. A keresztúri széken az úr tisztje vagy ispánja együtt ítél a várnemesek *comes terrestris*-ével, a birságokon is osztoznak s a fellebbezés nyitva áll az országos bíróságok felé. Hogy ez a jogvita nem zajlott le minden bonyodalom nélkül, arra egy nem sokkal későbbi magándonáció a bizonyíték, melyben Szerdahelyi Márton bán fia a rovistyei prédiálisok lázadásáról tesznek említést. A lázongó várnemesek akciójával szemben az urak is sokszor folyamodtak erőszakhoz, még olyanokkal szemben is, akik schasem tartoztak hatóságuk alá s így a királytól kértek védelmet a hatalmas főúrral szemben.²¹

²¹ 1255: *Vogrysa cum tota generatione sua Tolzconth in comitatu Dobicensi... várjobbágyok, Alsószlav. 2.; 1330: locum castri Ostrosecz vocatum... circa quod certas nostras regales generationes et villas... cum earum cunctis utilitatibus et pertinentiis, servitiisque et obventionibus, quibus nostre maiestati (h)actenus servire tenebantur, de manibus nostris regis nove nostre donationis titulo donamus et conferimus, Blagay 113; 1343: más földjén élő homines castrenses, Anjou IV. 303; 1359: Dubicamegye nemesei... et ipsorum avi et proavi a tempore, quo ipse comitatus Dubicensis ratione permutationis seu concambii templariis et dicto ordini sancti Johannis Jerosolymitani fuisset collatus, iudicio et iudicatu prefati domini prioris... et sui perceptoris de eadem Dubichia extitissent et paruisent et maŕturinas et alios proventus sibi provenire debentes iisdem persolvissent, Alsószlav. 59; 1361: igaz nemesek szolgálnak az adományosnak, szép szavainak hatására, ugyanúgy, mint azelőtt a várnagnak, uo. 69; 1365: in districtu de Chetyne ab avo et prehavo semper nobiles, et omni eo nobilitatis titulo, quo nobiles duodecim generationum Regni Croacie potirentur, usi semper extitissent et hereditatem in dicto districtu Chetyne habuissent... mégis az adományos Nelepuh fia Iván comesnek ítéli őket, Kukuljevič I. 43; 1380: királyi zálogosítás... cum omnibus et singulis nobilibus castrensibus et iobagionibus, villis, foris... ad ipsum castrum nostrum Stenychnyak ab antiquo pertinentibus, Frangepán I. 89; 1419: Szerdahelyi—rovistyei várjobbágy per, Kukuljevič I. 89, a várnemesek ígérete: ...sicuti eorum veris et naturalibus dominis semper obedire, ipsosque vereri, serviciaque et dacia ac collectas debitas, sicuti alias, dum sub manu et potestate regie maiestatis fuissent constituti, fecissent et exercuissent, locis et temporibus ingruentibus eis dare administrare facere et exhibere obligati haberentur, uo. 93; 1424: adomány... regales... villas et generationes-ról, Blagay 265; 1427: Szerdahelyi-adomány érdemekért... signanter eo tempore, quo populi de oppido Roywche et prediales districtus eiusdem contumacia ducti contra ipsum rebelliter processissent, quos quidem populos et prediales ipse per consilium et auxilium annotati Bricii suo domino subiugando ad pristina sua servicia reduxisset, LK. 1928, 119; 1464: a Verhovina-nemzetség panasza, hogy Frangepán Márton comes... eosdem nobiles... una cum bonis et hereditatibus eorum violenter pro se occupando potestati et iurisdictioni sue subegisset, et ad castrum suum Crwpa vocatum deservire faciendo privilegiis et libertatibus eorum privasset in prejudicium nobilitatis eorum manifestum. (A vége fent 18. jz.) Blagay 367. — Rovistye 1393 óta a Derzsiaké, Csánki, Kőrösmegeye 17—8.*

A prédiálisoknak magánhatalom alá kerülése tehát nem hasonlít a nyugati hűbérviszony alapításához, hanem inkább a jobbágyoknak az uradalommal együtt való átadásával rokon. Szerződéses vonás csak akkor jelenik meg úr és várnemesek viszonyában, amikor valamilyen zavar támad s a szolgálatnak újabb elvállalása és szabályozása válik szükségessé. Tudunk azonban olyan esetekről is, amikor ez a szerződéses jelleg már kezdettől fogva jellemzi a jogviszonyt, vagyis amikor szolgálatba lépés alapozza meg. Ezt fel is kell tételeznünk akkor, amikor már a XIII. század közepén magánhatalom alatt álló nemes nemzetségről olvasunk. A jogviszony alapításánál egyik oldalon mindig egy egész nemzetség szerepel, eltérően a magyar familiaritástól, amelyben a rokonság, a leszármazók köre csak *de facto* jut a dominus érdekkörébe. A szolgálatba lépés a védő választásának már ismert formájába öltözködik, s így az új alárendeltekre meglehetősen hátrányos következményekkel jár. Amikor pl. IV. László viharos éveiben a csekély számú alsójamniczai nemzetség a Blagay-ős Radoszió comest és utódait választja védővé, a megígért védelem fejében nemzetségi birtokának egyharmadát örökjogon rájuk kell ruháznia. Minthogy pedig a középkorban védelem és uralom korrelatív fogalmak, a *protectio* révén az alsójamniczaiak legalább még száz esztendeig a Blagayak hatósága alatt maradtak, bár nemesi szabadságukat kifejezetten fenntartották. Még világosabban beszél erről a hatóságról a lokocsevői nemzetség nemeseinek 1432-i fassiója. Védelemre szorulván, az eddig a királynak és a bánnak tett szolgálatokkal a Blagayak uralma alá vetik magukat, örökösikkel együtt, s ezért a védelemért nemcsak a *descensus* és jobbágyaik nyestadójának megfizetésére kötelezik magukat, hanem elvállalják új uraiknak évente háromszor történő bíraskodását még büntető ügyeikre vonatkozóan is.²²

²² 1258: a Laptave nemzetség, *nobiles de Lapat ... szolgálatban*, Wenzel VII. 495; 1283: *prefatum comitem Radozlaum et eius successores receperunt et assumpserunt de communi consensu et pari volumptate in protectores et defensores suos speciales ... (viszont) sepe dictus comes Radozlaum assumpsit in omni necessitate eorum a cunctis indebite eos molestare volentibus fideliter uti protector defendere, protegere et pro posse tueri, nichilominus illa imo et conservata Herga et proximorum suorum nobilitatis libertate*, Blagay 43; az oklevelet még 1380-ban is átírják, tehát a jogviszony tart, uo. 44; 1432: *sub eisdem servitiis et solutionibus, quibus ipsi ex antiqua eorum consuetudine domino regi et bano soliti erant servire et obedire, eorundem dominorum de Blagay spontanea et bona (eorum) voluntate subdidissent tuitioni, dominio et protectioni ... et quod homines ipsorum dominorum de Blagay tribus vicibus in anno ... medium*

Hogy a nagyobb birtokos védelmébe való helyezkedés mindig prédiálissá tette volna az alárendelt nemzetséget, nem mondhatjuk. Bizonyos azonban, hogy a horvát és szlavón jogterületen annyira elterjedt intézmény az így szolgálatba állott „nemeseket” egy-egy váruradalom keretei közé iktatta be, s csak kevesen lettek a főúr familiárisai olyan értelemben, amelyet az első fejezetben megismerünk. A délvidéki magánszolgálatnak két jellemvonása volt az országossal szemben: hogy mindig egy egész nemzetség vállalta el vagy kényszerült vállalni, s hogy a lekötelezettség elsősorban a várral s csak másodsorban annak mindenkori urával szemben állott fenn. Így általános jelenség a horvát-szlavón oklevelekben a valamely várhoz tartozó nemzetségnek, egyes nagyurak nemeseinek említése; a „nemes várjobbágyok”, ill. várnemesek” pedig a „prédiálisokkal” felváltva, azonos értelemben szerepelnek. Mellettük nem hiányoznak a familiárisok sem, akik csak személyükben vannak alávétve az úrnak és függésük személyi, nem dologi. Ezeket az oklevelek — nem utolsósorban a hatalmaskodásukról beszámolóik — megkülönböztetik a dologilag függő várnemesektől. A familiaritás azonban nemcsak ezen az úton szötte át a horvát-szlavón hűbérviszonyt, hanem a prédiálisoknak alárendelt familiárisok útján is. Ez a vonás, mely ismét megkülönbözteti a délvidékieket a hasonló nevet viselő magyar egyházi nemesektől, ismét azzal függ össze, hogy ezeknek nem állottak egész jobbágyközségek hatalmuk alatt, hanem saját kis vitézi telküket művelték, míg amazok a vártól való függésük mellett is földesurak voltak, kik birtokaik igazgatását familiárisokra bízták.³³

A szolgálati viszony alapításának külsőségeiről éppen olyan kevés adatunk van, mint Magyarországon. Egy Bosznjáról szóló tudó-

(!) ipsorum venire et causas ipsorum discutere et iudicia facere et ipsos secundum excessus eorum in iudiciis consuetis iuridice condemnari valeant atque possint. Uo. 304.

²³ 1321: *nobiles vero nostros* ... (majd) *nobiles ipsorum* (Radoszló fiairól), ld. még IV. fej. 254. jz., Blagay 88; 1399: familiárisok-prédiálisok-jobbágyok, Zichy V. 142; 1416: u. így LK. 1932, 118, 119, 123, különbségtétel köztük 258, prédiális familiárisai Frangepán I. 183; 1418: *nobiles castrí generationis* Hegy, Dl. 38722 (az adatra Fekete Nagy Antal orsz. levéltárnok úr volt szíves figyelmeztetni); 1423: Csánki, Kőrösmegye 14 (4); 1433: prédiális familiárisai LK. 1933, 70; 1441: LK. 1929, 291; 1464: LK. 1934, 130; 1466: LK. 1934, 146; 1486: Jurko Glechich *nobilis de generatione Wertheke ad castrum Biñich pertinate* ... Bartholomeus *nobilis de genere Radochewych ad castrum Merzin pertinate* ... Blagay 414; 1493: *nobiles castrenses in pertinentiis Lwkawecz commorantes*, LK. 1927, 184; 1508: LK. 1925, 166; 1512: György brandenburgi örgrót panasza alapján báni vizsg. parancs a zágrábi káptalanhoz, Alapi Boldizsár embereinek ál-

sítás szerint a prédiálisoknak itt esküt kellett tenniök, mielőtt szolgálati birtokukat megkapták.²⁴ Az úr védelme alá helyezkedés alkalmából ez is ígéretet tett rá, hogy alárendeltjeit hűségesen megvédi, adományozáskor pedig hit alatt vállalt szavatosságot.²⁵ A hűség tehát, ha nem is fogadták meg mindig a nyugati hűbérviszony úrnepélyes külsőségei között, úrra és prédiálisra egyaránt kötelező volt. Az utóbbinak kötelessége — mint a familiárisé — hűség és szolgálat; a hűség körébe tartozik az úrnak való engedelmesség, az iránta tanusított tisztelet, s olyan mértékű odaadás, melyről Frangepán Bernát comes azt írja a középkor végén, hogy inkább szenvedni el a halált, mintsem valamit tegyen ura ellen. A szolgálat körébe különböző teljesítések tartoznak; a hadkötelezettségről, vagy inkább katonaállításról az adománybirtokkal kapcsolatban teszünk említést, de ezenkívül sokszor szabályozzák és vállalják el a prédiálisok a régen a királynak teljesített fizetéseket: a *descensus* (*vojscsina, odmics*), a *collectát* vagy élelemadást és természetesen a jobbagyaiktól beszedett nyestadó beszolgáltatását. A prédiálisok személyi jogállásának rajzát az úr *joghatósága* alá tartozás teszi teljessé: ez, mint láttuk, helyenként kiterjedt a büntető ügyekre is, sőt van adatunk rá, hogy a várbirtokokat is a dominus székén lehetett perrel megszerezni, amire Magyarországon hiába keresnénk példát.²⁶ A prédiálisok fölötti ítélkezést az enyhíti

dozatai közt ... nobilis Petri Woglesyth, nobilis videlicet castrensis prefati domini exponentis ... nobilem Johannem Zlywachych, dictum hominem seu nobiles dicti domini exponentis castrensem ... nobilis Johannes Zlepchych, predialis castri Luskawetz ... nobilem predialemque ... hominem castrensem ... Dl. 37906. — Kőrösmegyében mintegy 24 világi uradalomban éltek várnemesek: Csánki, Kőrösmegye 121.

²⁴ 1410 k.: iurat una manu predialis et sic recipiet nadelbam, Zichy XII. 87; v. ö. 1244: hűségeskü a zágrábi püspöknek, IV. fej. 163. jz.

²⁵ Hű védelem 1283: fent 22. jz.; szavatosság hit alatt. hitszegés terhével 1425: Dl. 11721; 1448: Dl. 38529, 1492: Frangepán II. 204.

²⁶ 1244: fidelitatem et servicium, Wenzel XI. 335; 1419: fent 21. jz.; ezenkívül collecta, élelem, joghatóság, Kukuljevič I. 93; 1432: fent 22. jz., ezenkívül woyschyna, odmych, Blagay 304; 1441: a Zelcza-nemzetségbeliek egy földdarabot ... in pertinentiis castri Ozal vocati existentem et habitam, et ad ipsum castrum Ozal spectantem a nobilibus castrensibus in ipsa Hermetichi commorantibus in presentia Stephani de Frangepanibus ... iuridice optinuissent, ideo ipsi ... omnia et singula servitia et solutiones de ipsa terra more solito et consueto cedentes ... ad ipsum castrum Ozol et per consequens ... ipsius castri Ozol dominis et possessoribus pro tempore constitutis perpetuis futuris temporibus facere, solvere et expedire assumpsissent, Frangepán I. 334; 1471: (nem prédiális!): Promisitque prefatus Johannes nobis vita nostra durante omnem obedientiam et fidelitatem cum ipso castro, uo. II. 120; 1498: speramus eundem Valentinum mor-

— és teszi a magyarországi kiváltságos népek intézményeihez hasznalatossá, — hogy az úr tisztje mellett az ő előjárójuk is részt vesz benne, akit *comes terrestris* vagy *supanus* néven említenek, a fellebbezés pedig a nemesi megyéhez kerül, melynek törvényszékén ők is képviselve vannak.²⁷

A dominus, mint láttuk, hűséggel és védelemmel viszonyozta prédiálisainak szolgálatát, ezenkívül a *dományt* is tehetett nekik. De talán nem tévedünk, ha a váruradalmakhoz tartozó nemzetségi jószágok s a rajtuk élő várnemesek állandóságából a prédiális donáció csekélyebb jelentőségére következtetünk. Neve egy boszniai feljegyzésben maradt fenn: *nadelba*, ami osztályt, kiosztást vagy donációt jelent.²⁸ Az adományozás szólhatott a jutalmazottnak és legközelebbi hozzátartozóinak élete fogytáig, de leginkább „örökjogon, örökösökre” adták, mivel azonban nem járt együtt a magyar familiárisok szabad rendelkezése. A délvidéki magánadománynak két megkülönböztető jegye van a magyar familiáris-adománnyal szemben. Az egyik a szolgálat meghatározottsága, melyet már a királyi prédiálisoknál is megfigyelhettünk. Okicsi Benvenuto például, Frangepán Miklós *comes híve*, mikor Okics várát átengedi urának, jutalmul megkapja két falujának megerősítését, de ő maga és fiai egy lándzsával tartoznak érte szolgálni a Frangepánoknak. Az ilyen „prédiális módra” vagy „várnemesek módjára” tett adomány fejében járó szolgáltatásokat az úr néha külön oklevélben szabályozta; így az Olnodi Czudarok egy szlavón birtok fejében egy arany taksán kívül még két lovas kiállítását követelték meg, a család szükségletéhez mérten. A másik megkülönböztető jegy a hűség és szolgálat fel-

tem prius perpeti velle, quam contra nos quitquam attentare, uo. II. 238; 1520: Túrmező nemességének szolgálatvállalása ... omnem fidelitatem omnemque obedientiam, honorem et reverentiam, item servitiam et solutiones consuetas, quibus ipsi et parentes seu predecessores ... possessoribus ... castri Medwewar et castelli Luskowetz in comitatu Zagradiensi existentis exhibere debuissent et obligati fuissent, Dl. 38051. — V. ö. 1429, Kywaraljai prédiumnál, polgár kezén, 3 arany census ... in signum domini, Dl. 34862, LK. 1928, 120.

²⁷ 1409: LK. 1930, 88; 1419: része a biráskodásban, Kukuljevič I. 93; 1429: Károlyi II. 122, stb. Túrmezőt még a XVIII. század végén is több *comes terrestris* képviseli a magyar országgyűlésen, ld. Palugyay Imre: Megyerendszer hajdan és most, Pest 1848, IV. 236. — Képviselő a nemesi széken: Csánki, Kőrösmegeye 122.

²⁸ 1410: fent 24. jz. — *Nadieliti* a szerb és horvát nyelvben a. m. *dare*, *donare*, *largiri*, *dare in donum*: a -ba főnévképzővel lesz *nadelba*. A délszláv nyelvészet csak a *dioba* (a keleti tájszólásban *delba*) alakját ismeri, ez a. m. *divisio*, *distributio*. A felvilágosítást ugyancsak Petrovici Emil rektor úrnak köszönöm.

tétele; ezt — akárcsak a délvidéki egyházi prédiálisoknál — a világi uradalmakban is gondosan szabályozzák az adománylevelek. A prédiális addig rendelkezik a kapott jószággal, míg ura hűségében megmarad és a szolgálatot engedelmesen teljesíti. A *nota infidelitatis*, az országos jognak legsúlyosabb bűncselekmény-kategóriája magától értődően vonul be az adománylevelek klauzulái közé, persze közjogi értelmét elveszítve, mint a birtok visszavételét eredményező magatartás.²⁹ A szolgálat elmulasztása esetén az úr itt is jogosítva érezte magát a neki alárendelt nemesek elfogására és megkároztatására.³⁰ A hűtlenség esetén kívül a nemes várjobbágy megszakadása esetén is a várra és urára hármlott a prédiális jószág, s ha találunk is eseteket, amelyekben a deficiens rendelkező vár-birtokáról, bizonyosra vehetjük, hogy ez csak a szolgálat átvállala-

²⁹ 1244: István zágrábi püspök vásárolt birtokát életfogytig tartó hűségéért és szolgálatért adományozza (prédiális?) Wenzel XI. 335; 1258: adomány a Laptave nemzetségnek ... *ad habendum, tenendum, gaudendum, possidendum, quamdiu fedelia (!) servicia iusta et honesta ipsi vel eorum heredes predicto Ladislao et suis heredibus exhibere voluerint ex eadem*, uo. VII. 495; 1416: *Item prefatus dominus . . . donat . . . eidem magistro Benevenuto et duobus filiis suis . . . in vita ipsorum dumtaxat villam Goricza vocatam et Lucham sitas in Gaczcha cum omnibus iuribus et (pertinentiis) suis et redditibus, prout alias tenere et possidere consuevit idem Benevenutus, ita tamen, quod idem Benevenutus seu sui filii prelibati tenentes et possidentes dicctam villam teneant(re cum una lancea prefato magnifico domino comiti Niccolao vel heredibus suis, Frangepán I. 181; 1423: Albeni János zágrábi püspök és kancellár, valamint fivéreinek adománya . . . more et adinstar ceterorum nobilium nostrorum castrensiure, ad dictum castrum nostrum Medwewar spectancium . . . salvo . . . iure alieno*, Dl. 32935; 1433: Olnodi Czudar János örökjogú adománya . . . more prediali . . . Prefati vero . . . nostri prediales ipsorumque heredes et posteritates universi nobis et nostris successoribus, prout in aliis literis nostris ipsis concessis limitabimus, servire tenebuntur et erunt obligati. Tandiu nostras possessiones utramque Radwynam tenebunt et possidebunt, quamdiu nobis et nostris successoribus erunt obedientes et permanebunt in vera fidelitate, Dl. 33878; 1437: Olnodi Czudar-fivérek adománya . . . more prediali . . . eo modo, ut dum et quando domui nostre vel nobis necesse fuerit cum duobus equis in serviis nostris sint prompti et parati . . . (végül) quod absit, ut in infidelitatis notam non incurrant, Blagay 325; 1441: fent 26. jz., végül . . . nec ipsi eandem terram a iurisdicione ipsius castris Ozal aliquo temporum in processu in toto vel in parte vendere vel quovismodo alienare possint, nec valeant modo aliquali, Frangepán I. 335. — A hűség feltétele egyházi prédiálisoknál: IV. fejt. 84—87. jz. Ld. még a 32. jz. okleveleit is.

³⁰ 1365: Iván orbászi-zanai comes egyes cetinjei nemeseket . . . pro ipsorum census non solutione et servicii obmissione dudum detinuerit et captivaverit, Kukuljevič I. 44.

lása mellett történt, mert az ilyen jószágot a vártól elválasztani nem lehetett.³¹

Hogy egy prédiium hogyan szállt át egyik kézről a másikra a szolgálat fenntartása mellett, s hogyan vált mentessé a szolgálati kötelezettségtől, amint gazdái emelkedtek az uradalmi ranglétrán, tanulságosan szemlélteti a Kővárhoz tartozó Kamen (Kammeno) jószág sorsa a XV. században. 1417-ben Borbála királyné pénzbeli és természetbeli szolgáltatások fejében a vártartományban fekvő prédiiumot érdemeikért Máté fia Miklós jobbágyának és testvérének adományozta. Hogy ezzel a jobbágy prédiálissá lett, a néhány év múlva történt báni átírásból gyaníthatjuk, melyet a rovistyei kerület *comes terrestris-e* eszközölt ki. Jó évtized múlva már János zágrábi püspök kezén van a vár, aki az előző birtokos, Lypynschak Miklós magvaszakadta címén Kament a már előbb városi telkét illetően felszabadított Valpot János váraljai (kaproncai) polgárnak és feleségének juttatja. A tulajdon elismerésül minden évben három arany forintot kötelesek fizetni a vár urának, s a hűtlenségtől jószágvesztés terhe mellett tartózkodniok kell. Újabb évtized múltán megtudjuk, hogy az elhunyt János felesége Valpot Lukácsnak adta kezét, s ezzel hozzásegítette Kamen adományához, az előbbi feltételek mellett. 1444-ben ez a Lukács már a vár urának, Cillei Ulriknak várnagya, s mint ilyen, új adományba kapja Kament, egy év múlva pedig sikerül az eddigi szolgáltatástól is felmentetnie. 1458-ban a várnagy özvegye még megerősíteti faluját Cillei Ulrik özvegyével, hogy azonnal a strezai pálosoknak adományozza. A prédiium akkorra már teljesen kiszakadt a váruadalom kereteiből, alkalmasint a szolgálattól való fölmentés pillanatában (1445).³²

³¹ 1356: *nobilis iobagio castrensis de Kemnychyche . . . rendelkezése jószágairól*, Anjou VI. 498; 1409: LK. 1930, 88; 1429: *quoddam predium Kamen vocatum in provincia et pertinenciis dicti castri nostri Kywar habitum, per mortem condam Nicolai dicti Lypynschak ultimi et immediati eiusdem possessoris aut alias quocquomodo de iure vacans et per defectum seminis masculini ad nos et ad ipsum castrum legitime devolutum . . . nove nostre donacionis titulo omni eo iure quo nosire incumbit collacione, dedimus*, Dl. 34862 (reg. LK. 1928. 120); 1441: fent 29. jz.

³² 1417: LK. 1928, 109; 1421: átírás, uo. 116; 1427: városi telek felmentése, de . . . a nota infidelitatis et vicio ingratitudeis se indempniter nobis et successoribus nostris studeant preservare, alioquin a iure libertatis predicti fundi et curie cadant et destituantur eo facto, Dl. 34857 (reg. LK. 1928, 118); 1429: előbbi jz., a hűségi záradék mint 1427-ben, csak prédiumról; 1438: adomány Lucas valputnak, hűségi záradék mf. LK. 1928, 126; 1444: uo. 130; 1445: adomány szolgálat nélkül, uo.; 1458: Dl. 34810, 34811 (LK. 1928, 139). — Kővár (Kő-Kapronca) birtoktörténetét ld. Csánki, Kőrösmegeye 13—4.

Kamen sorsa számos prédiális jószág átalakulását példázza. Az egységes nemesség kialakulásával a várbirokra nehezedő szolgálatot gazdái kezdték nyűgnek érezni, nem annyira gazdasági, mint inkább társadalmi szempontból. Jellemző, hogy mikor 1354-ben István horvát-szlavón herceg Miklós morouchai „nemes várjobbágyot” és rokonságát az igazi nemesek és királyi serviensek közé sorozza, le-törli róluk „az előző nemtelenség foltját”. Minél inkább haladt a ren-diség a megmerevedés, az egyes rendek a lezárulás felé, annál in-kább kezdtek minden kondíciót nemeshez méltatlannak tekinteni, a nemtelenséget pedig éppen olyan n o t a-nak, bélyegnek fogták fel, mint a legsúlyosabb büntettet: a hűtlenséget.³³ Amint a királyi pré-diális birtokát külön meg kellett nemesíteni, ha gazdáját nem kíván-ták a szolgálatokkal megterhelni, ugyanúgy emelte ki Thallóczy Matkó horvát-dalmát-szlavón bán a De Barneliis János Péter páduai nemesnek, kincstartójának és udvarmesterének adományozott Ste-panec helységet Szentgyörgyvára „feltételes szolgaságából”, mely-ben eddig prédiális birtokosának kezén volt, és sorolta a nemesítő oklevelek hangzatát követve az igazi nemesek és királyi serviensek -- birtokainak sorába!³⁴ A XV. században megjelent a Drávától dél-re a nemesi címen való adományozás, mely a pré-diálistól nemcsak nevében, hanem fő vonásaiban is eltért s a horvát-szlavón hűbérviszony történetében új korszakot nyitott meg.

Míg a prédiális jószág az örökjogú adományozás minden kije-lentése ellenére is a várhoz tartozik s attól el nem szakítható, a ne-mesjogú donáció a jutalmazottnak sajátja, melyet úgy kormányoz, mint eddigi védura a maga uradalmát. Az úr „kiveszi belőle a kezét” és elvásasztja a vártól, amelyhez netán eddig tartozott. Míg a vár-

³³ 1354, 1425: fent 18. jz. — Erre a jelenségre már Tagányi és Fekete Nagy figyelmeztettek.

³⁴ 1444: quendam possessionem suam et dictorum fratrum suorum Supaneh vocatam alias ad castrum suum et dictorum fratrum Zenth-gyonghvara vocatum spectantem et pertinentem, per dudum condam ma-gistrum Gregorium de Muchniza more prediali tentam et possessam, ab eodem castro suo removendo et sequestrando, necnon a nexu et servitute condicionaria eiusdem eximendo, ac in etum, numerum, catervam et colle-gium liberalium possessionum naturalium et serviencium regalium congre-gando, simul cum ... pertinentiis (adományozza). Adiecit etiam idem Mathko banus, ... ut prefatus Joannes Petrus, ipsiusque heredes et posteri universi a modo, et deinceps in possessionibus preattactis omni eo iure et sincere nobilitatis prerogativa ac libertatis titulo necnon condicione et facultate perpetuis temporibus, quo ceteri veri, primi et naturales no-biles regni ac servientes regales sub vexillo regio militantes potiuntur, gaudeant et fruantur. Téleki, Hunyadiak X. 153.

birtok harmadik személynél is megőrizte kötöttségét, ezt szabadon adhatja el, zálogosíthatja, cserélheti, hagyhatja és adományozhatja teljesjogú tulajdonosa. Az ő patrimoniuma ez, úgy rendelkezik vele, mint a sajátjával. Jogcímének erősítésére az adományozó legtöbbször kieszközli a bán megerősítését, vagy egyenesen a király hozzájárulását adományához. Könnyű megérteni, milyen nemességről van itt szó: nem a prédiálisoknak a XIII. században megszerzett, de valószínűs helyzetükre nem találó nemesi kiváltságáról, hanem a magyar országos nemesek szabad, meghatározott szolgáltatástól mentes birtoklásáról. Amikor tehát a horvát-szlavón gyakorlat a sajátta lett adományt nemesjogúnak mondja, ezzel egyúttal a magyar nemesi birtok allodiális természetét is találóan világítja meg. A délvidéki gyakorlatban azonban van egy sajátos vonás is, amely csak egy teljesen eldologiasodott jogviszony keretében alakíthatott ki. A jutalmazott eddigi szolgálataiért kapja a birtokot, de ezután annak szolgálhat, akinek akar, ha az az országnak hű lakosa. Ez az egyre ismétlődő klauzula a birtokhoz fűződő szolgálat gondolatának az ellentéte; a várnemes azért szolgál, mert várbirtoka van, *ratione terre*, — a nemesjogú adományos vártól független, szabad birtokhoz jutott, tehát már nem köteles urának szolgálni. A délvidéki hűbérvizony annyira a szerződés formái között fejlődött ki, hogy az alattvaló teljesítését jutalom, fizetség gyanánt követte az úr ellenszolgáltatása, s ezzel a kapcsolat fel is bomlott.³⁵ A másnak

³⁵ 1416: a 29. jegyzetben id. szolgálati jószággal szemben az úr mulasztása esetén ... *habeat predictum castrum Grobnich cum omnibus iuribus et pertinentiis suis in suum verum et legitimum patrimonium pro se et suis heredibus ... (rendelkezési joggal) tanquam de rebus suis propriis et sicut verus et legitimus dominus et patronus. (El is adhatja,) amicis tamen et fidelibus prefati domini comitis Nicolai, Frangepán 182; 1425: nove donacionis nostre titulo ... per modum sincere ac mere nobilitatis et liberalitatis tituli ... de ipsis ... liberam concessimus facultatem servienti aut famulandi cuicumque ex fidelibus regni Hungarie eisdem placuerit, Dl. 11721 (bevezetés királyi emberrel, örökjogon uo.); 1445: cum pleno dominio ... perpetue tenendam, regendam, possidendam, vendendam, impignorandam, commutandam et convertendam iuxta quod si (bi) melius et efficacius videbitur faciendum (!), Hazai okl. 409; 1448: Zrinyiek adománya nemes servitoruk érdemeiért ... quod idem Nicolaus et eorum (!) heredes serviant quibus ipsis placuerit, Dl. 38529; 1464: Dl. 11721; 1467: iure sincere et perpetue nobilitatis titulo, (biztosítva) facultatem ... donandi, impignorandi, vendendi, legandi et pro anima et corpore disponendi ad libitum eorum voluntatis, tanquam rem ipsorum propriam, uo.; 1471: fent 26. jz.; 1471: Frangepán II. 121; 1475: absque omni servitio nostro aut heredum nostrorum, dempta dumtaxat sua bona voluntate, Insuper*

való szolgálat lehetősége annyira áthatotta ezt a viszonyt, hogy még az officiális megbízás alatt is fennállott. Amikor a XV. század végén Blagay István comes egy kastélyát *pro officiolatu*, három lovas kiállításának kötelezettségével átadta Wokowoyewych Pálnak, megengedte neki, hogy saját személyében annak szolgáljon, akinek akar, csak hűtlenséget ne kövessen el ellene.³⁶ Ez a magyar dominus és gazdatiszt mindvégig személyes viszonyában elképzelhetetlen szabadság olyan konfliktusok elé állíthatta az alárendelt nemeseket, mint a nyugati többes hűbériség.

Ettől a sajátos délvidéki jellemvonástól étekintve, a XV. század során kialakult és különösen a Frangepánok uradalmaiban megfigyelhető magánadományrendszer teljesen azonos azzal, amelyet a magyar nagybirtokosok és familiárisaik viszonyában megismertünk. Sőt nemcsak hasonlatosságról van szó: a Frangepánok nemesjogú adományait valóban familiárisok kapják, a magádonációs rendszer megfelel a Dráváninni familiáris jognak. A famulusoknak történő adományokra a grófok általános felhatalmazást kapnak

idem Georgius Farkasich cuicumque in regno Sclavonie videlicet et Corvatie, et cuiusvis liberi status comitibus aut hominibus voluerit servire, liberam audacem securamque habeat voluntatem, uo. 126; 1477: uo. 137; 1478: uo. 145; 1481: Frangepán Márton a Zrinyiek egy kastélyát elfoglalta, ... occupatumque cuidam familiari suo Fraylyk dicto dedisset et contulisset, uo. 156; 1481: uo. 160; 1486: nove nostre donationis titulo, uo. 167; 1492: titulo iuris perpetui et irrevocabilis vere, proprie et libere nobilitatis ac possessionis ... omni iure nostro attributo et proprietate quavis adiecta, et de manibus nostris officialiumque nostrorum ipsam possessionem excipiendo et a castro Jalowyk segregando, pro dictis servitiis suis fidelibus contulimus, uo. 204; 1492: genu(ine) sincere pureque nobilitatis titulo, uo. 206; 1495: titulo vere, libere et proprie possessionis, nobilitatis et libertatis ... titulo nove nostre donationis et confirmationis, uo. 219; 1497: de manibus nostris donavimus et vendidimus ... iure proprio, perpetuo et irrevocabiliter, titulo pignoris (? talán proprie) libere et sincere nobilitatis possidendam ... tamquam de re ipsius propria, nil iuris ... reservando. Blagay 437; 1504: Alsószlav. 259; 1513: titulo pure et libere sincereque nobilitatis ac etiam (500 dukátért), nil iuris, nil proprietatis, nil iurisdicionis et dominii ... reservando, sed totum ius, omnem iurisdictionem iuris, potestatis et dominii meri ac mixti: ——— ac cuiuslibet iurisdictionis proprietatem ... transferimus, Frangepán II. 291.

³⁶ 1486: Polyanechki kastélyt ... alias per ipsum Stephanum comitem condam Paulo Wokowoyewych vita durante eidem Paulo pro officiolatu sub onore servitii traditum ... (úgy), ut idem Wokoyewich (!) tres equites semper ad sua servitia paratos teneret, propria autem sua in persona cuiuscumque vellet servire posset et sibi de nota infidelitatis precaveret, Blagay 409.

Mátyástól.³⁷ A donációt előkelő híveik tanácsával osztogatják,³⁸ hozzájuk és elődeikhez hűséges, belső családi szolgálatot tett vagy hadi érdemeket szerzett familiárisaik jutalmazásául és egyben buzdításául is a jövőre.³⁹ De lehet az intézkedés indoka anyagi teljesítés is, mégpedig elég jelentékeny összeg, ami a vegyes adomány típusát valósítja meg. Gondoskodnak a Frangepánok arról is, hogy a jutalmul adott jószág ne csússzék ki végkép a kezükből: kikötik, hogy csak barátaiknak és híveiknek lehet eladni, biztosítják maguknak az elővételi jogot vagy a visszaváltás lehetőségét.⁴⁰ Bár a másnak teendő szolgálatot megengedik, hűtlenség esetén visszaveszik a jószágot; hűtlenség pl. az официálisra bízott vár átengedése az ellenfélnek.⁴¹ Az új urak visszavonási szándékai ellen az adományosok itt is az eredeti donáció megújításához, megerősítéséhez folyamodnak, amivel a *nova donatio* típusát valósítják meg, bár ez a kifejezés rendszerint nem műértelemben szerepel, hanem elsősorban történő adományozást is jelent.⁴² Mindebben semmi eltérés sincs a Dráván inneni familiáris vagyonjogtól.

Összegezzük megfigyeléseinket a nemesjogú adományig el nem érkezett prédiálisokra vonatkozóan. Mennyire meríti ki urukhoz való viszonyuk a *hűbérviszony* ismertető jegyeit? A személyesség

³⁷ 1477: Frangepán II. 139. Csak *regesta*: „cselédjeinek s az egyháznak is birtokokat hagyományozhasson.” Az eredetiben *famulus* vagy *familiáris* állhatott (Dl. 25221).

³⁸ 1486: *matura superinde unacum fidelibus proceribus nostris deliberatione prehabita*, Frangepán II. 166.

³⁹ 1445: *ac in futurum non cessabit exhibere*, Hazai okl. 409; 1471: *familiaris noster specialis*, Frangepán II. 121; 1477: *ua.*, uo. 141; 1481: *genitoris nostri alumpnus*, ... az adományozó nevelője, uo. 160; 1492: *ut(e)o ferventius animi fidelium familiarium ad eiusmodi virtutum probitatis ac cuiusvis fidelitatis obsequia ac premia accendantur*, uo. 204; 1492: *atyjának szolgált*, uo. 205.

⁴⁰ 1416: *eladás barátoknak*, fent 35. jz.; 1471: *inscriptio 4000 aranyért*, *visszaváltás mellett*, Frangepán III. 119; 1478: *ua.*, uo. 149; 1498: *quod si contiger(it) dicto Valentino vel suis heredibus extrema necessitate cogente eam velle vendere vel impignorare, extunc non pos(sint) et neque valeant quempiam alterum superinde prius ammonere nisi nos et heredes nostros*. Uo. 238. — A vegyes adományra számos példa van a 35. jegyzetben idézettek között.

⁴¹ 1486: *quod tandem castellum ex sua incuria et mala custodia ad manus alienas devenisset, propter quod Paulus notam infidelitatis manifeste incurrisset*, Blagay 412; 1492: *quod quidem fundum et vineam pro publica notoria infidelitate ipsius Maykznar dicti recepimus*, Frangepán II. 206.

⁴² 1476: Frangepán II. 136; 1495: uo. 218; 1498: uo. 237. — A „*nova donatióra*” számos példa van a 35. jegyzet oklevelei között.

nemcsak abban az értelemben hiányzik, hogy egész nemzetségek állanak az úr szolgálatában, tehát az egyes nemzetségtag nem rendelkezik szabadon hovatartozásáról, hanem annyiban is, hogy a jogviszony egyre inkább eldologiasodik, nem ember és ember, hanem uralkodó és szolgáló birtok (vár és prédiüm) között szövődik. Ezzel a modern kifejezéssel azt akarjuk jelezni, hogy a teljesen dologiasává vált hűbérviszony éppen úgy a birtokra helyezi a kötelezettség súlyát, mint a modern telki szolgálomak. Ez még megfelelne a hűbérviszony későbbi, dologias típusának, ellene mond azonban a viszony alapításánál jelentkező durva patrimonialis vonás: a várnemesek a birtokkal együtt kerülnek az adományos hatalmába, akárcsak a jobbágyok. Ezen enyhít a szolgáltatnak újra való elvállalása, vagy szabad embereknek hatalmas úr védelmébe helyezkedése, mely a viszony alapításának szerződéses színezetet ad. A kölcsönösség dominus és prédiális között, a szolgáltatás számszerű meghatározása, ennek a birtoklás feltételéül szabása, tehát az adomány és a szolgálat okozatos összefüggése ismét hűbéri vonások, melyek a hűbérviszony második jegyét, a kölcsönösséget valósítják meg. Kölcsönös a hűség is, bár a prédiális oldalán erősebben van kifejlődve, s az úr nem mindig kötelezi magát kifejezetten hűségre, inkább a birtoklás zavartalanságát biztosítja ünnepélyesen. A hűség, mint feltétel, a vár-birtok elvesztése hűtlenség címén ismét feudális vonások, míg a birtokot magát joggal tekinthetjük hűbérnek; azú teszi egyrészt az uralkodó hatalmának kisajátítása és kicsiben való gyakorlása (uralom a jobbágyokon, biráskodás), másrészt a vártól mindvégig függő állapota és a tulajdonjog fenntartása az úr részén.

Végül megtalálhatjuk a délvidéki prédiálisoknál a hűbérviszony negyedik jegyét, a szabadságot, különös rendi megbecsülést is. Ez a szabadság a várjobbágyok, valamint a várnépek kötöttségéből való relatív felszabadulás, a p a r á z n o k o k állapota, melyet a nemesi cím ékesít, az országos (horvát-szlavón) nemesség jogállása nélkül. Egyes királyi prédiálisoknak a várjobbágyságból az országos nemesi állapotba való emelkedését a XV. században mind gyakrabban követik a magánvárok prédiálisai is, amikor nemesjogú adományokat szereznek maguknak s ezzel személyükben is (mint De Barneliis János példáján láttuk) nemesekké válnak. Így a sajátos horvát-szlavón hűbérjogot, mely a d u n a v ö l g y i h ű b é r i s é g n e k l e g f e j l e t t e b b a l a k j a, felváltja egy olyan familiáritás, amely a magyar familiáris-viszonyt is felülmúlja szabadságban és allodiális birtoklásban: a horvát familiáris nemcsak szabadon rendelkezik jószá-

gáról, hanem annak is szolgál, akinek akar. A magyar „országos hűbérjog”, mondhatnók, mely eddig is létezett a prédiális viszony mellett és alatt, most érvényesül helyette is: a sajátos délszláv hűbérviszonyt a magyar familiaritás szorítja ki, nem a központi hatalom nyomása folytán, hanem az érdekelteknek egy szabadabb életforma felé törekvése következtében. Ezzel a jogviszony eredeti hűbéri vonásai is elhomályosodnak, s mind erősebben betagolódik a rendiségbe. Azok a prédiálisok, akik régi kötöttségük fennmaradásával magánhatalom alatt rekedtek, az egyházi nemesekhez hasonlóan átvették a nemesi önkormányzat formáit — csak a túrmezei nemes kerületre emlékeztetünk itt, — akik pedig a familiaritás hajszálcsovein keresztül teljes szabadságra tettek szert, országos nemesekként érték meg a magyar impérium összeomlását.

A horvát-szlavón prédiális intézmény kialakulását megismerve, új világitásban látjuk azokat a megjegyzéseket is, amelyeket az egyházi nemességgel és az egyházi haszonbérlettel kapcsolatban tettünk a Drávántúli viszonyokra vonatkozólag. Ezen a területen nem érvényesül a kettéválás egyházi és világi nagybirtok között: a délvidéki egyházi nemes és a világi uradalom prédiálisja azonos jogállást élveznek. Mindkettő a várjobbágyságból nőtt ki s annak tradícióit tartotta fenn; mindkettő kerülhet — a birtokviszony változásával — egyszer a király, másszor valamelyik főpap vagy világi nagyúr hatósága alá. Ezért a királyi, egyházi és világi prédiális típusai között⁴³ folytonos az átmenet, viszont a magyarországi egyházi nemes (kit a XV. századtól ugyancsak prédiálisnak neveznek) egészen más típus.⁴⁴ A püspökségi, apátsági és lovagrendi birtokokat mégis az különbözteti meg a világi uradalmaktól a prédiális jog tekintetében, hogy a tőlük személyükben nem függő elemeknek hosszabb-rövidebb időre egyházi földet juttatva, a prédiális viszony dologi oldalát a hűbérviszonytól már távolabb álló haszonbérletté szélesítették ki.

⁴³ Csánki, Kőrös megye 120.

⁴⁴ Ennek az elhomályosítását kifogásoltuk Váczynál (Serviensek 379 sk), de a horvát-szlavón egyházi és világi prédiálisokat helyesen tárgyalja együtt.

2. Felvidéki várnemesek, jobbágyfiúk, lándzsások, soltészek

Amint a horvát-szlavón prédiális jogot csak a várjobbágyság intézményén keresztül érthettük meg, úgy adja kezünkbe a kulcsot a középkori Felvidék változatos hűbéri-rendi képződményeinek megértéséhez a királyi vármegyék felbomlásának leírása. Újabban Fekete Nagy Antal foglalkozott ezzel a kérdéssel. Megfigyelte, hogy a XIII. század nemesítő oklevelei leginkább az ország széleiről származnak, s ennek okát a központi fekvésű várispánságoknak már a XII. században megindult bomlásában jelölte meg. A birtokossá lett harcosoktól, az előkelőbb várjobbágyoktól (született várjobbágyok, szent király jobbágyfiai) senki sem kérte számon a várszolgálatot, csak háborúban vonultak be, mint a nemesek, s így természetesen hasonlultak ezekhez. A birtokjoggal nem rendelkezők pedig a várbirtokok eladományozásával magánhatalom alá kerültek. Locsmánd megye már tárgyalt adományából a nemesek és a nemes várjobbágyok birtokait kivette a király, a kelt-jobbágyfiakat és a várnépeket pedig az adományos szolgálatára rendelte; az előbbieket, ha nem akartak szolgálni, elmehettek. A különbséget a birtokjog határozta meg: a szabad rendelkezésig eljutott réteg nemessé lett, a többiek jobbágysorba süllyedtek.

Nem minden várispánságnál ment ez ilyen könnyen. Ezt mutatják a várjobbágyok státuszperei, amelyekkel megakadályozták a náluk szerencsésebbek kiemelkedését. A tovább fennálló királyi megyék harcosai is sokszor évekig távol voltak váruktól, főurak szolgálatába állottak s ezek segítségével emelkedtek ki forma szerint is régi kötelékükből. A többiek azonban még akkor sem szakadhattak el a vártól, amikor — kiváltságlevéllel, vagy usus folytán — a nobilis megjelölésre tettek szert. Ezek a nemesek nem élveztek az országos nemességgel azonos jogállást, mert továbbra is a vártól függöttek és a megyei csapattal vonultak hadba. Ez a feltételes nemesség „a határszéleken akkor van kifejlődőben, amikor ezt a fejlődési fokot az ország közepén élő gyakori előkelőbb várjobbágyi réteg már egy századdal túlhaladta”. Ilyen feltételes vagy partiku-

láriş nemesek voltak a tûróci és liptói jobbágyfiúk, bizonyos értelemben a szepesi lándzsások.⁴⁵ Mindezek az elemek a király hatósága alatt maradtak, „feltételes” nemeseknek pedig azért nevezték őket, mert a nemesi prerogatívát nem a személyes hadbavonulás közkötelezettségével, hanem bizonyos megsza b o t t honvédelmi szolgálat feltételével kapták és élvezték. Az ilyen határozott mennyiségû katonával szolgáló adományosokat nevezi IV. Béla néhány oklevelében *prédiálisoknak*.

A királyi prédiálisokra vonatkozó dokumentumok közismertek, éppen csekély számuknál fogva. Ha eltekintünk a Drávántúli részek-től, földrajzilag mind a Felvidéken helyezkednek el, nevezetesen Trencsén, Nyitra, Tûróc, Liptó, Szepes, Sáros, Abaúj és Zemplén megyékben.⁴⁶ Ha annakidején el is utasítottuk azt az állítást, hogy IV. Béla a királyi serviensekből hûbéres katonákat akart formálni⁴⁷, annyit meg kell engednünk, hogy már 1240 óta kísérletet tett az adománynak meghatározott szolgálattal való megterhelésére, tehát a királyi prédiálisok gyarapítására, de ezzel hamarosan felhagyott. A földrajzi és településtörténeti adottságokból következő tûróci-liptói jobbágyfiúi és a szepesi lándzsás-jogállás mellett nem is maradtak az intézménynek tartós nyomai. A többi megyékre vonatkozó szórványos adatokból kevés tanulság származik. Közös vonásuk, hogy a király örökösökre szóló, örökjogú adományai a rendelkezésre álló háramlott birtokokból vagy várföldekből, esetleg birtokmegerősítések (későbbi műszóval: *nova donatio*k). Az adományosok a legkülönbébb társadalmi helyzetekből emelkedhetnek föl a feltételes nemességbe, így várjobbágyságból is, mégpedig remcsak a király, hanem ispánjai és várnagyai kegyelméből is. Kötelességük mindig a birtokhoz kapcsolódik, *ratione terre* áll fönn, és a király zászlaja alatti hadakozásban, ill. katonaállításban merül ki. A mérték különféle lehet egyrészt a juttatott földbirtok nagysága, másrészt a királynak a jutalmazotthoz való kegyessége szerint, saját személyében való hadbavonulástól, ill. jól felszerelt vitéz kiállításától kezdve egészen a tiz pán célosig. Itt is igazolható az a Délvidékre vonatkozó állításunk, hogy a személyes szolgálat meghatározása mérséklés, a király kegyelmi aktusa: *miser cordia*.

⁴⁵ Fekete Nagy, Nemesség 160—4. A várjobbágyokra Tagányi, Felelet 579 sk, Mályusz, Köznemesség 299—300, 426.

⁴⁶ 1230: ugocsamegyei adomány királyi familiárisnak, HO. VII. 19. (ld. III. fej. 152. jz.); 1256: dunántúli birtokra vonatkozik, a vasvári káptalan írja át, HO. VIII. 66.

⁴⁷ Ld. a III. fej. 143. jegyzetnél.

Az adományos csak királyi engedéllyel idegenitheti el birtokát, fiúutódok híján pedig rokonaira hagyhatja abban az esetben, ha ezek vállalják a reá nehezedeő szolgálatot.⁴⁸

Mint látjuk, a felvidéki királyi prédiálisok jogállása nem sokban tér el a horvát-szlavón várnemesekétől, de lényeges különbség, hogy amazoknál nem olvasunk az ispántól való függésnek még az ezeknél ismert korlátozott formájáról sem. Hűbéri vonásait nem kell ezeket után bővebben fejtegetnünk, csak annyit jegyzi meg, hogy a koronának és az országnak tett szolgálat kiemelése nem engedi meg, „a király hűbéres vitézeiként” minősítésüket, bár a szolgálat vállalása és a birtokkal való dologias összefüggése hűbéri vonás.⁴⁹ Nyilvánvaló, hogy ez a várhoz már nem tartozó, de még nem királyi serviens-jogállás elszigetelt esetekben nem maradhatott fenn és a királyi prédiális vagy az országos nemességbe emelkedett, vagy a magánpreádiálisok közé szállt le.

Azok a várjobbágyok vagy szabad állapotú egyének ugyanis, akik a várbirtok eladományozása után is ott maradtak s ezentúl a vár új urának szolgáltak, megtartva örökjogú földjüket, a m a g á n-

⁴⁸ 1240: *interveniente tamen misericordia regali hoc modo, quod in exercitu et sub velamine domini Regis cum armis unius militis supradictus Grab cum heredibus heredumque successoribus deservire teneatur HO. VII. 26 (Nyitra); 1240: tali tamen condicione inserta, ut tempore expeditionis nostre unum militem armis militaribus bene preparatum sub vexillo regio progredientem ad nostrum exercitum mittere teneantur, qui cum nostris militibus descendat, nulli in societate baronum nostrorum adiunctus, Wenzel VII. 105 (uo); 1245: III. fej. 149. jz. (Trencsén); 1247: Ita tamen, ut ad nostrum exercitum venire teneatur, . . . et nichilominus nobis in omnibus debita impendat obsequia, quemadmodum ceteri nostri prediales. Concessimus insuper, ut si idem heredis caruerit sociacio, ad idem servitium exhibendum liberam habeat relinquendi facultatem terram ipsam cuiuscunque suorum voluerit cognatorum. HO. VI. 46 (Abaúj); 1249: Pappfalvi Ech személyesen szolgál fegyverrel, vagy egy fegyverest küld maga helyett, HO. VIII. 54, Reg. 917. sz. (Sáros); 1250: szolgálatok reményében, . . . ita tamen, quod ipsas terras vendere non possint cuiquam sine nostra permissione et licentia speciali, Fejér IV/2. 65, Reg. 939. sz. (Trencsén); 1258: ita tamen, quod idem Andronicus vel heredes sui, qui prefatam terram possederint, in nostro exercitu cum duabus nobis teneantur panceriis deservire. Wenzel VII. 480 (Abaúj). — Az okleveleket említi Váczy, Serviensek 379 (1), 385 (1), Fekete Nagy, Nemesség 173.*

⁴⁹ 1230, Liptói jobbágyfiúknál: tam ipsi quam ipsorum heredes . . . super eadem dicta terra servire teneantur et corone subiaceant regie maiestatis, Reg. 460. sz. (közlés). — A vállalásra egy exercituaalis-oklevélből következtetünk, mely a prédiálisoknál alig alacsonyabb jogállást biztosít: in armis militaribus nobis et regno nostro servire desiderantibus . . . (majd) assumerent de cetero semper in nostro exercitu sic servire . . . (a libertas is addig tart, amíg a szolgálat), Wenzel VII. 342.

prédiálisok csoportjába kerültek. De kiegészült ez a réteg újonnan jöttekkel is. Az intézmény korai példái alig választhatók el a familiáritástól: 1317-ben pl. egy prédiális teljes fegyverzetű harcost tartozik kiállítani, amiért az adományon kívül még két márkát és ruhát is kap. De helyesen látta meg a kettő közötti különbséget Fekete Nagy, aki a trencsényi várnemesség adatait feltárta: a familiárisok felbonthatták szolgálatuk kötelékét, a prédiálisoknak meg kellett maradniok a vár tartományában. Éppen ezért a prédiálisintézmény a felvidéki váuradalomban: Trencsén, Kasza, Vágbeszterce és Oroszlánkő tartományaiban állandósult a XIV—XVI. században, a határvédelem sürgető parancsára. Amint nemesek, várjobbágyok, és polgárok egyaránt bejuthattak a királyi prédiálisok soraiba, úgy alakult ki a magán-várnemesség is különféle jogállású elemekből, s — Fekete Nagy szerint — csak a felvidéki nemesek gyakori szolgálatvállalása révén kapta meg a XV. században a *nobiles prediales* megjelölést. Ezzel a vegyes eredetű magánprédiálisok birtoka is nemesi jelleget öltött, örökössé és eladhatóvá lett, hitbér és negyed járt belőle. Az országos nemesi birtoktól az esetenként megszabott, ill. átlagos szolgálat feltétele különböztette meg.⁵⁰

A legújabb oklevélkiadványokból szemléletes képet kapunk a vágbesztercei vár prédiálisainak jogairól és köteleiségeiről. Ezt a várat I. Károly 1325-ben szerezte vissza Csák Mátétól, 1397-ben Sandsilvogius (Sendzivoj) kalisi palatinus kapja adományba, 1400-ban már Stibor erdélyi vajdáé, 1414 táján ismét királyi vár. 1437-ben Zsigmond, 1439-ben Albert adja adományként feleségének, végre 1458-ban Podmaniczky László kapja meg Mátyás királytól.⁵¹ Így az a család, amelynek első ismert tagja még 1399-ben két lándzsással szolgált a várnak, két emberöltő múlva már ura lett annak. Arra is következtethetünk birtoklási történetéből, hogy a prédiálisok a várral együtt változtatván uraikat, egyszer királyi, másszor magánprédiálisok lettek anélkül, hogy joghelyzetük megváltozott volna. A Podmaniczkyak maguk délről telepedett várjobbágyok voltak, kik alkalmasint egy 1351-ben kapott királyi adomány óta nevezték magukat nemeseknek. A besztercei várnak számos harciosa lehetett ilyen nemesített várjobbágy.⁵² A várnemesi állapot itt is

⁵⁰ Fekete Nagy, Nemesség 173—80; az első példák szerinte a Locsmánddal kapcsolatos magánszolgálat esetei, 1263, 1270: Wenzel VIII. 49, 321; 1317: Berzeviczy lt., idézi Fekete Nagy 174.

⁵¹ Podmaniczky-oklevéltár I. XXXVII.

⁵² Uo. XVI, XXIX.

minden bizonnyal az egész családra kiterjedt, mert a középkorvégi oklevelekben hol az ősök részéről teljesített szolgálatról van szó, hol utódait kötelezi valaki szolgálatra és engedelmességre „született úraval” szemben.⁵³ Szerephez jutott azonban a szolgálat vállalása is különösen akkor, ha a várnemes ezt valamilyen okból megtagadta volt, vagy ha adomány fejében kötelezte magát a katonai szolgálatra. Drienovai Erdőháti Miklóst például, ki plevniki kuriája után egy páncélost volt köteles kiállítani, ura két nemes útján szólította föl hivatása betöltésére, s ezeknek a várnemes atyja kijelentette: sohasem akart szembeszállani az úrral, s mindig szívesen fog neki szolgálni, míg él, csak ki ne zárja a feltételes birtokból. Néhány év múlva valóságos hűbér szerződésre került a sor egy másik jószág ügyében Podmaniczky János és makacskodó híve között; ennek meg kellett ígérnie, hogy senki mást nem ismer el urának Podmaniczkykn kívül és megtartja a neki járó hűséget. Ebben az esetben, mint máskor is, a szolgálat elvállalása a várbirtokkal kapcsolatos perben, egyesség formájában következett be.⁵⁴

⁵³ 1485: alább 55. jz.; 1491: köv. jz.; 1498: domino suo naturali, Podmaniczky I. 313.

⁵⁴ 1485: idem Ladislaus Arдохат talem relationem fecisset, supplicando dominium Ladislaum, ut in dicto dominio pacifice sine impedimento eundem permitteret non excludendo, quod super libenter servit et vult servire durante vita sua et quod nunquam fuisset contra dictum dominum Ladislaum contumeliose respondere, sed contentus sine omni recusa facere, Podmaniczky I. 189; 1491: quod quia egregius Johannes ... possessionem Pochorowalehota vocatam ... prefatis ... transmisisset et assignasset possidendam et habendam, ob hoc idem Wenceslaus promississet seque ac dictum Jeronimum (fivérét) necnon heredes et posteros ipsorum universos obligasset iamfato Johanni P. suisque supersti(ti)bus in pretacto castro Bystrycz pro tempore constitutis servire ac obtemperare, immo ... obligavit serviendos nemini alteri sine consensu et voluntate dictorum dominorum pro tempore in eodem castro Bystrycz commorantium, nisi eisdem dominis, uo. 211; 1496: Hoc tamen specificato, quod dictus Johannes P. et sui posteri sepiusdicti Nicolao E. quousque vixerit, quolibet anno quinque florenos dare et exolvere tenerentur, prebituiatus vero Nicolaus neminem alterum, nisi Johannem P. et ipsius heredes pro domino habere et eisdem fidelitatem tenere esset obligatus, ita tamen, quod ipse Johannes P. et sui heredes eundem Nicolaum ad nulla ingrata seu invita servitia exhibenda astare et astringere possint, uo. 276; 1498: quomodo ipse magnifico domino Johanni de Podmanyn domino castri Bistricziensis domino suo naturali, necnon universis suis posteritatibus ad memoratum castrum Bistritz servire, mandataque sui domini facere se obligat, tali tamen sub condicione, quod ipse dominus ... et cuncti sui posteri universique illi memorato castro dominantes eundem Stanislaum et omnes suos heredes et posteritates contra quoslibet impetitores tueri et defendere debeant et teneantur, uo. 313; 1501: hoc per expressum declarato, quod ipsi Gaspar,

Az a szolgálat, amelyre a vágbesztercei várnemesek kötelezték magukat, elsősorban katonai jellegű volt. Maga Podmansky Silvanis 1399-ig két lándzsával, azontúl Sandsilvogius palatinus jóvoltából csak eggyel szolgált a várnak. Az Erdőhátiak a plevniki udvarhely után ugyancsak egy páncélost állítottak. Karthuz Lőrinc fiai adománybirtokért és zsoldért hadakoztak, követségben pedig az első napot saját költségükön, a többieket az úr költségén kellett megtenniök.⁵⁵ Ez a követségjárás az egyházi nemesek kondícióját juttatja eszünkbe. Az úr ellenszolgáltatása is kitűnik az utolsó példából; a Podmaniczky—Erdőhátai egyességben még a zsold összegét is meghatározzák 5 forintban. Az úr kötelezi magát, hogy várnemeseit nem szorítja hozzájuk nem méltó szolgálatokra.⁵⁶ A két fél teljesítése a kisdlednici soltésszel kötött szerződésből is jól kitűnik: a soltész kötelezi magát és utódait a Kisdomanisnál elfolyó patak őrzésére, Podmaniczky János pedig a vár összes következő urai nevében elvállalja védelmüket minden támadó ellen.⁵⁷

Az úrtól származik természetesen a vár birtok adományozása, vagy a fennálló birtokállapot megerősítése is. A Karthuzfiak ígéréstől kitűnik, hogy ők Pocharova-lehotát Podmaniczky Jánostól kapták, ezért ígérnek meg az említett szolgálásokat. Alsópodvasát szavatosság mellett kapja meg Erdőhátai Miklós, de urai visszaválthatják tőle 400 arany forintért. Az adományosok annyira magukénak tartják a kapott jószágot, hogy még urukkal is perbe szállanak érte, de birtoklásuk csak addig tart, míg családjuknak magva nem szakad; ekkor a várra s így a vár urára háramlik. Szokatlan az Erdőhátai Miklósnak biztosított háramlási jog arra az esetre, ha még éle-

Martinus et Nicolaus eorumque posterii universi annotato Johanni Podmaniczky et suis superstitionibus universis ad castrum eiusdem Bystrycza more aliorum nobilium predialium, signanter veluti nobiles Znopko de Znopkowazka et Chalko de Chalkowalehota firmiter servare debebunt et obligabunt (!), uo. 375.

⁵⁵ 1399: ut ipsi sui que posterii deinceps sacre corone necnon nobis ac nostris successoribus una hasta tanto (!) modo servituri et familiaris sunt astricti, hec ut tenentur, uo. 8; 1485: quod ipse tenetur et obligaretur iure mediante servitia ad dictum castrum exhibere, prout ab antiquo in consuetudine ipsius antecessores et heredes exhibuissent cum uno armiero, sed ipse Nicolaus hucusque minime curat facere contra iustitiam dicti domini contumeliose, uo. 187; 1491: quemadmodum ceteris eorum familiaribus ipsis servientibus tam in exercitu, quam alias ubi vis servitia et stipendia persolverint, suo modo eisdem persolvere deberent, ... és a követség, uo. 212.

⁵⁶ 1496: fent 54. jz.

⁵⁷ 1498: uo.

tében valamennyi Podmaniczky elhalna; ez a kölcsönös öröklési szerződés azonban a két család szorosabb, rokoni kapcsolatából következik.⁵⁸ Háramlás áll be a szolgálat elmulasztása esetén is, ezért könyörög Erdőháti László fia nevében, hogy az úr ki ne mozdítsa őt mulasztásáért. Amikor azonban a szolgálat elvállalása peregyesség alakjában történik, a szerződészegésért pénzbírságot is szabhatnak ki, amely már az urat is sújthatja.⁵⁹

A most felhasznált oklevelek kiadója helyesen állapítja meg, hogy a Podmaniczky-családot a beszercei várhoz fűző kötelek hűbéri színezetűek, s helyesen látja meg a lényeges momentumot abban, hogy a jogviszony szerződészerű megállapodáson alapul. A nemes szolgál, de ennek fejében védelmet követel magának és családjának; az 1399-i oklevélben a szolgálat enyhítése (ha nem is a védelem) talio, re compensa a szerzett érdemekért, a védelem pedig egy későbbi oklevélben conditio-ja a várszolgálatnak. Kétoldalú jogügylet, peregyesség a többi felhasznált adatunk is.⁶⁰ Fekete Nagy úgy véli, hogy „a prédiális és a földesúr személyn kapcsolata teljesen hűbéres, azonban a nyugati hűbériség minden alaki külsősége nélkül”, és helyesen mutat rá a kölcsönös hűség és védelem köteletségére, még akkor is, ha az oklevelek nem szerződést tartalmaznak: vagy az úr, vagy a prédiális beszél bennük. Az eldologiasodás jelenségét a királyi prédiálisokról szólva úgy fogalmazza meg, hogy a Vág vidékén a hűség elsősorban a váruradalomnak és csak azután a vár urának szól; a várbírtokból ered a beneficium, annak jár a servitium. A királyi prédiális is a királyi vár hűbérese, azután az ispáné és csak azután a királyé; az öröklődő adományt a szolgálat és hűség feltételével adják és kapják.⁶¹ Ha a vár-ispán-király sorozatban nem is látjuk a nyugati láncolatos hűbériség párját (szerintünk a prédiális a vár hűbérese, és consequenter a vár uráé, akit comese csak képvisel), az idé-

⁵⁸ 1491: uo., végül ... Ubi vero prefati ... eorundem superstites et posterii absque heredum solatio sublati essent de medio, extunc prelibata possessio Pochorowalehota ad memoratum castrum Bystrycz devolvi et annexi deberet ipso facto, Podmaniczky I. 212; 1496: uo. 275, a családi kapcsolatra 137 (1), 275 (1); v. ö. Fekete Nagy, Nemesség 182.

⁵⁹ 1485: fent 54. jz.; 1496: Si quod dictus Nicolaus prescriptam ordinationem et dispositionem partes inter eandem factam non observaverit et temporis in processu aliquo ingenio adinvento violaverit, tunc in amissione iurium suorum in prescriptis possessionibus habitorum convinceretur eo facto, Podmaniczky I. 276; 1501: 200 frt. bírság, uo. 376.

⁶⁰ Uo. XXX—XXXI. és az 54. jz. adatai (különösen 1498).

⁶¹ Nemesség 181.

zett megfigyelésekkel egyetértünk annyiban, amennyiben a vár-
nemesi jogviszony dologiasságát, szerződéses jellegét, kölcsönösségét,
hűségétől áthatott voltát illetik, s így a felvidéki prédiálisokat a hor-
vát-szlavónországiakkal egy szintre helyezzük a dunavölgyi hűbéri-
ség skáláján. Birtokukat is joggal tekinthetjük hűbéreknek, mert
mint egész községek, szabadfaluk (lehoták) urai bizonyosan ré-
szesei voltak a közhatalom gyakorlásának. Itt is fennáll azonban az
a patrimoniális vonás, hogy a várnemes őseitől fogva, mint a vár
tartozéka jut az egymást felváltó urak hatalmába, a hűségigéret
megújítása nélkül; erre csak a rendes szolgálati viszony megzavarása
(megtagadás, birtokper) esetén kerül sor.

Nem szóltunk még a hűbérviszony rendi jegyéről: a vazallus
kiemelkedő társadalmi megbecsüléséről, szabadságáról. Ehhez ugyan-
csak nem fér kétség a trencsényi uradalmakban: a várurakkal mindig
nobiles állanak szemben, kiknek feleségei az országos jogszokás
szerint hitbérre és hozományra tartanak igényt. Közjogi állásuk
azonban — mint már tudjuk — nem országos, hanem csak partiku-
láris nemesség, a vár szolgálatában álló vitézek neve még a XV—XVI.
század fordulóján is nobiles prediales.⁶² Szolgálataik fejé-
ben ugyanazt a javadalmazást kötik ki maguknak, mint a nemes fa-
miliárisok, bár ezeknek szabadabb, felbontható szolgálati viszonyá-
hoz elérkezni nem tudnak.⁶³ Az országos nemességtől hasonló voná-
saik ellenére is éppen azért maradnak el, amiért az egyházi neme-
sek: nem a király, hanem más nagybirtokos hatósága alá tartoz-
nak.⁶⁴

Ha a trencsényi váruradalmakat elhagyva kelet felé haladunk,
történeti szempontból alaposan felkutatott területre jutunk. Mályusz
Elemér egy úttörő tanulmányában⁶⁵ tisztázta a túróci és lip-
tói jobbágyfiúk társadalmi és jogi helyzetét, s eredményeit
a későbbi irodalom csak néhány megjegyzéssel egészítette ki. A mi
feladatunk csak annyi lehet, hogy ezeket az eredményeket beillesz-
szük a fejezetünkben felvázolt összképbe s levonjuk belőlük a hű-
bérviszony helyi alakjaira vonatkozó tanulságokat.

Az eredeti gyepüvonalon kívüleső túróci fensík felosztását II.

⁶² 1399: nobilis, Podmaniczky I. 7; 1414: nobiles prediales ad possessi-
ones Beztherche et Bwchke (Bicse) vocatas spectantes, uo. XXX. (11);
1485: uo. 187; 1491: hitbér-hozomány, uo. 212; 1496: uo. 274; 1501: fent
54. jz.

⁶³ 1491: fent 55. jz.

⁶⁴ Fekete Nagy, Nemesség 183.

⁶⁵ Túróc megye kialakulása, Budapest 1922.

Endre kezdte meg, a nagyobb arányú telepítést azonban csak IV. Béla hajtotta végre a XIII. század második felében. „Átlag két aratrumonként adott ő földet a leendő jobbágyfiúknak: részben bevándorló hospeseknek és az alsóbb társadalmi rétegekből kiemelteknek, részben szabad, de szegénysorsú magyaroknak, megvetve ily módon sok magyar lakosságú és a középkor folyamán magyar nevű kis falunak az alapját”. Minthogy a telepítés az állattenyésztésről az intenzívebb földművelésre való áttéréssel járt, eredménye az ország gazdasági és politikai megerősödése lett. A túróci és liptói területek eredetileg mind a zólyomi királyi uradalomhoz tartoztak, s ennek központjából igazgatták őket; most szükségessé vált a jobbágyfiúknak várak körüli megszervezése s így épültek fel a tatárjárás után Zólyom, Túróc, Liptó és Árva várai, a későbbi nemesi megyék székhelyei.⁶⁶ Hogy a „jobbágyfiú” névnek mi a pontos jelentése, kevésbé érdekel itt bennünket, s azt a kérdést is mellőzhetjük, valóban várjobbágyok fiai, leszármazói-e a túróci és liptói telepések. Elég annyit, hogy „a jobbágyfiúi intézmény a várjobbágyágnak fiatalabb hajtása”, s Túrócban és Liptóban, melyek nem tartoztak az első szervezésű vármegyék közé, ennek szerepét tölti be.⁶⁷

Az ispántól való felszabadulás, melynek mozzanatait az imént Szlavóniában figyeltük meg, nem ment nehezen a comes székhelyétől amúgyis távolabb eső harcosoknál, s ezért olvasta ki Váczy számos idevágó adatból azt, hogy bíraskodás és katonáskodás tekintetében már a királyi serviensek jogállásához jutnak közelebb.⁶⁸ Valójában a XIII. század derekáról származó oklevelek éppen a comestől való emancipálódásuk folyamatát tükröztetik. Hiszen az összes liptói népek felmentést kaptak már 1279-ben a várszolgálattól, nemcsak a harcos jobbágyfiúk.⁶⁹ Találóa nevezte Mályusz az országos nemességig vezető pályájuk feleútjának azt a jelenséget, hogy IV. Béla 1255-i katonai reformja után elnyerték a nobilis melléknevet, s ezentúl „valódi és nemes túróci jobbágyfiúknak” vagy egyszerűen „túróci nemeseknek” nevezték őket.⁷⁰ Ez azonban még

⁶⁶ Uo. 98—104, Mályusz, Köznemesség 280.

⁶⁷ Mályusz, Túróc megye 116, Köznemesség 278 (az idézet), Váczy, Serviensek 361—3.

⁶⁸ Uo. 364—7.

⁶⁹ Mályusz, Túróc megye 172—3.

⁷⁰ Uo. 127—8, 132, Köznemesség 280—1, v. ö. Váczy, Serviensek 363 (3).

nem jelentett a királyi serviensekkel azonos jogállást, tehát nem volt igazi, hanem csak partikuláris, vagy kondicionális nemesség.⁷¹

A *servitutis condicio*, mely a túróciak nemességét feltételelessé minősítette,⁷² meghatározott mértékű katonáskodásuk volt. 1255 előtt valamennyien fejenként szolgáltak a királyi seregben, ekkor azonban IV. Béla számukat negyvenre csökkentette, s a megmaradt jobbágyfiúkat arra kötelezte, hogy hatonként állítsanak ki egy páncélos vitézt.⁷³ Nem sokkal később bekövetkezett hadiszolgáltatuk eldologiasodása: családjuk szaporodásával, számuk növekedésével terheik is elviselhetetlenné váltak volna, ha nem sikerül kivívniok 1260 táján azt a *libertás-t*, hogy ne hat személy, hanem hat ekeföld után küldjenek egy harcost a királyi seregbe. Ezzel szolgálatuk teljesen a birtokra nehezedett s ennek nagyságához mérten emelkedett kötelezettségük mértéke is. Mályusz és Váczy kutatásai-ból világosan élénk tárul annak az eldologiasodásnak közvetlen társadalmi indítóoka, amelyet a nyugati hűbérjog tárgyalásánál s magyar adatokból is eddig megismertünk. Az ősi földön túlszaporodó nemes család érdeke volt, hogy szolgálatát ezentúl ne létszám szerint, hanem *super terra* teljesítse a koronának.⁷⁴

Birtokjogukat is a kondíció határozta meg. A jobbágyfiújóság feltételes királyi adományból származik, melyeknek nagy része Túróban és Liptóban egyaránt a XIII. század második felére esik. A legkorábbi példák 1230 és 1233-ból valók. A túróci és a liptói *registrum* tele van *possessio condicionalis*-ok felsorolásával. Ezeket a jószágokat az adományosok örökjogon, örökösökre szólóan kapták, de örökösön — mint ezidőben minden katonai szolgálattal szerzett földnél — csak férfiakat értettek. A család fiági magszakadása esetén a feltételes adomány visszazállt a királyra. Beállott a háramlás súlyos bűncselekmény esetében is.⁷⁵ A feltéte-

⁷¹ Fekete Nagy, *Nemesség* 165.

⁷² Horváth Sándor: A liptói és túróci *registrum*. TT. 1902, 1—57, 194—230. — 1249: Túróci reg. 8. §. Reg. 908. sz.; 1300: *sub conditionaria servitute*, Liptói reg. 57. §; 1388: *sub prescripta servitute conditionaria*, uo. 56. §.

⁷³ Mályusz, Túróc megye 121—4, *Köznemesség*, 280.

⁷⁴ Mályusz, Túróc megye 122—3, Váczy, *Serviensek* 368—71. — 1230: *ita tamen quod ipsi quam ipsorum heredes tam nobis quam nostris successoribus super eadem dicta terra servire teneantur et corone subiaceant regie maiestatis*. Reg. 460. sz. (közlés), kiv. Liptói reg. 43. §.

⁷⁵ Mályusz, Túróc megye 121—2, 134—6; Luby, Štefan: *Liptovsky a Turčiansky register z roku 1391. Príspevok k otázke donačného systemu na Slovensku*. Bratislava 1932. (Práce zo sem. dejín práva... v Bratislave 2.) 52—60. — V. ö. Murarik *ism.*, *Századok* 1934, 222.

les adománybirtokot királyi beleegyezés nélkül is el lehetett idegeníteni: eladni, elajándékozni, elcserélni vagy megosztani, de a jogutódnak át kellett vennie a szolgálatot a földdel együtt, s természetesen a rokonok hozzájárulása sem maradhatott el.⁷⁶

A túróci és lip-tói jobbágyfiúkat a hűbériségnek munkánkban használt meghatározása szerint nem tekinthetjük vazallusoknak. A szolgáltatás meghatározottsága, mely itt is enyhítés az általános nemesi kötelességen, magában még nem hűbérviszony, s ugyanúgy nem az a birtokadomány fejében teljesített katonai szolgálat.⁷⁷ A kölcsönösségnek ugyanis semmi jelét nem találjuk király és jobbágyfiúk viszonyában; patrimonialis alattvalók ők, akik olyan mértékben válnak egy országos rend (a nemesség) tagjaivá, amilyen mértékben a királynak tett szolgálatuk közjogiassá lesz. Már 1230-ban a koronának vannak alávetve, s a XIV. századra nemesi vármegyét alakítanak ki. A nekik juttatott, kezdetben lakatlan területen már csak azért is közhatalom gyakorlói, mert azt ők népesítik be; tudjuk rólok, hogy familiárisaik és jobbágyaik vannak.⁷⁸ Ez a kisajátított úri hatalom azonban nem hűbér, mert nem kapcsolódik sajátos hűbérviszonyhoz. Ezt — nem teljesen fejlett formájában — csak a familiáritás képviseli a Felvidéknek ezen a részén; főleg a hatalmas zólyomi comesek rendelkeznek serviensekkel és famulusokkal, kiknek országos jogszokás szerint magánadományokat is tesznek. Ezek az adománylevelek — mint Luby tanulmányos összeállításából látjuk — itt is teljesen a királyi donáció mintájára készültek.⁷⁹ Az ispánok adományoztak emellett a király nevében és tekintélyével is, ezenkívül a hiteleshelyi működés kialakulásáig ők jelentették a királynak az eladományozásra szánt terület jogi helyzetét és határait.⁸⁰

Az elmondottakhoz képest a túróci és a hasonlóan fejlődött lip-tói jobbágyfiúk és a király viszonyát ki kell rekesztenünk a magyar hűbérviszony helyi alakjai közül. Továbbfejlődésük a rendi kategóriákban haladt. Egyes vitézeknek az emelkedésén nyomon kísérhetjük, hogyan lett valaki hospesből jobbágyfiú és ebből újabb érdemek ju-

⁷⁶ Mályusz, Túróc megye 136—7. Váczy, Serviensek 368—70, Luby id. m. 55.

⁷⁷ Mályusz, Túróc megye 124—6, még hűbéreseknek tartotta őket, de később áttért a weberi definícióra. Váczy, Serviensek 363—71 a király hűbéres vitézei között sorolja fel.

⁷⁸ Mályusz, Túróc megye 95, 138—9.

⁷⁹ Uo. 164, Luby id. m. 28—9.

⁸⁰ Mályusz, Túróc megye 152—3, Luby id. m. 20, hozzá Századok 1934, 223.

talmául „nemes és királyi serviens”. A XIII. században még érezhető volt a különbség a lakatlan, kétekenyi területet kapott jobbágyfiúk és az egész népes falvakat birtokló országos nemesek fölött; a fel-emelkedés természetes útján azonban, kiváltság vagy úzus révén, főként a személyes hadbavonulás megvalósításával az egész túróci *collegium libertatis*,⁸¹ a jobbágyfiúk azonos szabadságú közössége országos nemessé emelkedett. Ez Mályusz szerint a XIV. század közepén következett be, mikor „katonai szolgálatuk s föld-birtoklásuk feltételes jellege is megszűnt”, ám 1391-ben a *registrum* még feltűnteti ezt a jelleget. A comes bírótársai, tekintélyes helyi nemesek szolgabírákká, *officialisai* alispánokká lettek, s amikor 1339-ben Túróc és Liptó megye önállósult, a „feltételes szolgálat” alatt álló nemesek már a nemesi megye önkormányzati szervezetet, a nemesi rend politikai életformáját öltötték fel.⁸² Ennek a nemesi közösségnek nem volt már szüksége egyéni nemesítésre, s erre igen jellemző, hogy a horvát-szlavón gyakorlatban olyan nagy-jelentőségű várnemesből országossá emelő *titulo nobilitatis* tett adományt itt csak egyszer találjuk meg Herchud fia Tamás esetében, aki soltészségért kapott cserébe egy nemesjogú birtokot, tehát alkalmasint nem jobbágyfiúból lett országos nemessé.⁸³

A túróci és liptói jobbágyfiúk sohasem váltak várnemesekké, a hűbérviszonynak Szlavóniában és a Vág völgyén kifejlődött alakja nálunk nem volt ismeretes. Ennek okát abban a körülményben kell keresnünk, hogy amikor a magánnagybirtok olyan mértéket öltött, hogy szinte már az állam egységét veszélyeztette, tehát a XIII. század utolsó harmadában, a jobbágyfiúk már a rendi fejlődésnek olyan fokára jutottak, mely területüknek az oligarchák közötti megosztását, eladományozását lehetetlenné tette. Ezt viszont a királyi vármegyétől való viszonylagos függetlenségüknek köszönhették.

A társadalmi átalakulás századában még sértetlen, erős királyi vármegye és a dologias hűbérviszony közötti, most megsejtett kapcsolatra még erősebb negatív bizonyíték a szepesi *tízlándzsások* társadalmi és jogi fejlődése. Fekete Nagy Antal újabban kimutatta, hogy a Szepesség területén az első lakók a honfoglaláskor a Tisza kanyarulatánál elhelyezkedett s onnan egyre északra terjeszkedő, kabar eredetű Gömör-örök voltak, s ebben a török ere-

⁸¹ 1280: Túróci reg. 62. §, v. ö. Luby id. m. 56.

⁸² Mályusz, Túróc megye 95 (Liptórói), 131—3 (Bogomér comes emelkedése), 144—8, 149 sk. (a vármegye kialakulásáról).

⁸³ 1390: *titulo nobilitatis*, ... *titulo sincere nobilitatis perpetuo facta* (t. i. donatio), Túróci reg. 1. §. id. Luby id. m. 40.

detű határőr-népben kell a későbbi lándzsásnemesség őseit keresnünk. A szepesi lándzsások tehát sohasem voltak jobbágyfiúk, még a túrócihoz hasonló laza kapcsolatban sem állottak a várispánsággal, sőt ezt megelőzték a gyepűvonalon eredetileg kivüleső terület megszállásában.⁸⁴ Már 1243-i szabadságlevelük kimondja, hogy a szepesi comes nem bíraskodhatik fölöttük és jobbágyaik fölött, csak a más privilégiumokban is a közhatalomnak fenntartott lopás-, pénzbeváltás- és tizedügyekben. A közöttük felmerülő kisebb ügyekben a maguk-választotta bírónak volt hatásköre, a bajjívással eldöntendő (súlyosabb) pereket pedig a király jelenlétében kellett befejezniök. Ezt a kiváltságot azonban, mely a partikuláris jog szerint élő határőrnépeket illette meg, a szepesi ispánságot kezükbe kaparintó hatalmas főurak nehezen tűrték, s meg-megújuló támadásaikkal szemben a XIV. század első felében nem egyszer kellett a „szepesi nemeseknek” a királyhoz fordulniok, kitől mindig meg is kapták privilégiumaik megerősítését. A kialakult nemesi megye részéről már nem voltak ilyen zaklatásnak kitéve.⁸⁵ Az országos jogtól eltérő kivételes jogállás és lovagi szolgálatuk következtében nemcsak először szerzik meg a kisbirtokos vitézek közül a *nobilis* nevet, hanem elvétve (1248) királyi servienseknek is nevezi őket az uralkodó.⁸⁶ Nevük a század végén, majd az Anjouk alatt „szepesi nemes” és „tízlándzsás nemes” lesz. Az, hogy időnként jobbágyfiúknak is mondják őket az oklevelek, csak analógiás szóhasználat, mert igazi jobbágyfiúkra alig találunk nyomot a Szepességben.⁸⁷

A lándzsásnemesi minőség nem jogviszony, hanem *libertas*, „a szepesi nemesek szabadsága”, amelyben a király éppen úgy részesíthet valakit, mint a nemesi prerogatívában. Ennek a szabadságnak említésével mindig együtt jelenik meg a szokásos *servitium*, a hadi szolgálat elmaradhatatlan kötelessége, mert éppen ez teszi a szabadság élvezőjét egy azonos jogú közösség, a *communitas nobilium* tagjává.⁸⁸ A lándzsásközösség eredetileg ép-

⁸⁴ Fekete Nagy Antal: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása (Budapest 1934) 253, 259.

⁸⁵ Uo. 256. 271—3. Váczy, Serviensek 376.

⁸⁶ Fekete Nagy, Szepesség 261, Mályusz, Köznemesség 279; serviens HO. VIII. 53, Váczy, Serviensek 377 (1).

⁸⁷ Fekete Nagy, Szepesség 267, 309—10, másként Váczy, Serviensek 371—4.

⁸⁸ Fekete Nagy, Szepesség 255 (12, 13), 260, 275 (103, 104), 281 (127). Különösen jellemző két kistamási ember esete, kiket IV. László földjükkal felment ... *ab omni exactione et consuetudine Sclavorum* ... és a szepesi nemesek szabadságára emel: *applicavimus eosdem libertati nobilium de Zepes* ... Csáky I. 12.

pen úgy fejenként vonulhatott hadba, mint a jobbágyfiúk, a tatárjárás folytán tönkrement szepesi nemeseken azonban IV. Béla úgy segített, hogy nyolc ekefölddel rendelkező négy nemest kötelezett egy „illően fegyverzett” vitéz, tehát alkalmasint páncélos-lándzsás kiállítására. Ezzel a katonai szolgálat a személyről a birtokra, „a serviciummal terhelt földre” tolodott át, melynek mindenkori birtokosát kötelezte. Minthogy a szepesi nemesek összes területe kb. 80 ekealjának felelt meg, a kiállított vitézek számáról „tízlándzsásoknak” nevezték őket.⁸⁹ A *ratione terre* teljesített katonáskodás⁹⁰ éppen annyira eldologiasodott alakja volt a vitézi kötelességnek, mint a délvidéki és trencsényi várnemeseké vagy a túróci-liptói jobbágyfiúké. A szolgálat és birtoklás összefüggésére jellemző az a tény is, hogy amikor a XIV. századtól kezdve a hadiszolgálat megváltása vált szokásossá, a kötelességét elmulasztó lándzsás birtokát a szepesi *comes* elfoglalhatta.⁹¹

Birtokjoguk nagyrészt a határőrnép gyepümenti letelepedéséből, ősfoglalásból származik; a lándzsástulajdon jellemzője a *verum dominium et proprietas*.^{91a} Öröklési joguknak sajátos vonása az, hogy már 1243-i szabadságlevelük szerint átszáll a lándzsásföld az özvegyre vagy a leányra, ha nincs fiutód, de azzal a feltétellel, hogy férjük teljesíti az elhúnyt szolgálatát.⁹² Alig lehetne szemléletesebben kifejezni a birtoknak szolgálattal való megterhelését. Ugyancsak ez a vonás tükröződik számos elidegenítésnél, elzalogosításnál, amikor „a szepesi nemesek joga, szabadsága és szolgálatának feltétele” mellett lép a jogelőd helyébe a jogutód. Ha a király beleegyezését is kikérik, ez kiköti, hogy aki a lándzsásbirtokot megveszi vagy ajándékba kapja, köteles ott lakni és a szokott módon neki szolgálni.⁹³ A sajátos leányági öröklés módot ad arra, hogy a kihalt családok jószágai friss hajtások kezére jussanak, s így a lándzsásokkal kapcsolatban nem is hallunk háramlásról.

Rövid áttekintésünk is meggyőzhet arról, hogy a szepesi lándzsásokat még kevésbé tekinthetjük lübbéresekknek, mint a túróci

⁸⁹ Uo. 264—8.

⁹⁰ Példák Váczy, *Serviensek* 375 (1).

⁹¹ Fekete Nagy, *Szepesség* 268—70.

^{91a} 1444: *cum vero dominio et proprietate prout actenus ipsi more nobilium decem lanceatorum hucusque possedissent*, Csáky I. 379.

⁹² Fekete Nagy, *Szepesség* 257—8, 279—82. — Tanulságos egy 1321-i perben a szepesi fiúleány (*tanquam filius et filia*) igényének összeütközése a nemesi joggal: Anjou I. 607.

⁹³ Fekete Nagy, *Szepesség* 276, Váczy, *Serviensek* 375—6.

és lipthói jobbágyfiúkat. Birtokukon gyakorolják ugyan a kisajátított közhatalmat, bár nem mindnyájan, mert csak egy részük rendelkezik jobbágyokkal; ezekre azonban olyan korán van adatunk, mint az 1243-i nagy lándzsás-privilégium.⁹⁴ Minthogy azonban ez nem kapcsolódik sajátos hűbérvizonyhoz, a szepesi nemesek és a király viszonyát sem illeszthetjük a magyar hűbérvizony hegyi alakjai közé. A rendiség fogalmaival már sokkal jobban megragadhatjuk társadalmi és jogi fejlődésüket. Területüket már korán Széknek nevezik, a tatárjárás előtt egy másik székük is volt a szepesi vártól nyugatra, ez azonban a lándzsás-nemesség pusztulása következtében nem szerepelt többé. A Szék autonómiát élvezett; határain belül a nemesek ügyeit a maguk-választotta bíró (comes nobilium, iudex nobilium de Scepus decemlanceatorum) intézte esküdt társaival, hatáskörük kiterjedt a közigazgatás és bíráskodás minden teendőjére.⁹⁵ Fekete Nagy azt is bizonyítottan látja, hogy az országos nemesség és lándzsások jogállása között nem volt semmi különbség, kivéve a katonai kötelességnek más alapon történő teljesítését; mégis megemlíti azokat az adatokat, amelyekben a király nem szepesi „jobbágyfiú” jogán, hanem országos nemesi jogon adományoz földet, vagy a „jobbágyfiúk” köréből a szepesi hadakozó nemesek társaságába emel valakit. Különbséget jelent az is, hogy az országos nemesi családokat meg lehet különböztetni a lándzsásfamiáktól a Szepességen is. A szétválasztás oka éppen az a condicionaria servitus, amelyet egy 1418-i oklevél említ a lándzsásokkal kapcsolatban; ezt túróci és lipthói analógiákra hivatkozva⁹⁶ talán szabad nem „szolgáságnak”, hanem „szolgálatnak” fordítanunk. Bár azon sem ütköznénk meg, ha már Zsigmond idején a kondíciót alacsonyabbrendűnek éreznék az igazi nemesi hadakozásnál, hiszen emlékezünk rá, hogy 1425-ben a „nemetelenség bélyegét” törli le a királyi kegy a Drávántúli Ladihovity-nemzetségről.⁹⁷ Ha tehát nincs is különbség a szepesi és a más vidéken élő nemesek jogai és kötelességei között, szolgálatuk teljesítésére tekintettel mégis partikuláris vagy feltételes nemeseknek kell tartanunk őket, kiket korán kialakult autonóm szervezetük még a

⁹⁴ Fekete Nagy, Szepesség 254, 300, Váczy, Serviensek 374 (1). Éppen a „jobbágyok” alárendelt értelmének korai előfordulása miatt vonta kétségbe Erdélyi László a kiváltságlevél hitelességét.

⁹⁵ Fekete Nagy, Szepesség 258—9, 273—4.

⁹⁶ Fent 72. jz.; a szepesi példa Fekete Nagy, Szepesség 277 (113).

⁹⁷ Fent 18. jz.

királyi várispán fennhatóságától is megóvott.⁹⁸ Végül feltételes nemeseknek számítottak a szepesi aranyadók is, kiknek jogviszonya az örökhaszonbérlőkéhez áll közel.⁹⁹

Három típus áll előttünk: a trencsényi prédiálisok, a túróci-liptói jobbágyfiúk és a szepesi lándzsások. Mindháromnak katonai szolgálata birtokhoz fűződött, dologiassá vált, hűbéressé azonban csak az első lett, a harmadik pedig — tudunkkal — még a familiaritást sem ismerte. A közöttük található fokozati különbség — tárgyalásunk rendjében távolodnak a hűbérvizony tiszta típusától — talán összefüggésbe hozható azzal, hogy a trencsényiek fölött még a XIV. században teljes volt a királyi ispán hatásköre, a túróciak és liptóiak ennek a századnak a derekára már nemesi vármegyévé alakultak, a szepesiek pedig autonóm határőrnép létükre kezdettől fogva nemesi *communitas*-nak számítottak. A hűbérvizony helyi alakjainak kifejlődése tehát feltételezi a királyi vármegye sértetlenségét abban az időben, amikor a nemesi rend az oligarchia nyomása alatt először tömörül: az Árpádok végnapjaiban.

Mielőtt elhagynánk a Felvidék sajátos jogintézményeit, egy pillantást kell vetnünk a soltészszégre anélkül, hogy ezt is besorolnánk a hűbérvizony helyi alakjai közé. Ebben az intézményben idegen jogfelfogás hatolt be a Kárpátok medencéjébe: a soltészjog a németjogú telepítés megnyilvánulása volt. Maga a műszó nem régebbi a magyarországi német telepések megjelenésénél: először a prágai németek kiváltsága különbözteti meg *legem et iusticiam Theutonicorum* a másik nép, a csehek jogától az 1170-es években, de telepésekkel csak az 1210-es években hozzák összefüggésbe, először Morvaország keleti, erdős vidékein. A „német jog” érvényesülését biztosító oklevelek az új település számára egységes jogrendszert adnak, örökölhető birtokjogot, melyért határozott pénzbeli vagy természetbeni járandóságot kell fizetni, a szántóföldet telkek szerint (*laneus, lehen*) juttatják új gazdáiknak, bírói tekintetben pedig városban *Vogt*, faluban *Schultheiss* hatósága alá rendelik őket. Ennek, ki maga végzi

⁹⁸ Fekete Nagy, *Szepesség* 276—7, 311—6. *Nemesség* 164, Váczy, *Serviensek* 377—9. — A leánynegyed intézményének hiánya még nem szól ilyen értelmű nemességük ellen, mint Holub (Néhány kérdés a leánynegyed köréből, Bp. 1936, 35—7) írja.

⁹⁹ Fekete Nagy, *Szepesség* 317—27, de még 1345-ben is különbséget tesznek az aranyadó nemesek és az országos nemesek prerogatívája között: Anjou IV. 501.

a telepítést (*locator*) vagy az első telepítő leszármazottja, szabad telke van, részt kap a bírságokból, jogosult kocsmát tartani, sört főzni, malmot állítani s amellett az országos jog adóterheitől is mentes.¹⁰⁰ Sziléziában és a többi lengyel tájakon ugyancsak a XIII. század második és harmadik évtizedében tűnnek fel a *ius teutonicum* nyomai s a Szudétáktól Poroszföldig mindenütt megtalálhatók, alkalmasint az egyházi kancelláriák hatására. Lengyelországban a telepesjog alapelvei megegyezők a Cseh- és Morvaországban megismertekkel, de itt más néphez tartozókat (vallonok, lengyelek) is telepítenek az országos jogtól eltérő *ius teutonicum* szerint, tehát a jogintézmény elveszti kizárólagos etnikai színezését.¹⁰¹

A lengyel és a cseh fejlemények ismerete reánk nézve nemcsak azért fontos, mert az első magyarországi *soltészségeket* lengyelek, akkor lengyel hatóság alatt álló területen szervezték meg (Podolin, Alsó-Ruzsbach), hanem azért is, mert — Tagányi figyelmeztetése szerint — „nálunk a német *soltészség* eredeti alakjában soha és sehol sem érvényesült, hanem csakis abban a formában, ahogy az a velünk szomszédos Csehországban, Sziléziában, Lengyelországban dívott és az ottani helyi szokásokkal bővült és módosult.”¹⁰² Az intézmény csak a XIII. század végén terjedt el nálunk, elsősorban a Szepességen. A tatárjárás után először a lakott helyeket kellett újra benépesíteni, s csak több évtizeddel a nagy vérvesztés után jelentek meg az első magyarországi *soltészségek*. A németjogú telepítés résztvevői nálunk sem csupán németek, hanem lengyelek, egyéb szlávok, végül vlachok, sőt magyarok is.¹⁰³

¹⁰⁰ Kötzschke, Rudolf: *Die Anfänge des deutschen Rechts in der Siedlungsgeschichte des Ostens (Ius teutonicum)*, Leipzig 1941. (Berichte über die Verhandlungen d. Sächs. Akad., Phil.-hist. Kl. 93. Bd. 2. H.) 16. 23—9, 31—2, irodalom uo.

¹⁰¹ Uo. 52—3. — Kötzschke a magyar jogterületen csak az erdélyi szász okleveleket ismeri s így nem vesz tudomást a *ius teutonicum* elterjedéséről.

¹⁰² Jelentés a Gorove-pályázatról. Ak. Ért. 1914, 333, 340 (id.) — V. ö. 1289, Kunigunda krakkói—sandomíri özvegy hercegné Henrik podolini *soltésznak* adott új oklevele szerint ez ... *ius villicacionis integraliter habeat exercere, sua iura per omnia secundum formam iuris Cracoviensis vel Sandecensis gubernando* ... a telepesek pedig ... *iure theutonicali vel Magdeburgensi vivere decrevimus*, HO. VI. 345; 1292, Vencel cseh király ugyanannak krakkói—sandomíri hercegi minőségében: *Debet autem predicta civitas omnia iura Meydeburienisia in causis* ... *quibuslibet tenere et habere, que in civitate Cracovia exnunc vigent et hactenus viguerunt*, uo. 392.

¹⁰³ Tagányi id. h. 333, 336, Bruckner Győző: *A *soltészség* intézménye a Szepességen*, Békefi-Emlékkönyv (Budapest 1912), 106.

A soltészek az erdőirtás és telepítés nehéz munkájáért kiváltságokat élveztek; előljárói, bírái is lettek népüknek, s a kötött néprétegből kiemelkedtek, bár nem jutottak el a teljes szabadsáig. Birtoklásukról Bruckner így ír: „A földesúr a soltésznek scultetiák szervezésére átengedett területet nem vonhatja vissza; azt a területet az adományozás napjától kezdve a soltész bírta; ezentúl ő rendelkezik vele, sőt a földesúr hozzájárulásával cserébe vagy véglegesen el is adhatja és végrendeletileg is intézkedhetik föléle, de a földesúrral szemben az új soltésztelepítvényesek vállalni kötelesek a fennálló régi kötelezettségeket.” A tulajdonjogot azonban a földesúr továbbra is fenntartotta, s ennek elismerése gyanánt az adómentes évek leteltével megkövetelte a földadó befizetését, pénzben vagy természetben. A telepesek fölötti bíraskodás megosztott a földesúr és a soltész között: főbenjáró esetekben (emberölés, vérontás, halált okozó erőszak, lopás-rablás és hamis pénzverés) az ítékezés a dominust illette, bírságukból csak egyharmad jutott a soltésznek. Az elsőfokú bíraskodás öröklődött a soltész családjában, sőt — a szepesi jog elvei szerint — leányágra is átszállt. A falu igazgatásán és a bíraskodáson kívül a soltészt nálunk is megillette a vadászat, halászat, madarászat, bányanyitás joga (az érc egyharmadával), malomjog, sörfőzés, valamint több szabad telek. Ha élt templomépítési jogával, a papot ő mutathatta be. A telepesek birtokában egyegy telek (*mansus*, *mansio*, *laneus*, *lan*) volt, melybe a ház és a mellette lévő megművelt föld tartozott, kb. 34 hold terjedelemben.¹⁰⁴

A telepesjog elterjedését nem korlátozhatjuk csak a Szepességre; felhasználták az uradalomok benépesítésére az egész Felvidéken a trencsényi uradalomtól a munkácsig, ahol lassú átmenettel a kenészet vette át a soltészszég szerepét. A *lehota*, *vágás*, *hau*, *häu*, *volya* végződésű helynevek Tagányi szerint mind ilyen németjogú telepeket, „szabadfalvakat” takarnak. Ugyancsak telepesjogú helységek előljárói a soltészeken kívül a *fojtok*, *vojnikok* (*Vogt, advocatus*). A magyar hűbérviszonyal az hozza őket kapcsolatba, hogy a hegyi várépítések a XIII. század végén szoros összefüggésben állottak új lehoták, soltészszégek alapításával (Csák Máté).¹⁰⁵ A trencsényi uradalom újabban publikált adatai szem-

¹⁰⁴ Uo. 113 (id.), 114—6.

¹⁰⁵ Tagányi id. n. 333, 334, 337. — Fojtság, *advocatus* pl. 1414: Podmaniczky I. 12; 1473: Foydság, uo. 109. — Hasonló jogállású tisztviselők, különösen Drávántúl a *valpot* (1208: *officiali, qui vulgo Wolpach dicitur*,

léltetik, hogy egy felvidéki vártartományban csak a várbirtokok egy része kerül a prédiálisok kezére, a nagyobb rész a vár urától függő soldészek, fojtok igazgatása alatt állott. Így 1498-ban kilenc község soldésza terheli meg a *advocatiá*-ját a vágbesztercei vár urától, Podmaniczky Jánostól felvett 100 forinttal. Ezeket a soldészeket a túróci konvent már *nobiles et circumspecti* címmel illeti, aminek megfelel az a tény is, hogy az egyik nemes soldész őrszolgálatra kötelezi magát, s így a prédiálisok feladatát látja el.¹⁰⁶ Ugyanitt máskor az úr, vagy a várnagyok familiárisai kapnak adományt telepítésre németjogon, ami a familiáritás és a soldészség intézményeinek közeledésére mutat. Familiárisokból soldészek lesznek, soldészek nemesekké emelkednek, bár még 1358-ban meg kell tiltani aratásra és szénakaszálásra való kirendelésüket.¹⁰⁷ A soldész szökése éppen úgy az úr sérelme, mint a gazdatiszté; az úr joghatósága alá kerülve a hűtlenségnek megfelelő *nota negligencie*-be eshetnek.¹⁰⁸ A telepések vezetői tehát valamiképpen beilleszkednek a magyar hűbériség és rendiség keretei közé; próbáljuk meg kijelölni pontos helyüket.

1321-ben Rátót nembeli Roland nádor fiaitól a Sztoján nembeli Helbrand és Illés comesek egy szepességi jószáguk jogával Murány várhoz tartozó földet kaptak telepítésre a feltételek megszokott részletezése mellett. Az adományozók kijelentették, hogy a telepítendő falvakban Sztojánék és utódaik lesznek *officiales seu comites nostri perpetui*. A két kifejezés mellett ugyancsak a telepítő jelzésére a *iudex* és a *villicus* jelennek meg. A soldész, fojt, a telepítő familiáris tehát urának gazdatisztje, ispánja, a telepésnépek bírója, kinek méltósága családjában öröklődik. Ez az örökös bíróság választja el a soldészt azoktól az officiálisoktól, akiknek tisztségét *honor, officiolutus* néven említik okleveleink, de akik az úr tetszése szerint nevezhetők ki és bocsáthatók el.¹⁰⁹ Az öröklődő méltóság azért éppen úgy elválik a birtoktól, mint

Reg. 237. sz.; 1209: uo. 239. sz.; 1244: uo. 877. sz.; személynévként 1417, 1427 stb.: fent 32. jz.; 1433: LK. 1928, 125 stb.), besnik (maior ville, Blagay LI, 1290: *vyznicatus*, Wenzel IX. 526), zodecz (sive officialis, 1459, 1463: LK. 1927, 167, 172). A délvidéki vajdákrol ld. alább 202. jz.

¹⁰⁶ 1498: Podmaniczky I. 313 (fent 54. jz.), 326; 1504: nobilis Johannes scultebus de Naghdomanyz, uo. 444.

¹⁰⁷ 1339: Anjou III. 569, v. ö. 1418: Sztáray II. 192; 1358: Bruckner id. m. 113.

¹⁰⁸ 1334: Anjou III. 98; 1343: HO. VII. 396.

¹⁰⁹ 1321: Anjou I. 643; 1333: *iudicis et officialis nostri*, (alább) *villicus*, uo. III. 42; 1339: *comes, iudex*, uo. 569. — V. ö. IV. fej. 228—231. jz.

a korona, a királyi hatalom az ország fölötti mindenkori rendelkezéstől, s mint *iudicatus*, *scultetia*, *advocatia*, sőt *rihteriatu*s lesz fogalom tárgya: eladják, megterhelik, elzálogosítják, megosztják, mint a hozzá tartozó ingatlant.¹¹⁰ Talán szabad a magyar országos jog hatását keresnünk abban, hogy a telepések vezetőjének családjában örökös, elidegeníthető bírói tisztség, a közhatalomnak ez a kisajátított darabkája, a legnagyobb országos méltóságok mintájára ugyancsak *officium*-má lesz: *officium villicatus*, *advocationis sive iudicatus*, amelynek tulajdonába (*dominium*) éppen úgy bevezetik a vévőt, mint az ingatlanéba. Ez a földbirtoktól immár teljesen elkülönült jog annyira önálló rendelkezés tárgya, hogy mind az urak, mind az érdekelt községek magánjogi formák között kell, hogy megszerezzék: így a számos soltészség anyavárosának számító, a tescheni jogot közvetítő Zsolna bíróságába 1480-ban özvegy Podmaniczky Baláznét, majd vétel címen magát Zsolna városát vezetik be.¹¹¹ A telepésközség területe továbbra is az úr tulajdonában marad; de a soltészség *dominium*-a teljes egészében a telepítő és utódainak rendelkezése alá kerül.¹¹²

A németjogú telepítés folytán tehát kialakul a földbirtoktól függetlenné vált hivatal, amely a nyugati „jog hűbérének” felel meg, ha a szabadság, kölcsönösség, hűség-jellemezte hűbérviszony kapcsolódnék hozzá. A soltészség azonban ezeket az elemeket nem

¹¹⁰ 1243: soltészség eladása ... *cum causis usque fertonem iudicandis, cum earum birsagiis ex integro percipiendis, ac causis supra fertonem iudicandis ... cum tercia parte iudicii*, (tisztán anyagi vonatkozás, bírászkodás mint jövedelem!), Wenzel VII. 146; 1330: *scultetiam* Anjou II. 467; 1335: *mediam scultetiam vel medium iudicium*, uo. III. 211, 1354: *villioacionem*, uo. VI. 250; 1357: *rihteriatum* uo. 534; 1469: *iudicatum seu scultetiam ... háromnegyedrészen zálogba adnak*, Podmaniczky I. 81; 1495: leánynegyed *advocatiából*, uo. 262; 1498: megterhelése, uo. 326; 1520: az úr adja el, uo. II. 269; 1525: az úr veszi meg a soltészi házat, uo. 369. — Nem volt itt célunk a hatalmas szepességi anyag feldolgozása, mely még számos példát nyújthatna.

¹¹¹ 1480: *in dominium eiusdem officii villicatus ipsius opidi* Zolna, Podmaniczky I. 140; 1483: *in dominium officii advocationis sive iudicatus*, uo. 174; 1509: hasonló, uo. 571.

¹¹² 1299: Kraszna—Zilah melletti telepítés (német jog említése nélkül) *salvo tamen iure domini sibi reservato*, HO. VII. 282; 1325: *damus eiam dicto nostro advocato suisque liberis et successoribus univrsis dominium plenum in prenominata hereditate, ... évi 10 bécsi penzáért*, Anjou II. 215; 1519: soltészség eladásánál ... *totum et omne ius suum, omnemque iuris et domini proprietatem, quod et quam ipse Georgius in dicto iudicatu seu scultetia habuisset ... transtulissent*, Podmaniczky II. 234.

tartalmazza: a soltész és a földtulajdonos viszonya teljesen dologi, az úr a terület adományozásával minden kötelességét megtette, a soltész nem élvez loca tor-i szerepéből különös rendi megbecsülést, nem köteles urával szemben más, mint anyagi természetű szolgáltatokra. A kettőjük között létrejött megállodás egyszerűen telepítő szerződés, éppen annyira föld birtoklására és hasznosítására vonatkozik, mint az örökhaszonbérlet egyházi birtokon. Amikor, mint láttuk, a soltészek társadalmi emelkedése a nemesi jogállás elérésére vezet, amikor az ország belsejébe elhatoló telepesjog az úrnak járó tisztelet nyilvánítását is a telepítő kötelességévé teszi,¹¹³ akkor a soltészjog már kivetkőzik eredeti karakteréből és fokozatosan a familiáritásba fordul át. A most kiemelt néhány vonása mégis betekintést nyújt abba a még közelebbbről kivizsgálendő folyamatba, mely az országos jognak a partikuláris jogra gyakorolt átformáló hatása alatt a soltésztségben a Kárpátok koszorúján belül lezajlott, s hozzásegít bennünket egy több szálból összenőtt bonyolult intézménynek, a kenézségnek behatóbb megismeréséhez.

113 1414: hevesmegyei telepítők az Abádiaknak ... in propriis eorum personis eisdem Georgio et Laurencio ipsorumque successoribus similiter singulis annis ac in festo beati Georgii martyris reverenciam et honorem, veluti dominis debitam juxta posse exhibere teneantur ... in domibus eorundem supradictis, Bánffy I. 532. Ez persze a gyakorlatban megvendéglést jelent.

3. Kenézek, vajdák, bojárok

A román és rutén nép vezetőinek, a kenézeknek és vajdáknak történetét számos munka tárgyalta magyar, román és szláv oldalon, s e történet legkisebb részletkérdése is szinte meg van már világítva. Az eredmények egységes rendszerezését és értékelését azonban megnehezíti, hogy a magyar és a román kutatás eltérő településtörténeti alapokból indult ki, s így a kérdés nem juthatott nyugvópont-ra.¹¹⁴ Számunkra csak az a probléma, mennyiben illeszthető be a kenézség és vajdaság a magyar hűbérviszony helyi alakjai közé, s ezért vizsgálatunkat az ismert tényekből és következtetésekből kiindulva a kenézek és vajdák jogállására, elsősorban kevésbé tisztázott vagyoni jogi státusára fogjuk korlátozni. A fogarasi bojárok kérdését ezután fogjuk röviden szemügyre venni.

A „kenéz” és a „vajda” szavak kétségtelenül elárulják szláv eredetüket, de ebből nem következik teljes bizonyossággal az, hogy szláv intézményeket isföldnek. Bogdan úgy véli, hogy a kenézek

¹¹⁴ (Gál József, hilibi): Vizsgálódás az erdélyi kenézsegekről, Nagyenyed 1846. — Kemény József gróf: Über die ehemaligen Knesen und Keresiate der Walachen in Siebenbürgen, Kurz' Magazin für Gesch. Siebenbürgens 2, 1846, 286—339; és Magyar hazánkban létező oláhok hajdani vajdaságaikról, Új Magyar Múzeum 1854. II. 119—132. — Pesty Frigyes: A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek, Budapest 1876 (Ért. a tört. tud. k. V. 3.). — Sólyom Fekete Ferenc: A magyarság és az oláh incolas, tus Hunyadban, Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. Évkönyve I. 52—78, Budapest 1882; és Vázlatok az oláh kenézi intézmény történetéhez, uo. II. 14—37, Arad 1884. — Lehoczky Tivadar: Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek vagy soltészok és szabadosok intézményéhez hazánkban, TT. 1890, 155—173, 474—792, 1894, 51—80. — Bogdan, Ion: Originea voevodatului la Români, Analele Acad. Rom., Memoriile Sect. Ist. 2. ser. 24. tom., București 1902; és Despre onejii Români, uo. 26. tom., București 1903—4. — Gagyai Jenő: Az árvavármegyei oláh telepek kiváltságlevelé, TT. 1910, 186—198. — Petrovay György: A mármarosai oláhok. Betelepedésük, vajdáik és kenézeik, Századok 1911, 607—26. — Kadlec, Karel: Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských, Praha 1916, 169—288. — Meteș, Ștefan: Contribuții nouă privitoare la voevozii români din Ardeal și părțile ungurești în veacul al XVI—XVIII-lea, Cluj 1922; és Din istoria dreptului românesc din Transilvania I. Scaunele românești de judecată în veacul al XIV—XVIII-lea, Acad. Rom. Memoriile Sect. Ist.

a román társadalomfejlődés kezdetén faluvezetők és telepítők voltak, kiket a bíraskodás is megilletett; ilyen falukenézeket találhatunk a szerbeknél, a bolgároknál s a halicsi oroszoknál, de a románok egyiküktől sem vették át az intézményt. Mikor a szlávokkal érintkezésbe jutottak (V—VI. század), megvoltak a maguk bírái és hadvezérei, de a bírákra nem kölcsönözhatték a *kenéz* nevet a IX. századnál előbb, mert ekkor a név még nem falusbíró, hanem *dominust* és *princeps*-et jelentett. A X—XII. században jutott hozzájuk a szó a bolgárok, szerbek és a Duna két partján velük együttélő szlávok révén, s Erdélyben a magyar *kenéz* nyomán *chinez*, Havasalföldön a bolgár-szerb kiejtéshez simulva *cnez*, Moldovában pedig a halicsi orosz nyelvhasználatot követve *cneaz* alakot öltött. Nem az intézményt vették tehát át a románok, csak az idegen nevet alkalmazták az ősi *jude*-kre.¹¹⁵ Így történt ez szerinte a *vajda* szóval is, mely minden szláv népnél közös, tehát szétválásuk előtti; átvétele a VI—IX. században történhetett, amikor a románság a több *kenézséget* uralmuk alatt egyesítő hadvezér-bírákra alkalmazta.¹¹⁶ Az újabb magyar kutatás a minket közelebbről érdeklő területre nézve a két szó és intézmény átvételét összekapcsolja az erdélyi szláv-román együttéléssel. A Marostól délre, hol a szlávtság nagyobb tömegben élt és még századokig fennmaradt, némi politikai szervezet nyomait is felfedezni véli, s felteszi, hogy a szláv lakosság beolvadásáig az egész Magyarország területén megőrizte a szervezetet: nagyobb politikai egységek élén a *vajdákat*, a kisebb sejtek (*zsupa*, *stb.*) élén pedig a *kenézeket*. A nevek és intézmények Kárpátokon-belüli átvételének bizonyítására azt a megfigyelést hozza fel, hogy míg a Balkánon a román pásztorcsoportok főnökeinek elnevezésében bizonytalanság uralkodik, északon az erős szláv hatás biztosítja a „*vajda*” és a „*kenéz*” uralmát. A *chinez* alakból arra következtet, hogy maguk a magyar várható-

S. ser. 17. tom. 4., București 1935. — Vuia, Iuliu, Districtus Walachorum. Cercurile românești bănățene, Timișoara 1929. — Vinulescu, Gh.: Privilegiile Românilor din cele opt districte bănățene. Fraților Al, și Ion Lăpedatu, București 1936, 869—76. — Arion, Dinu C.: Cnejii (chinejii) români. Contribuții la studiul lor. I—II. (București) 1938. — Makkai László: Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben, Kolozsvár 1941 (kny. Hitel 1941); és Erdély népei a középkorban, MR. I. 314—440, Budapest 1943. Ezenkívül ld. az összefoglaló román történelmi munkákat (Hunfalvy, Jancsó, Gáldi—Makkai, Giurescu *stb.*) és a köv. jegyzetekben idézendő helytörténeti műveket. A felsoroltakat a szokott módon, rövidítve idézzük.

¹¹⁵ Bogdan, Cnejii 42—4.

¹¹⁶ Bogdan, Originea 13—4.

ságok terjesztették ki a szláv főnökök nevét a románság vezetőire, a vajda tisztségére nézve pedig megállapítja, hogy „románok élén álló vajdát kizárólag a magyar király országaiban ismerünk.”¹¹⁷ Ezek szerint kétségtelen, hogy a Dunától északra az oklevelekben feltűnő románságnak voltak nagyobb hatáskörű, talán hadi feladatokra választott vezetői, kiket több hullámban megismétlődő szláv hatásra vajdáknak, s a kisebb csoportok élén álló főnökei, kiket a szomszédnépektől, többnyire szlávoktól vett szóval kenézeknek nevezett, mindenesetre már a XIII. század elején. Az az 1205-i pápai bulla pl., amelyet régebbi közlés alapján már ismertünk, de egy román tudós legújabban pontosan kiolvasott, egy görög szertartású püspökség létezéséről tudósít in terra filiorum Beleknesse, ez a biharmegyei Béla kenéz (Bélkenéz névadója) azonban szláv nevet visel,¹¹⁸ akárcsak a szőrényi ispotályos-adománylevelben említett Szaniszló vajda.¹¹⁹

Az erdélyi kenézek és vajdák társadalmi emelkedéséről is Bogdan adott szemléletes képet. „Tudjuk, hogy a XIII. században a magyarországi román kenézek, kik a király földjén éltek, e földet az ő nevében igazgatták, a lakosokon biráskodtak a kisebb ügyekben, összeállították és vezették az ország szokása által megszabott hadi kontingensüket; mindezeket bizonyos jövedelmek fejében, melyeket a lakosságtól húztak és megosztottak a királlyal.

¹¹⁷ Kniezsa István: Keletmagyarország helynevei, MR. I. 166; Makkai, MR. I. 317—9, 366, 368 (az id.). — V. ö. már Sólyom Fekete, Huny. Évk. II. 17.

¹¹⁸ Pașcu, Ștefan: Contribuțiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII. și XIV, Sibiu 1944, 8—9. Az oklevél Theimernél, Mon. Slav. Merid. I. 40.

¹¹⁹ DV. 20. — A kenészség és vajdaság tárgyalásánál felhasznált források, az általánosan idézettek kivül: Bașca, George: Fragmente din istoria Maramureșului I, Sighet—Maramureș 1931. (Új anyaga nincs.) — Densușianu, Nicolae: Monumente pentru istoria Țierei Făgărașului, București 1885. — Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad a. 1400, ed. E. Lukinich, L. Gáldi, A. Fekete Nagy, L. Makkai, Budapest 1941 (rövidítése DV). — Hurmuzaki, Eudoxiu — Densușianu, Nicolae: Documente privitoare la istoria Românilor, București 1887. — Mihályi János, apszai: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból, Máramarossziget 1900 (román szöveggel is). — Ortay Tivadar: Temesvár megye és Temesvár város története. IV. Pozsony 1896. — Pesty Frigyes: Krassó vármegye története III. Oklevéltár, Budapest 1885; és A szőrényi bánóság és Szőrény vármegye története III. Oklevéltár, Budapest 1878. — (Pușcariu, Ioan:) Fragmente istorice despre boierii din țara Făgărașului IV., Sibiu 1907. — Adatainkat azokból a kiadásokból idézzük, amelyek az eredeti oklevelet használták, de a DV. lapszámot — bőséges jegyzetei kedvéért — 1400-ig mindig feltüntetjük.

Ezek a kenézek, kiket kezdetben a románok válaszotttak s később a király megerősített méltóságukban, a XIV—XV. század folyamán nagyon hatalmasokká lesznek; a kenézi méltóság örökössé válik családjukban, meggazdagodnak, egyre nagyobb területekre tesznek szert, melyeket azután a királyok, katonai szolgálatok fejében, teljes nemesség jogával adományoznak nekik. Ezen az úton belépnek a magyar nemességbe és összeolvadnak vele. A XV. századon át, de különösen a XVI-tól kezdve a kenézek teljesen beleolvadva a nemességbe, megszűnnek a román nép képviselői lenni a királlyal szemben.” Ezt a rövid jellemzést, amelyet részletes kutatások előztek meg, a vajdasággal kapcsolatban adja a kiváló román tudós, amikor ezt az intézményt a kenézségnél valamivel szélesebb hatáskörű főnökségként, a vajdákat falusi települések vezetőiként mutatja be, kik „valamiképpen a megyebeli egész román lakosság képviselői a királlyal szemben”, de jelentősebb alkotmányos szerep nélkül.¹²⁰ Míg az utóbbi évtizedek román történetírása elhagyta a Bogdan-megvetette szilárd alapokat az erdélyi és máramarosi vajdasággal kapcsolatban,¹²¹ a legújabb magyar kutatók a most vázolt képet kiegészítették a kenézség örökös jellegének hangsúlyozásával¹²² és a nálunk is nemrég megvilágított partikuláris nemesség fejlődési fokának beillesztésével. Ezeket figyelembe véve Makkai László az eddiginél nagyobb okleveles anyagra támaszkodva, a következő módon írta le a kenézek és vajdák társadalmi fejlődését:

Azok a románok, akik először kerültek érintkezésbe a középkori magyar államhatalommal, nem állottak vezetőikkel az úr és jobbágy viszonyában. Mindegyikük földesura eredetileg a király volt, a vajda vagy kenéz őt képviselte a néppel, népét pedig a királlyal és tisztjeivel szemben, „tehát nem földesúr, hanem tisztviselő volt”. A XIV. század végén azonban már elhangzott a panasz, hogy a vajdák és kenézek jobbágyokként kezelik, új adókkal terhelik meg népüket. Kiemelkedő helyzetüket az tette lehetővé, hogy nemcsak Erdély hatalmas rengetegeinek benépesítését és termővé tételét mozdították

¹²⁰ Bogdan, *Originea* 3, 4 (az id.), Cnejii 16--20.

¹²¹ Lupaş, Ion: *Voevodatul Transilvaniei în sec. XII. și XIII*, Acad. Rom. *Memoriile Sect. Ist.* 3. ser. 18. tom. 3., Bucureşti 1936; és *Realităţi istorice în Voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, *Anuarul Inst. Ist. Naţ. Cluj* VII, 1936—38, 1—85. — Moga, Ioan: *Voevodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Sibiu 1944. (kny. *Anuarul X*, 1945); és *Voevodatul Maramureşului*, *Anuarul X*, 1946, 522—76. — Filipaşcu, Alexandru: *Voevodatul Maramureşului. Originea, structura și tendințele lui*, Sibiu 1945. (kny. *Transilvania 1945*.)

¹²² Elekes Lajos, *Századok* 1942, 212.

elő, hanem honvédelmi szerepet is tölthettek be: ők maguk katonáskodtak, míg a köznép élelemmel, pénzzel, a vár karbantartásával járult hozzá terheikhez. A középkori magyar állam azonban mindenképpen a harcos réteg gazdasági és társadalmi erősítésére törekedett. Így érték el a harcban kitűnt kenézek, hogy maguk-telepítette ü. n. szabadfalukat — melyeket eddig a király-földesúr a „kenézi jog” fenntartásával tetszése szerint másnak is adományozhatott — sőt még az eddig igazgatásukra bízottakat is nekik és örökösöknek megerősítette, miáltal a kenézi jog megosztható, elidegeníthető, elzálogosítható dologi joggá lett, melynek birtokába a magyar nemesi jog formái szerint bevezették a megerősített kenézeket. A király tulajdonjoga ezzel nem szűnt meg, a kenézesség után járó adót ezután is fizetni kellett s a vár kötelékében továbbra is meghatározott katonai szolgálattal tartozott az egyébként társadalmi állásában a nemességig felemelkedő kenéz.

A XIV—XV. század harcai számos román családnak tették lehetővé a nemesi jelleg megszerzését, s a leginkább veszélyeztetett határvidékeken, Máramarosban, Hunyadban, a szörényi kerületekben szépszájú román nemesség alakult ki. A kiemelkedő vezetőket az egyházi birtokon és egyes uradalmakban nemes vajdáknak hívják. Azonban „a nemes kenézt’ és a nemes vajdát’, akár királyi, akár egyházi birtokon élt, az különböztette meg az országos nemestől, hogy nemesi jogon kapott birtoka különböző feltételekkel volt terhelve, elsősorban katonaállítással és anyagi szolgáltatásokkal tartozott földesurának, akinek *iurisdiction*-ja alól sem szabadult fel. A nemesítő oklevelek néha részletesen felsorolják a nemes vajdák és kenézek köteleseit, általában azonban — mivel ezek nagyjában mindenütt megegyeztek — csak ismétlődő formulával utalnak rájuk: „azokkal a szokásokkal, feltételekkel és szolgáltatásokkal, amelyekkel az előbbi magyar királyok az oláh kerületekben birtokot és falvakat adományozni szoktak’”. Ezt a jogállást helyesen állította párhuzamba Makkai a szepesi lándzsásokkal, a túróci és lipitói jobbágyfiúkkal, s helyesen nevezte *kondicionárius* vagy *partikuláris nemességnek*. Míg az ország többi részein a feltételes nemesek már a XV. század elején felszívódtak az országos nemességbe, a román kerületek és románlakta megyék vitézei csak egy századdal később jutottak el odáig. De a feltételes nemesség kialakulása is válságot idézett elő az eddig egységesen szervezett román vártartományok életében: ahol eddig kenézek, keleti papok és közrománok egyenjogú társakként itélkeztek, most a „nemesek és kenézek” a magyar nemesi életforma előnyeit megki-

vánva, társaikat jobbágysorba süllyesztették és a közéletben teljesen a magyar közigazgatás formáit honosították meg. A teljes hasonulás akkor következett be, amikor újabb katonai érdemek alapján a nemes vajdák és kenézek királyi adománnyal az országos nemesség sorába emelkedtek (szórványosan már a XIV. század derekától), ezzel kenézi falvaik földesuraivá lettek és többnyire el is szakadtak a néptől, amelyből származtak, s amely most jobbágysorban szolgálta őket.¹²³

A kenézek és vajdák társadalmi és jogi fejlődése a királyi váruradalmak keretében ment végbe; ezekből emelkedtek ki a középkor végére az országos nemességig feljutott elemek. A tatárjárás előtt a Déli Kárpátok két oldalán élő románságnak feltehetően még két többé-kevésbé autonóm kerületét tételezhetjük fel: a fogaras—câmpulungit és a hátszeg—litvaföldit, melyek a hegység mindkét oldalára kiterjedtek. Igazgatásukat a király-kinevezte ispán és a románságot képviselő vajda láthatta el, mint ez más kiváltságos népeknél is szokás volt. Ez a két kerület azonban a vajdák önállósulási törekvései folytán (Litvoj, Baszarába) elvesztette viszonylagos autonómiáját: Kárpátokon túli részük leszakadt és a kialakuló Havasalföldébe olvadt, Kárpátokon inneni részük pedig legkésőbb a XIV. század első felében várkerületté alakult át, a kor erdélyi szervezési elveinek megfelelően. Ekkor rendelték ugyanis az Erdélyt hatalmas ívben körülvevő erdős hegyvonulatot Törcestől a szörényi várakon át Máramarosig benépesítő románokat a királyi várnagyok hatósága alá. A váruradalmakon belül a népi sajátságokat a központi hatalom érdekeivel összeegyeztető szervezet érvényesült: a kerületek legfőbb birája a király-kinevezte várnagy volt, a románság képviselője a választott vajda, ki alsófokon bíraskodott és a katonai állítás, adószedés terén ráháruló kötelességeit a kenézek és krajnikok közreműködésével látta el.¹²⁴ Ezekben a keretekben a helyi viszonyoknak és történeti eseményeknek megfelelően más és más ütemben zajlott le a kenézek és vajdák fölemelkedésének már ismert folyamata. Mielőtt ezt a processust a hűbériség és rendiség szempontjából megvizsgáljuk, vessünk egy pillantást helyi jellegzetességeikre és közigazgatásának típusaira.

Máramaros a XIII. század végéig lakatlan erdőség, királyi vadászterület, melyet magyarok, szászok és románok csak ezidőben hódítanak meg a civilizáció számára. Visk székhellyel Károly Róbert

¹²³ Makkai, Balkáni elemek és MR. I. 402—6, 410 (az id.) —415.

¹²⁴ Uo. 343—4, (itt a várkerületek felsorolása), 353 (2), 401, 411.

szervezi meg a királyi váruradalmat s ennek kereteibe illeszti be — nem minden nehézség nélkül — az aránylag kialakult szervezetű románságot, választott vajdájával és kenézeivel, valamint a Felső-Tiszától északra ugyancsak vlachnak nevezett ruténséget. 1303 óta szerepel máramarosi comes, s 1310—20 körül működhetett az első ismert vajda, a szaploncai kenézek közül való Erdő. A román vajda, kinek választására és jogkörére csak a beregiek 1364-i kiváltságleveléből következtethetünk, az egész máramarosi „vlach” nép vezetője, ki közigazgatási ügyekben a comes megbizottjává, rendszerint a huszti várnaggyal együtt jár el, maga csak kisebb jelentőségű ügyekben ítél. A választás rendesen a leggazdagabb családok tagjaira esik, kik Erdőt kivéve mind közeli rokonok. Közismert a máramarosi vajdák szerepe Moldova megalapításában. Az ezzel kapcsolatos harcokban számos kenéz emelkedik nemesi jogállásra, a Moldvából elűzött Szász vajda fiai pedig személyükben egyesítik 1373 óta a máramarosi vajdaságot és ispánságot. Ez a körülmény, valamint a magyar nemesi életformát elsajátító kenézek felemelkedése hamarosan véget vet a rövidéletű, de nevezetes máramarosi vajdai intézménynek: a tiszamenti és kaszói nemesség már a század hetvenes éveiben megérett a nemesi megye kiépítésére. Míg a század derekán még a vajda és az összegyűlt kenézek járnak el hivatalos cselekményeknél, pl. bevezetésnél, 1368 óta szolgabírákról olvasunk, 1385-ben pedig megjelenik a megyei hatóság első oklevele, mely teljes román tisztikarról tudósít. Ettől kezdve nincs különbség Máramaros és a régebbi megyék közigazgatása között. A régi terra, districtus nevet felváltja, de nem egyhamar szorítja ki a hivatalos comitatus.¹²⁵ A vajdai és kenézi tisztt, ahol megmarad, leszáll a királyi és magánuradalmak falusbíráinak megjelölésére.¹²⁶

Bereg megye román és rutén lakossága az 1360—70-es években ugyancsak kenézek vezetése alatt szerzi meg más vlach népelemek mintájára a vajdaválasztás jogát. A királyné kezén lévő munkácsi uradalom népe már mint *communitas* jelenik meg ekkor, mely a „számukra hasznos és tisztességes” vajda kiválasztását régi szabadságának vallja; másfelől azonban az oklevelek mind ezt, mind a kenézeket a beregi comes oficiálisainak tekintik. Hivatása a bíraskodás, birtokperek és a büntetőügyek kivételével, tehát csak

¹²⁵ Uo. 394, 414; Bélay Vilmos: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig, Budapest 1943, 15—22, 22 (61). V. ö. a 121. jegyzetben id. műveket.

¹²⁶ Bélay, Máramaros 37, 38, 50, 94, 109.

a „kisebb ügyeket” láthatja el. A beregi vajdaság korántsem emelkedett olyan nagy politikai jelentőségre, mint a máramarosi; Zsigmond a munkácsi uradalmat a két Koriatovics-hercegnek adományozta, s a magánbirtokra került kenézek a földesúri tisztek nivójára süllyedtek. Nem sokkal magasabb állást élvezett a Krajna néven ismert kilenc falunak még a XV. század végén is választott vajdája sem, kinek officium-a és választása a munkácsi várnagyok felügyelete alá tartozott. A máramarosiakkal szemben a beregi vlachok tehát a magánuradalom patrimoniális szerkezetébe illeszkedtek.¹²⁷ Még kevesebbet hallunk az ungmegyei Homonnai-Drugeth birtokokon települt nép vajdáiról, valójában csak Hosszúmezei Szaniszlót ismerjük közülük.¹²⁸

Ugyancsak uradalmi keretben éltek Bihar megye román vajdái is, a váradi püspök alattvalói, kik az egyházi nemesség sajátos típusát valósították meg. Itt azonban nem egy egész megyére, hanem csak több-kevesebb falura terjedt ki a hatáskörük. Már az első ismert Kárpátokon-inneni vajda, Negul is lakóhelye, a biharmegyei Hodos birtok adományozása révén jutott a váradi püspök hatósága alá. Ugyancsak ebben az időben, az 1320-os években települt a Királyhágó-vidéki báródsági vajdák több községe, melyeket kenézek és krajnikok igazgattak. Ezután sorra tűnnek fel a Fekete Körös vidékén működő venter, keresztényfalvi, toplicai, bonafalvi, gyepesi, karándi és kocsubai vajdák; a XIV. század végén kialakul a váradi püspökség első román kerülete, a gyepesi vajdaság, mely egy század múltán a karándival olvad össze. A béli hegyvidék falvai is egy-egy vajda, vagy kenéz telepítő munkája révén jönnek létre. Legjelentősebb a belényesi, ill. remetei vajdaság, melynek urai elmagyarosodtak és a nemességbe emelkedtek. Belényes környék románsága 1442-ben kap kiváltságlevelet János váradi püspöktől, melyben bizonyos szerény autonómia mutatkozik meg. A vajdával vagy vicevajdával együtt a provincia románjai által félévre a kenézek közül választott 12 esküdt ítéltőlük a püspöki udvarba lehet fellebbezni. A bírságokat a vajda és a vidék officiális (a krajnik) hajtja be, felelősség mellett. A vajda választásáról nincsen szó ebben a privilégium-

¹²⁷ 1364: Mihályi 55, DV. 177; 1370: Mihályi 63; TT. 1890, 167; 1380: Mihályi 76; 1466: TT. 1890, 168; 1493: uo. 169. — V. ö. Petrovay, 611, 621—3; TT. 1890, 162—3; Mályusz, Nemz. pol. 444—5.

¹²⁸ 1363: DV. 170; 1371: DV. 239; v. ö. TT. 1890, 621.

¹²⁹ 1326: Negul, Hurrmuzakí I/1. 598, DV. 66; 1442: Bunyitay Vince: A váradi püspökség története II. 300; a továbbiakra Jakó, Bihar megye 133. 143—4, 150—1, 163, 173—5, 183—5.

ban, mely a biharmegyei román kerületek szervezetét így tünteti fel: a várnagy után a vajda és a vicevajda állanak az élen, kisebb területi egységeket a krajnikok, egyes falvakat a kenézek igazgatnak. A XVI. század végére a remetei kerületben több krajnikság alakult ki. A katonai szolgálatot teljesítő vajdák és kenézek itt is társaik fölé emelkedtek, csak hogy nem az országos, hanem az egyházi nemesség soraiba. A prédiális nemesek birtokán a jövedelem egyrésze a tizeddel továbbra is a püspököt illette s az egyházi tulajdonjog nem szűnt meg. A vajdák adományos birtokaikkal nemesnődra rendelkeztek, egykori népeiket jobbágyokként kormányozták, de a földesúri hatóság alól maguk sem tudtak felszabadulni.¹²⁹ Vagyonjogi állásukról alább még bővebben szólunk: most elég azt az eltérést megállapítanunk, ami a szűkebb Magyarország egyetlen prédiálisai és a váradi püspök nemes vajdái között mutatkozik; ezek, mint közhatalom gyakorlói, a délvidéki egyházi nemesekhez állanak közelebb.

Míg az erdélyi püspök gyalui uradalmában a váradiéhoz hasonlóan megtaláljuk a nemes vajdákat, a Középhegység északi és nyugati oldalán pedig, Sebesvár, Sólyomkő és Világosvár tartományaiban egyaránt nemessé emelkedő vajdacsaládok őrzik a régi román szervezet emlékét,¹³⁰ Hunyad megye már újabb típust tüntet fel: a kerületekbe tömörült bizonyos autonómiával rendelkező kenézek közösségét. Hátszeg, Hunyad, Déva, Jófő kerületei mellé a Sztrigy felső folyásánál elterülő telepeket vehetjük ötödiknek. Itt a régi hátszegi román kerület Litvoj vajda lázadása miatt a várnagy fennhatósága alá került, s talán ezért tűnt el a veszélyessé válható vajdai méltóság is. A várkerületeknek Hunyadban régi hagyományaik voltak; az Árpádház kihalásakor már magyar prédiális nemesekről olvasunk, kik nemzetségekben élnek és örökjogú földekkel rendelkeznek. A Hunyad és Déva várak körül csoportosuló románság a király vagy tisztviselői (vajda, bán, ispán) vezetése alatt a nemesi megye bírói székének mintájára megszervezi a kenézek bírói székét, amelyen a régi jogegyenlőség még a XIV. század derekán is fennáll: kenézek, román papok és közrománok-választotta esküdtek bírótársakként működnek. A XV. századra a „nemes kenézek” már itt is kiszorítják a többieket, majd átveszik a magyar nemesi vármegye

¹³⁰ Makkai, MR. I. 390, 409—10; 1448, 1468: az erdélyi püspök oláhgorbói vajdája és kenézei, Csánki Dezső: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában (Budapest 1913) V. 355; másutt csak kenéze van, így Egerbegen, Hévszamoson, Hidegszamoson, Tótfaluban: uo. 347, 360, 419; a zarándmegyei vajdákról ld. Kemény, Knesen 128—9.

külső formáit is, mint még látni fogjuk. A hátszegi és dévai „kenézi szék” autonómiáját a kenézek honvédelmi szerepének köszönhetjük, a távolabb eső jófői kerület románsága már csak szerényebb mértékben folyt be a bíraskodásba, míg a hunyadi a XV. század elején a Hunyadi-család birtokába került s így önállóságát elvesztette.¹³¹ Az eddig megismert szervezeti típusok mellé tehát egy újabb soraközik: kenézek kollektív működését feltüntető, többé-kevésbé autonóm kerületeké, amelyeknek azonban egymással még egyazon vármegye keretén belül sincsen kapcsolatuk.

A régi Temes és Krassó megyéknek keleti részein kialakult nyolc román kerületnek (Karán-Sebes, Lugos, Miháld, Halmás, Krassófő, Borzafő, Illyéd és Komját) éppen az adja meg alkotmánytörténeti jelentőségét, hogy már a XIV. század végén, a megszervezés után alig félévszázaddal együttes működést fejt ki s ezzel nagyobb autonóm terület kialakulására nyit út. A kerületek összekapcsolódásának folyamatát Mályusz kísérte nyomon, a szőrényi bán felhívására négy kerületnek 1391-ben tett együttes vallomásától kezdve Hunyadi János kormányzó 1451-i, a „hét román szék szolgabiráihoz” intézett felhívásától az 1457-ben V. Lászlótól kapott, bár nem érvényesülő privilégiumig. Ezzel a kiváltságlevéllel egy napon teljesítette a király Komjáti kerület lakosainak (akik 1437-ben történt elzálogosításuk óta magánhatalom alá kerültek s részben ki is fizették a zálogösszeget), azt a kívánságát, hogy a többi kerületekkel ismét egy kötelékbe tartozhassanak. Ez a törekvés világosan mutatja, hogy a későbbi Szőrény vármegye román districtusai között kialakult már az összetartozásnak az az érzése, amelyet V. László oklevele jogelvként is kimondott, tehát a rendi egyesülés révén magasabb közigazgatási egységbe is olvadhattak volna, ha a nemesi életforma vonzása folytán nem következik be a nemesi megye szervezetének és külsőségeinek átvétele. A kenézekből nemesek lettek, a románság régi tisztviselőjéből, a krajnikból szolgabíró, a kerületek tömörüléséből pedig — a karánsebesi súlyának megnövekedésével — Szőrény vármegye.¹³² Amint a hátszegi törvényszék 12 esküdtjében, a kerületi kiadványokat megpecsételő két vagy négy előkelőbb román nemesben, később szolgabíróban a magyar példa hatott, úgy érvényesült a septem sedes Wolahicales

¹³¹ Makkai, MR. I. 381—2, 412—3; Mályusz, Nemz. pol. 433—7 (hangsúlyozza a kerületek autonómiája közötti különbségeket). A prédiálisokna Súlyom Fekete, Huny. Évk. I. 54—6, 1302: uo. 64; 1488: uo. 68.

¹³² Makkai, MR. I. 383—6, 409, 413—4; Mályusz, Nemz. pol. 438—42. általában Pesty, Kerületek és Szőrény I. 387—90.

megjelölésben a hasonlóan nevezett székely és szász székek példája, hiszen a románság közigazgatási egységeit rendszeren nem széknek, hanem kerületnek nevezték.¹³³ A Béga felső folyása mentén kialakult további hat román kerületnél (Ikes, Zsupán, Turd, Suggya, Bozsúr és Monostor) ismét nem találunk nyomokat az együttműködésre, mert ezek csak a XV. század folyamán szilárdultak meg; ugyan csak önálló életet folytattak várnagyaik hatósága alatt azok a várkerületek, amelyekről itt nem emlékezhetünk meg külön-külön.¹³⁴

A hét erdélyi vármegyében elszórt királyi várak körül jöhettek létre román várnép-lakta kerületek, de a zárt népi tömbökben települt székelység és szászság territóriumain csak mint jobbágyok helyezkedhettek el a románok. Így vezetőik is csak szórványosan tűnnek fel, mint a Brassó kerületében 1503—10 között összeszámolt öt kenéz,¹³⁵ vagy a Moldva határán fekvő háromszéki Bereck román telepesein a jelesebb székelyekkel együtt önállóan bíraskodó kenéz.¹³⁶ Az Erdély körül Máramarostól a szörényi bánságig vont hatalmas ívet tehát Fogarasnál le kell zárunk. Ez a vidék, mely már a XIII. században román kerületi szervezés színhelye volt, ugyancsak elvesztette vajdáját és a királyi vár hatáskörébe került; Nagy Lajos azonban Vlad Vlaidu havaselvi vajda meghódolása (1364) után a szörényi bánsággal és Omlással együtt neki adományozta, s ő már 1368-ban dux de Fogrus-nak írta magát.¹³⁷ A százados havasalföldi uralom idején a vajdák számos adományt tettek hiveiknek,¹³⁸ s a Kárpátokon-túli előkelők után nevezték a később királyi kézre került fogarasi vártartomány vilézi rétegét bojárságnak. Jogállásukat — melyről még lesz szó — Schuler-Libloy a feltételes nemesekéhez, Kadlec az egyházi nemesekéhez hasonlította, de a leg-egyszerűbb párhuzam a nemes kenézekkel és vajdákkal kínálkozik (Makkai). A fogarasi bojárok is várszolgálatlalt tartoznak, s ők is a részben általuk telepített falvak előljárói.¹³⁹ A fogarasi várkerület autonómiáját Tomori Pál várnagy 1508-i statútumából ismerjük

133 1451: Pesty, Szörény III. 61, v. ö. Makkai, MR. I. 412—3.

134 Makkai, MR. I. 386—7; a többieket ld. uo. 353.

135 Kemény, Knesen 533—4; Müller, Georg Eduard: Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen in Siebenbürger Sachsenlande. (Hermannstadt 1912) 19.

136 Kemény, Knesen 299; Székely oklevéltár I. 120.

137 Pataki József: Anjou-királyaink és a két román vajdaság, (Kolozsvár, 1943) 56.

138 Metes, Din istoria 7; alább 219. jz.

139 Metes, 7—8; Kadlec, Valaši 198; Makkai MR. I. 409—10.

meg; ezt a kerület összes bojárjaival és románjaival alkotta Tomori s a vár ura, Bornemissza János budai várnagy erősítette meg. A későbbi bojári és kapitányi székről nincs benne szó, a várnagyok és tisztjeik jogszerű eljárásának garanciája az, hogy a kerület esküdtjeivel tartoznak bírói széket ülni.¹⁴⁰ Ugyanebből az időből már több várnagyi oklevél is maradt fenn, amelyekről alább még szó lesz. A fogarasi váruradalom a több-kevesebb önkormányzattal rendelkező elszigetelt román kerületek típusához tartozik, melynek harcos rétege azonban nem kenéz vagy vajda, hanem bojár nevet visel.

A románság vezetőinek társadalmi átalakulása és a nemességbe emelkedése, vagy a jobbagységba süllyedése az említett öt típus szerinti közigazgatási egységekben: egyházi és világi uradalmakban, önálló kerületekben, egymással kapcsolatban lévő kerületekben vagy román nemesekből álló vármegyékben más- és másként folyt le, s ez a sokszínűség teszi nehezzé a kenézség és vajdaság jogintézményeinek alaposabb megismerését. Ha most már a kenézek jogállását kutatjuk, talán nem tévedünk, ha a területi kialakulás sokféleségének ellenére is egységes szempontok szerint járunk el; erre indít egyrészt a kenézek eredeti funkciójának azonossága, másrészt a magyar szervezésben megnyilatkozó általános elgondolás. A kenézek két fő típusa kétségtelenül a királyi váruradalmakban ill. vármegyékben királyi tisztviselők hatósága alatt élő és az egyházi vagy világi birtokos rendelkezése alá került kenéz, tehát a királyi és a magánkenéz.¹⁴¹ De még ezt a két, eltérő viszonyok között működő csoportot is összekapcsolja a funkciók közössége, melyek közül helyi tényezők hatásának és a társadalmi emelkedés mértékének megítélésén hol egyik, hol másik domborodik ki, vagy halványodik el. Mivel egyszerre több funkció is egyesül ugyanannál a kenéznél, ill. egy vidék összes kenézeinél, az intézményt joggal tekinthetjük több elemből összetettnek.

A kenézek alapvető funkciója a királyi és magánuradalmak igazgatása szempontjából a falu vezetése. Bogdan szerint az első oklevelekben, tehát a XIV. század első felében úgy jelennek meg, mint „a falvak igazgatói a tulajdonosok nevében, s a lakosok bí-

¹⁴⁰ Corpus Statutorum I. 169—175, v. ö. 304—34, és Mályusz, Nemz. pol. 437—8.

¹⁴¹ Arion, Cnejii munkáját a nemes kenézek-várkenézek-közkenézek csoportosításra építi fel, az első csoportnak a magyar királytól független, ősi nemességét feltételezve. Ez a csoportosítás nem helytálló: a „nemes kenézek” azonosak a vár függéséből az országos nemesség felé haladó várkenézekkel.

rái”.¹⁴² A királyi uradalmakban a század második felének említései nem hagynak kétséget afelől, hogy a kenézség éppen olyan honor és officiolatus, mint amilyenek az előző fejezetben megtárgyalt birtokigazgatási tisztségek. Az oklevelek „kenéziségről és más tisztségekről” beszélnek, s amikor Nagy Lajos 1366-ban az elszaporodott gonosztevők kiirtásáról intézkedik, a *communis kenezus* eskűjét egyenlőnek veszi a falusbíróéval, azaz egy fertóra értékeli. A *keneziatus* a királyi váruradalmakban a kenéz hivatali területét jelenti, nem pedig birtokát, amire abból is bizvást következtethetünk, hogy a falvak száma nem egyezik a kenéziségekével: hallunk 2 kenézség alatt álló 3 faluról, máskor meg fél, harmad falu kenéziségéről. A kenéz éppen úgy beszolgáltatja az ő részét meghaladó jövedelmet a várnak, mint bármely más gazdatiszt.¹⁴³ A magánbirtokon ugyancsak egyértelmű a kenéz a *villicus*-szal, számos esetben nevezik az úr jobbágyának, famulusának, kit ő rendel ki a község vezetésére, a jobbágyok pereiben való bíráskodásra. Ha tisztsége öröklődik is családjában, mással meg nem oszthatja, különben elveszti hivatalát és szerény jószágait is.¹⁴⁴ Ez

¹⁴² Cnejii 16.

¹⁴³ 1366: *keneziatus honorem*, Hurmuzaki I/2. 288, DV. 321; 1366: *communis autem Kenezus pro villico fidei unius fertonis computetur*, Hurmuzaki, I/2. 120, DV. 199; 1369—77: a Himfiek osztályában szerepel ... *Suppa cum suis kenezatis*, DV. 221; 1372: *Kenezatiibus aliisque honoribus*, Pesty, Krassó III. 122, DV. 245; 1377: *sub duobus kenezatis existentibus, que videlicet sub kenezatu condam Kend et filiis eorum fuissent*, DV. 272; 1378: *tanquam Kenezus conservasset ... et reditus et proventus duarum villarum earundem castro de Elyad semper administrasset ...* (alább) *una possessio et Kenezatus Guden vocatus*, Pesty, Krassó III. 132, DV. 277; 1387: *quandam possessionem nostram sub ipsius keneziatu seu officiolatu hactenus habitam*, Pesty, Szörény III. 9, DV. 327; 1390—92: *quandam hominem in suo kenezatu existentem*, DV. 401; 1405: het máramarosi falu, ... *sub Kenezatu Kaszov ... existentium*, Mihályi 132. — A tisztség-jellegre utal az is, hogy pl. Szlatinán 1360 és 1405-i oklevelek csak Nán fia János kenéziségét említik, holott atyja és testvérei is életben vannak. Bélay, Máramaros 46.

¹⁴⁴ 1333: DV. 73; 1343: Ortway, Temes megye IV. 73; DV. 99, 103; 1344: DV. 104; 1364: *villicum seu kenezium eiusdem ville*, DV. 175; 1365: DV. 182; 1366: *keneziatusok* osztályban, DV. 194; 1371—2: DV. 239—41; 1375: *keneziis, officialibus et servientibus vestris universis*, DV. 247; 1375—80: *Thomam kenezium jobagionem magistri Benedicti*, DV. 261; 1376: DV. 266; 1380. k.: *et omnes simul de Remete, Paulus, Files, Buta, Miha, Jua quenessii sunt*, DV. 287; 1382: DV. 297; 1389: (in) *quator keneziatiibus et totidem locis 26 jobagiones*, (számos névadó kenéz), DV. 360—2; 1399: *unacum ... keneziis ac ceteris famulis et jobagionibus suis*, DV. 519; Sztánay II. 28; 1406: Teleki I. 309; 1408: *Kenesiatum perpetuaem habuisset, ipseque unum consocium ad dictum Kenesiatum assumpsisset circa se, non ex consensu (kiadó: contentu!) et voluntate eiusdem magistri*

a működés, amellyel a kenézek pályája indul, annak végpontja is lesz a magánhatalom alá szorult, a nemességbe nem emelkedő román és rutén vezetőknél: a XV. században Temesmegyében a „kenéz” szót a *capitaneus iobagionum*-mal veszik egyértelműnek s az újkori oklevelekben a „kenéz és jobbágy” fordulat sablonossá válik.¹⁴⁵ A királyi vagy egyházi hatalom alatt állóknál azonban a falu igazgatásához más működés is járul.

A királyi kenéz ugyanis, számos oklevél tanúsága szerint, nem közönséges falusbíró, hanem királyi adományos is. A XIV. század közepétől számos esetben a király, az erdélyi vajda, a szörényi bán vagy egyszerűen a várnagy adományoz neki olyan kenézséget, mely azelőtt másnak a kezén volt, vagy erősíti meg régtől fogva bírt, öröklődő kenézi tisztségében és hatóságában. A királyi kenéz megerősítésére csak utalásaink vannak (1366, 1377), az öröklődő joghatóság elismerése mindig az adomány formáját veszi fel. Ez a donáció nem egyezik a nemesi adománylevelekkel: vagy feltételekre, sajátos *libertate*-ra utal, vagy egyszerűen a többi román kenézek birtoklására, a várnak teljesítendő szolgálataira. A XV. században nem egyszer ennek a kenézségnek a *dominiuma* illeti meg az adományost, tehát több, mint amit egy tetszés szerint elmozdítható officialisnál találunk.¹⁴⁶ A kenéznek és falujának kap-

Stephani (az úr), nisi furtive ... Pesty, Krassó III. 263; 1409: Sztáray II. 76; 1411: Pesty, Krassó III. 276; 1415: iudex et kenezii ... ítélnék egy faluban, Teleki I. 414; 1427: kenezium et alios quatuor iobagiones ipsorum, Teleki I. 494; 1430: kenéz nem szolgáltat igazságot, ura fizet, uo. 525; 1434: uo. 534; 1437: Pesty, Krassó III. 355; 1437: in kenezatu Geongii reperisset, uo. 361; 1444: kenezium (!) ipsius Petri Gherhes, quem ipse in predictam possessionem statuisset, Mihályi 329; 1459: megintés ... per kenezium suum, Bélay, Máramaros 50. — A példákat szinte vég nélkül szaporíthatnók. Az újkorba is átnyúlnak a Kemény, Knesen 311—2, 327—30 lapjain felsorolt idézetek.

¹⁴⁵ Ortway, Temes megye IV. 374, Makkai, MR, I. 373.

¹⁴⁶ Megerősítés: 1366: Hurmuzaki I/2. 120, DV. 199; 1377: Hurmuzaki I/2. 241, DV. 270. — Adomány: 1345: ea firmitate et ea condicione, Mihályi 20, DV. 107; 1361: Keneziatum medietatis cuiusdam possessionis nostre Olachalis Ozon vocate ... sub eisdem libertatibus, utilitatibus, servitiis et conditionibus, quibus dictus Stan eundem conservasse et tenuisse censetur, dedimus, donavimus ... iure perpetuo et irrevocabiliter, Mihályi 50, DV. 156; 1371: libertatibus, iuribus, immunitatibus et consuetudinibus, Mihályi 64, DV. 239; 1377: more et consuetudine kenezatus dedimus, DV. 271; 1383: Mihályi 77, DV. 307; 1394: Kneziatum cuiusdam silve nostre Lesnek vocate ... (oly feltétellel, hogy) pretextu dicti Kneziatu et eius utilitatum ad instar ceterorum Kneziorum ad dictum castrum nostrum Deva spectantium debita et obsequia servitia ac solutiones consuetas exhibere et facere teneantur, Hurmuzaki I/2. 354, DV. 481; 1413: more

csolata abból a körülményből származik, hogy ő maga vagy elődei egyúttal telepítői is a községnek, s a kenézségre vonatkozó adomány vagy ezt a több nemzedéken át fennálló kapcsolatot törvényesíti, vagy a folytonosságban történt megszakadást hidalja át. A telepítő és utódai sohasem a tulajdonjogot követelik maguknak a falu fölött, hanem a „kenézi jogot”, amely a felmerült jogvitákból láthatóan az írtás és telepítés tényén alapul.¹⁴⁷ A kenézi birtoklás tehát, mint Makkai helyesen látta meg, szoros összefüggésben van az ú. n. szabadfalvak (O h a b a - k) létrejöttével. A királyi várnagy az írtáson keletkező falvakat annak adta át szabad birtoklásra, aki az írtást vezette s oda lakosokat telepített; de szívesen adott a központi hatalom pusztá földet, néptelen erdőrészt benépesítés végett más falvak kenézeinek is. A szabadfalvakkal rendelkező kenézek ú. n. ius keneziale-ja tehát éppen e kiváltságos falvak fölötti hatalomgyakorlást jelenti; alapja a Kárpátmedencének általános szokásjogi elve, hogy az írtvány kiszakad a földközösségből és azé lesz, aki a földet művelhetővé tette.¹⁴⁸ A XIV. század végén a szabadfalvakkal való rendelkezés már a várkerületek kenézeinek libertas-aként és jogszokásaként tűnik fel.¹⁴⁹

et ad instar aliorum kenesiatuum in eodem districtu habitorum, TT. 1884, 241; 1419: Kenesiatum Valahorum nostrorum regalium ... (de tartozik) more et instar aliorum Kenesiorum volachorum nostrorum regalium nobis et successoribus nostris servire, Mihályi 245; 1420: nomine keneziatus possedisse asseruntur (új adományként adja) more keneziatum ceterorum Volahorum tenendas, Pesty, Kerületek 56; 1447: simul cum omnibus iuribus et proventibus, quibus alii Kenezii Keneziatum de iure tenere consueverunt, Mihályi 332; 1449: Hurmuzaki I/2. 761; 1453: ab antiquo et temporibus divorum regum veri, legitimi et perpetui Kenezii fuissent, forentque in pacifico dominio ipsius Keneziatus ad presens ... (új adomány) more et ad instar aliorum Keneziorum regalium, Mihályi 368, v. ö. 365, 369; 1475: TT. 1890, 478; 1485: (bevezetés) in dominium Kenesiatu possessionum, Mihályi 570; 1512: TT. 1890, 482; 1526: uo. 484. Az utolsó példák már a munkácsi és a beregi uradalmakra vonatkoznak.

¹⁴⁷ 1360: ius keneziatus ... igénye telepítés címén, DV. 147; 1363: ipsa possessio Zalasd more aliorum Keneziorum nove extirpationis densitatis silvarum capite iure Keneziatus ipsis et fratribus ipsorum pertinere ... (alább) ius Keneziale, Hurmuzaki I/2. 72, DV. 164; 1370: duas possessiones nostras regales ... per prefatum Struza patrem ipsorum (az adományosoké) sub nomine sui Keneziatus dudum ibidem locatas, populorum et habitatorum copia decoratas, per ipsosque nomine nostro regio hactenus possessas et conservatas, Pesty, Krassó III. 101 (ez is szabadfalu: Mutnokszabadja—Ohabamutnic, DV. 229).

¹⁴⁸ Makkai, MR. I. 309—11.

¹⁴⁹ 1352: in tali libertate, in qua libertate habent liberas villas quenesi in provincia Seebus, Pesty, Krassó III. 28, DV. 124; 1362: Hurmuzaki I/2. 71, DV. 157; 1370: fent 147. jz.; 1380: adomány telepítési ígéret

A kenéznek telepítő működése a román kutatókban régen felkeltette a soltészekkel való hasonlatosság gondolatát, s Bogdan a Felvidék soltészének jogállásához hasonlította az örökös kenéznek szabad telekhez, ötvenedmentességhez, malomtartáshoz, az alávetettek munkájához és a kisebb ügyekben való bíraskodáshoz való jogát.¹⁵⁰ Természetesen kínálkozik a párhuzam az Északkeleti és Északnyugati Kárpátok ius Theutonicum és az Erdélyt körülölelő hegyvidék ius Valachicum szerint települt falvai között is, ami ezt a sokat vitatott fogalmat is helyes megvilágításba állítja.¹⁵¹ Tagányi rámutat azonban a két intézmény különbségére is, talán kissé el is túlozva, „hogy t. i. a kenézségek csak félig állandó, félromád, kevert fajú telepek voltak, hogy állattenyésztő pásztorokból és nem földművelőkből állottak, hogy főleg hadi rendeltetésűek, hogy szervezetük nem egy községre szorítkozott, hanem egész vidékekre, karajnokságokra (krajnik), vajdaságokra terjedt, hogy külön faji kiváltságokat élveztek stb., stb., vagyis hogy a soltészektől gyökeresen különböztek...”¹⁵² Úgy gondoljuk, hogy amennyire helyénvaló a két intézmény gazdasági eltéréseit kiemelni (Kadlec is megtette ezt) és arra az összetettségre rámutatni, amely a kenéz telepítő és honvédelmi működésében mutatkozik, annyira elhomályosítaná látásunkat, ha magát a „kenézség” fogalmát nem tekintenők éppen annyira a birtoktól különálló örökös hivatalnak, hatalomgyakorlásnak, mint az előző szakaszban megismert soltésziséget (iudicatus, advocatia).¹⁵³

Mintthogy a kenézséget gyakran tekintik a birtokjog egy fajtájának, különösen a kenézi illetékesség határaitra való utalások miatt, meg kell vizsgálnunk néhány — egyébként ismert — esetet, amelyekben kenézség és tulajdonjog kerültek szembe egymással. Nagy Lajos 1366-ban új adományként juttatta hívének, Kendeth fia Miklósnak az Offenbánya melletti Lupsa királyi falut, melynek kenézségét már előbb is békén bírta. Mivel ez csorbította a bányaváros

mellett, DV. 285; 1387: condicionibus et solutionibus ... prout de aliis liberis villis ipsorum Kenezialibus solvere sunt consueta, Pesty, Kerületek 51, DV. 330; 1394: villam liberam Noxara vocatam in districtu Hatzak adiacentem ... sub eadem libertate et conditione, quibus idem Kende pater ipsorum et eius predecessores possedissent, Huny. Évk. II. 21, DV. 480.

¹⁵⁰ Bogdan, Cnejii 17—8; Arion, Cnejii 105—6, 127. — V. ö. 1559: scultetiae prefecturam sive keneziatum, TT. 1890, 486 és hasonló újkori adatokat a beregi kenézekről TT. 1894, 57—79.

¹⁵¹ Kadlec, Valaši 261.

¹⁵² Akad. Ért. 1914, 336.

¹⁵³ Ld. fent a 110. jegyzetnél.

területét, a nemesi rangra emelt kenézek és Offenbánya között százas per keletkezett, melyben az utóbbi lett a győztes: 1487-ben Mátyás király azzal az indokolással, hogy elődjének nem volt joga a bánya területét eladományozni, a donációt megsemmisítette és a birtokot a kenézutódok tisztségének (honor) érintetlenül hagyásával a városnak visszaadatta. A tulajdonnak és a kenézségnek éles elválasztása nyilatkozik meg Zsigmondnak egy 1404-i bevezető parancsában is, mely szerint Borbátvizi Lél fia Barbulnak, hátszegi kenéznek adományozza a kerületben fekvő Ponor birtok felét és Ponor, valamint más két falu kenézségének egyharmadát! Így tehát az a sajátos helyzet állott elő, hogy a Borbátvizi család Ponor más hányadrészének volt birtokosa, mint kenéze.¹³⁴

Több máramarosi és beregi jogesetből nemcsak a kenéjog és a tulajdonjog eredeti eltérése tűnik ki, hanem az előbbinek fokozatos megszilárdulása és átalakulása is nemesi tulajdonná. Többször felhasználták már a Lipcse és Herincse (Szőlőmező) vlach falvakért a Bilkeiek és Ūrmezeiek között folyó hosszas perlekedést. 1350-ben Nagy Lajos a két falu kenézségét benépesítésük reményében Bilkei Karácson fiainak adományozta, s a család két emberöltőn át békén is bírta tisztségét. 1404-ben azonban Ūrmezei Péter és Illés királyi adományt szereztek a két jószágra és sikerült magukat ellentmondás nélkül be is vezetettetniök. Hamarosan per támadt a versengő családok között: a Bilkeiek hadiszolgálatukra és juhadó-fizetésükre vonatkoztak, őseik oklevelét is felmutatták, az Ūrmezeiek viszont azal érveltek, hogy a két falunak non solum keneziatum sed et verum dominium kapták a királytól. Rozgonyi Simon országbíró salamoni ítéletet hozott; elismerte az Ūrmezeiek adományos-jellegét, de megállapította, hogy ők az adománnyal együtt a kenézséget is birtokolni akarják, főként pedig jövedelmeit húzni, amire pedig a Bilkeieknek van örökös joguk. Ezért meghagyván az Ūrmezeieknek azt a királyi jogot, amelyet a két birtokra vonatkozóan kaptak, nemes bírótársaival elrendelte a kiűzött Bilkeiek visszavezetését kenézségükbe s ez meg is történt, „Máramaros szokása szerint”. Míg 1412-ben a kenézségnek dominium-ába iktatták vissza a

¹³⁴ 1366: cuius Keneziatum honorem idem Nicolaus prius a memorato Lodovico rege tenuisset, Hurmuzaki I/2. 288, DV. 321; 1487: prefato honore Keneziatum dumtaxat prefatis ... relicto et dimisso, Kemény, Knesen 337—9. — 1404: medietatem cuiusdam possessionis Ponor vocate ... necnon terciam partem Keneziatum in possessionibus Ponor predicta, necnon Stryg et Leuad vocatis existentem ... nostro perdurante beneplacito ... duximus conferendas, Huny. Évk. I. 22.

Bilkeieket, de a tulajdonjogtól elestek, 1457-ben már annyira megszilárdult a falvakon gyakorolt hatóságuk, hogy V. László a határait közé eső Keselyűmezőről Simon huszti plébánosnak és fivéreinek tett adományát megsemmisítve el kellett hogy rendelje a huszti várnak tett szolgálatok fejében bírt jószágaikba „kenézcímen” való bevezetésüket. A kép teljességéhez tartozik az, hogy az Ūrmezeiek zaklatása a Rozgonyi-féle ítélet után sem szűnt meg, s mivel egy ilyen kettős joghelyzet — két rivális család tulajdoni és kenézi igénye — nem maradhatott fenn sokáig, végül is a nyakas perlekedők békésen megosztottak a jószágokon.¹⁵⁵

Hasonló megfigyelést tehetünk a kohnyai kenézség körül zajlott versengés során: Hunyadi János és Mátyás ugyanannak a máramarosi birtoknak hol tulajdonjogát, hol kenézségét adományozzák, de nem válogatás nélkül: Dolhai Ambrus és rokonsága mindig a jószág tulajdonát, tehát a benne rejlő királyi jogot kéri fel, Kohnyai Simon és osztályosai pedig ragaszkodnak a kenézséghez és arra kérnek mindegyre új adományt. A jogvita során kompromisszum is jön létre olyan formában, hogy az udvarban befolyásos Dolhai Ambrus maga adományozza Simonnak Kohnya kenézségét, s az új adományozás megszerzése esetére a birtok felének nemesi donációját ígéri neki.¹⁵⁶

¹⁵⁵ 1350: Mihályi 29, DV. 116; 1412: (alperesek) Keneziatum predicatum simul cum donacione prefata possidere eiusdem Keneziatu pro se reservare et percipere anhelaverint ... (ítélet a kenézséget visszaadja a Bilkeieknek) simulcum fructibus, redditibus earundem secundum consuetudinem et morem assuetum ceterorum Keneziorum prescripte terre Maramorosiensis in perpetuum percipere ac possidere, salvo tamen iure regali, annotatis (az Ūrmezeieknek) per ipsam regiam maiestatem modo antelato collatis, eisdem in causam attractis cum hiis quibus congruit convenit possessionibus in eisdem remanentibus committentes, Mihályi 188; 1412: ad ... statucionem Keneziatu, (alább) in dominium Keneziatu ipsarum, uo. 183; 1415: az Ūrmezeieket vezeték be, uo. 201; 1449: felosztás, uo. 336; 1450: uo. 344; 1457: Keselyűmező visszaadása ... sub titulo Keneziatu supratacti, uo. 399; 1457: uo. 401; 1462: a Bilkeiek elvesztik a birtokokat nota címén, uo. 440; 1469: a két család pere és osztálya, uo. 494, 496. — Az értelmezéshez Bélay, Máramaros 84—5, Malkkai, MR. I. 405 (1), Arion, Cnejii 120 (helyenként téves). — Ha a kenéz nem tudott oklevelet felmutatni, az adományossal szemben pervesztes lett, kenézi jogra való hivatkozásait mint ... penitus irracionales ac inanes-t elvetették, mint a Zalasd fölött folyt perben, 1362: Hurmuzaki I/2. 71; 1363: uo. 72, hozzá DV. 157, 164, Kemény, Knesen 300.

¹⁵⁶ 1447: Mihályi 332, 1453: super donacione Keneziatu, uo. 364; 1454: Dolhai Ambrus adománya a kenézségről, uo. 373; 1456: királyi joggal új adomány, uo. 380; 1458: kenézségről adomány. uo. 413; bevezetés ... in dominium eiusdem Keneziatu, uo. 415; 1464: átírás, uo. 462. Értelmezésére Bélay, Máramaros 66—9.

Ugyanekkor egy másik máramarosi kenézcsaláddal is pereskedett Dolhai Ambrus: Majszenra adományt szerzett Hunyadi János kormányzótól, de mivel a Visóiak és Szelistyeiek ismételten kivívták kenézségük („nemességük”) megerősítését, megmaradhattak a birtokban. Még 1502-ben is *titulo kenezyatus* birtokoltak, míg a Dolhai-donációt már a kormányzó visszavonta s a nagy birtokszerzőnek nem sikerült Majszént megkaparintania.¹⁵⁷ Ebben az esetben is mindig a tulajdonjogra áhít az egyik s a kenézségre a másik fél, de ez az utóbbi olyan erős, hogy már nem tűri meg az adománynak még olyan *merum ius* formában való fennmaradását sem, hanem teljes megsemmisítését kívánja meg, s maga is nemesi tulajdonná alakul. A kenéjog eredeti jellegének ezt a megváltozását annak a fentiekben nem vizsgált funkciónak kell tulajdonítanunk, amelyet a megújító oklevelek következetesen hangsúlyoznak: a várnemesi minőségben tett szolgálatnak.

A királyi kenéz nemcsak örökös bírója és sok esetben telepítője falujának, hanem *vitéze* is a várnak, amelynek kerületéhez a község tartozik. XIV. századi állapotában a nemes várjobbágygyal állítható egy sorba. Amint az oklevelekből nyilván kitűnik, hogy a román kerületek népe személyében és birtokában egyaránt elválaszthatatlan tartozéka a várnak, úgy említik a kenézeket is, mint akik valamelyik vár kerületéhez tartoznak. Hogy ez mennyire nem pusztán a mai legális rendszer fogalmai szerinti közigazgatási kapcsolat, azt azok az esetek mutatják, amelyekben a vár és kerülete magánkézre kerülnek. Ilyenkor a *castrensis* románok, sőt a kenézek is az adományosnak vagy a zálogbirtokosnak hatalmába jutnak a vár többi tartozékával és hasznával együtt.¹⁵⁸ A *comes*

¹⁵⁷ 1450: adomány, Bélay, Máramaros 69; 1453: visszavétel és új adomány ... *more Kenezyatus*, Mihályi 369, Teleki, Hunyadiak X. 395; 1465: Dolhai Ambrus bevezetése, Mihályi 471; 1466: a Szelistyeiek tiltakozása az ellen, hogy ... *simul cum keneziatu eiusdem* ... kérte föl Majszént, Teleki gyömrői 142; 1468: „*nobilitas*” adománya, Mihályi 482; Dolhai visszahelyezése és vallatás javára, uo. 483, 486; az ellenfelek bevezetése ... *in dominium Kenezyatus ipsorum in possessione Mayzen* ... *ipsos iure hereditario concernentis*, uo. 489; főeskü Dolhai javára, 300 nemessel, uo. 491; 1486: Szelistyei-Visói rendelkezés a birtok egy részecskéjéről, uo. 582; 1499: királyi adomány, 1502-ben a ... *titulo kenezyatus* ... birtokoló Szelistyei Miklós lemond az adományosok javára, Bélay, Máramaros 70 (37).

¹⁵⁸ 1353: *Olachos suos et kenezyos ... ac alios homines communes ad ipsum castrum Chycho pertinentes*, DV. 129; 1376: *Kenezius ad castrum Kwesd pertinens*, Pesty, Krassó III. 129, DV. 262; 1377: alább 161. jz.; 1380: *Kenezius Olachorum de districtu castri Hathzak*, DV. 285; 1390—92: *kenezius de districtu castri Kuuesd*, DV. 401; 1427: Déva vár kenézei

vagy királyi várnagy, a várkerületek előljárója sokkal nagyobb mértékben irányítja a várnemessé emelkedő kenézek életét, mint a centrális fekvésű megyék ispánjai; elsősorban a kenézi birtok tárgyában jut szóhoz, amely ennek a harcos rétegnek létalapját szolgáltatja. Ő ajánl valakit adományozásra a királynak, sőt maga is teljes hatalommal adományoz; ha pedig a kenézség birtoklása körül jogvita támad, az országos bíróságok mellett éppen úgy bírászkodhatik a comes is. Amikor a rendi vonások egyre szembetűnőbbek lesznek a délerdélyi román kerületek arculatán, a várnemesség tömörülése a királyi várnagy körül alakul ki; a király és a vajda ritkább szereplésétől eltekintve ő az önkormányzati bíróságok, a kenézi székek feje és irányítója.¹⁵⁹ Az viszont már a várkenézeknek a köznépnél előkelőbb állását mutatja, hogy a várnagyon kívül más alsóbbrendű bíró nem ítélkezhetik fölöttük; ahol pedig a vajdaság még létezik, mint Beregben, a nagyobb ügyek (bűnvádi eljárás, birtokper) a királynő comese, a kisebbek a románság vajdája elé tartoznak.¹⁶⁰ A várral szembeni alárendeltségen semmit sem változtat az, hogy a király megerősíti tisztségükben kenézeit, kiknek esküje ezáltal annyit ér, mint egy nemesé.¹⁶¹ A nemessé válás folyamatának külső kifeje-

szolgálataik elhagyására bujtogatják a népet, ... quum autem Olachi hi, quorum videlicet tam persone ipse, quam et terre ac agricolationes eorum eidem castro nostro inseparabili(ter?) adscripte habentur, Kemény, Knesen 315; 1435: zálogban ... oppidum nostrum Komyathy vocatum, cum toto districtu similiter Komyathy, necnon villis, Kenesiis, obvencionibus, utilitatibusque et pertinenciis ad idem opidum et districtum prenotatum spectantibus et pertinentibus, Pesty, Krassó III. 351; 1444: György rác despota adománya a Hunyadiaknak Világosvárról, hét kerületével, falvakkal, és ... walachis castrensibus semper et ab antiquo ad ipsum castrum spectantibus, Kemény, Knesen 318.

¹⁵⁹ Adomány 1350: comes ajánlására, Mihályi 29, DV. 116; 1404: Pesty, Kerületek 53; 1413: királynak és ... per consequens ... a comesnek tett szolgálatért, TT. 1884, 240; 1415: abstulerimus ad manusque aliorum locaverimus, Kemény, Knesen 125; 1420: Pesty, Kerületek 56; 1512: TT. 1890, 482; 1526: uo. 484. — Bírászkodás 1370: Mihályi 63, DV. 229; 1378: Mihályi 76, DV. 276; 1404: Pesty, Kerületek 53; 1425: uo. 59. — Az autonómia kezdeteiről ld. alább.

¹⁶⁰ 1352: Szeri Pósa krassómegyei comes és sebesi várnagy adománya a Mutnokiaknak ... ita tamen quod nullus iudex habeat iudicare, ipsi autem poterunt iudicare preter tres causas, ... et si contigerit esse, tunc ad sedem iudicis ad Sebus admittere debeat, Pesty, Krassó III. 28, DV. 125; 1364: Mihályi 54, DV. 176; 1370: super factis possessionum, quas iudem a nostra tenent maiestate in quibus nunc residentiam facere dinoscuntur, comes noster ... ítéljen, Mihályi 63, DV. 229.

¹⁶¹ 1366: bűncselekmény bizonyításánál ... unusquisque Kenezus per nostras litteras regales in suo keneziatu roboratus pro uno vero nobili acceptetur, Hurmuzaki I/2. 120, DV. 199; hozzá helyesen jegyzi meg Ke-

zése, hogy míg 1302-ben a hunyadi váraknak még nemzetségekben élő magyar prédiális nemesei vannak, a XV. század elején már a váradi püspök prédiális nemeseknek nevezi román vajdáit, a század derekán pedig a Világosvárhoz tartozó magyar és román várnemesekről olvasunk.¹⁶²

Ennek a várkenézi-várnemesi rétegnek birtoklása éppen olyan feltételes, mint azoké a prédiális nemeseké, akikkel Szlavóniában és a Vág völgyén találkoztunk. Láttuk, hogy amikor a máramarosi kenézek hatóságát ellenfeleik kétségbevonják s falukat adomány címén el akarják venni, a perben ők mindig a királyi várnak tett szolgálatokra hivatkoznak s ezzel mindig eredményt is érnek el. A donáció formáját felöltő kenézi megerősítés vagy a szabadfalú új adományozása mindig szolgálatok feltételével történik, *ratione servitiorum*: a kenéz *sub servitute keneziatus* birtokol, a kenézség címén katonáskodik és adózik, tehát szolgálata eldologiasodott: azért szolgál, mert kenézsége van. Ez a teljesítés annyira sablonos, hogy a XV. század kezdetén elegendő a kenézmódra teljesített szolgálatra utalni.¹⁶³ Részleteivel itt nem kell bővebben foglalkoznunk, mert az irodalomból eléggé ismeretesek: a kenézcsaládok éppen úgy lándzsásokat állítottak ki, mint a trencsényi vagy a szepesi helyi nemesek, s a hadiszolgálat annyira birtokukhoz tapadt, hogyha kenézségük országos nemes kezére került, külön ki kellett

mény, Knesen 295—6, hogy nem a kenéz személye, hanem tanúbizonyosága ér fel egy nemessel. Arion, Cnejii 85—6 erre építi fel a nemes kenézek megkülönböztetését. — 1377: nem mentesek az úri hatóságtól azok a kenézek sem, ... *quos in aliis districtibus Olachalibus tanquam pertinentiis castrorum nostrorum regalium in prehabitis eorum Keneziatibus relinquere et in filiis filiorum confirmare consuevimus*, Hummuzaki, I/2. 241, DV. 270.

¹⁶² 1302: *dicti nobiles de Pestus comprobaverunt contra eosdem testibus nobilibus predialibus et de qualibet cognatione provincialium septem castrorum existentibus*, Huny. Évk. I. 66, (Sólyom Fekete 7 hunyadi várra gondol, uo. 56, de vajjon e hét vár nem a hét erdélyi megye székhelyét jelenti: Siebenbürgen?); 1411: *ceterorum nostrorum waywodarum et predialium seu nobilium dicte ecclesie nostre Waradiensis*, Dl. 9776, DV. 532; 1445: a Hunyadiak bevezetése ... *in dominium castrum Wilagoswar vocati in comitatu de Zarand existentis et nobilium castrensium Hungarorum scilicet et Wolochorum semper et ab antiquo ad ipsum castrum spectantium, eisdem nobilibus in eorum nobilitatum iuribus et libertatibus per divos reges ipsis concessis permanentibus*, Teleki, Hunyadiak X. 159 (v. ö. 1444, fent 158. jz.). Ez is mutatja, hogy nem lehet különbséget tenni a nemes kenézek és a várnemesek között.

¹⁶³ 1361: fent 146. jz.; 1364: *ratione servitiorum*, Mihályi 54, DV. 176; 1394: *quas alias idem sub servitute Keneziatus tenuisse perhibetur*, DV. 479; 1394: fent 146. és 149. jz.; 1419: fent 146. jz.

emelni megszűnését.¹⁶⁴ A *census, collecta* fizetése, a jellemző román juhötvened egyrészének beszoigáltatása pedig olyan általános, hogy elengedését külön kegyként osztogatták s a különböző — néha már jelképpé váló — ajándékokkal együtt még a XV. század közepén is kenézsokásnak nevezték.¹⁶⁵

A várnemesi szolgálat feltételével kapott kenézség, mely alapján véve hivatal, a román harcosréteg emelkedésével egyre közelebb jut a földbirtokhoz, ha nem is olvad össze vele. Hiszen a nemesi tulajdonnak is lényegét teszi a birtokon lakó népek fölötti hatalom, melynek látható kifejezése a bíraskodás.¹⁶⁶ Az alattvaló számára alig lehetett különbség a földesúr és egy örökös bírói hatósággal rendelkező kenéz között; márpedig az egészen világos, hogy a kenézség firól-fira öröklődött, így szólt a királyi megerősítés és örökjogon. Örökösökre adták a kenézséget az idézett adománylevelek.¹⁶⁷ Ha fi nemű leszármazó vagy fivér nem volt, az esetleg már nemessé emel-

164 1390: Temeseli Dés f. Péter, nobilis Kenezius új adományt kap ... tali modo et condicione mediante, quod dum nos vel nostri successores reges Hungarie temporum in processu exercitum versus plagam orientalem instaurando moveremus, ... (ipsi) et heredes ipsorum de dictis possessionibus ad predictum exercitum cum una lancea ut (est) consuetudinis ceterorum nobilium Keneziorum dictarum terr(arum) proficisci teneantur, Pesty, Szörény III. 11, DV. 375 (hiányos); 1412: dum mandatum generale regie maiestatis cunctis nobilibus illius terre pervenisset, ipsi villis de eisdem cum una lancea servivissent, Mihályi 186; 1453: necnon keneziatu in possessione Thoti habito ... ut de premissis omnibus ipse Stephanus aut sui heredes nullo umquam tempore exercituare aut ad exercitum ire debeant et teneantur, Teleki, Hunyadiak X. 393; 1457: sub certis serviciis et censu regie Maiestati et consequenter ad dictum castrum et officiolatum comitatus Maramorosiensis exhibendo, ... (alább) ex quibus nobis et consequenter ad predictum castrum nostrum Husth census et servicia exhiberi debent, Mihályi 400. — V. ö. Arion, Cnejii 140.

165 1362: cum suis pertinentiis populisque eundem inhabitantibus collectarum quarumlibet ac datiarum omnium nobis et regio nostro culmini ad instar villarum Olachalium partium illarum faciendis libera sit de gratia regali speciali prorsus et exempta, Hurmuzaki I/2. 71, DV. 161; 1378: fent 143. jz.; 1383: a fél ötvened beszoigáltatása, Mihályi 77, DV. 307; 1394: évi 1 ökör a várnagynak, DV. 481; 1406: a vajda elengedi Kendének és fiainak ... census seu collectam ipsorum Keneziatu in possessione Malomuize existentis ad castrum Hatzag administrare debentem usque nostrum ad beneplacitum, Huny. Evk. II. 30; 1412: juhadó, Mihályi 185; 1454: ipsi census et munera annualia ut moris kenezatus est, exsolvenda (kiadó: -cia) non exsolvissent, Pesty, Szörény III. 67; 1457: előbbi jz. — V. ö. Makkai, MR. I. 357—8, 409; Arion, Cnejii 194—7.

166 Helyesen emeli ki Arion, Cnejii 76, 123, 185 a magyar nemesség és a földbirtoklás szoros összefüggését. Erre ld. a köv. fejezetet.

167 Elekes, Századok 1942, 212; Arion, Cnejii 191 és (559); v. ö. 146, 162. jz.

kedett kenézcsalád fiúsitást kért és kapott az uralkodótól.¹⁶⁸ A jogügyleti forgalomban a kenészség mint hasznothajtó jog a birtokhoz hasonló szerepet töltött be: a jogosultak eladhatták, elajándékozhatták, még hányadrészekben is; zálogba vethették, megoszthatták, perben megszerezhették és elveszthették, s bírói zálogba is juthatott. A kenészségeken való osztozkodás folytán a középkor végére egész népes családok viselték akár egy kis falu kenészségét.¹⁶⁹ Helyesen jegyezte meg Makkai, hogy a *ius Valachicum* nem foglalt magában fekvő birtokjogot, s ezért amikor a kenészség egyre inkább azzá alakult, a magyar nemesi jog formáit vette át a fassiók, megkínálás, zálogosítás, női jogok tekintetében.¹⁷⁰

A királyi kenészségnek teljes birtokjoggá alakulását az a körülmény gátolta, hogy a király joga mindvégig teljes egészében megmaradt benne. Az uralkodó erőteljesen hangsúlyozza, hogy a kenészséget az ő nevében birtokolják, s a királyné hasonló indokolással tiltja el az országbírókat és más bírakat a beregi románok fölötti ítélkezéstől. A király, sőt tisztjei is donációkat tesznek a kenézi birtokról, nem egyszer a kenéz feje fölött másnak adják, mert ez is, akárcsak más urafogyott jószág, „a király adományozására néz”.¹⁷¹ Ha a kenéz hűtlenséget követ el, életét veszti, de kenézi birtokai is az uralkodóra szállnak; a magszakadás miatti háramlásra csak nemesjogú román birtoknál találunk példát. Feltűnő esettel találkozunk

¹⁶⁸ 1389: Gyulafalvi Koszta birtokai nővérére, Sztannára . . . ta(mquam) heredem masculini sexus devolventur pleno iure, Mihályi 96, DV. 369.

¹⁶⁹ 1375: a hitelezőt a kenészség birtokába iktatják, DV. 259; 1383: osztály, Mihályi 95, DV. 368; 1404: perben, Pesty, Kerületek 53; 1411: alább a 172. jz. szövegében; 1416: megkínálás elzalogosítás előtt, Humy. Évk. IV. 80; 1418: per . . . super kenezatibus possessionum regalium, Pesty, Krassó III. 284; 1425: Pesty, Kerületek 59; 1453: adásvétel, Teleki, Hunyadiak X. 393. — V. ö. még a 154—157. jegyzeteknél említett pereket.

¹⁷⁰ Makkai, MR. I. 406.

¹⁷¹ 1363: *quas ipsi nomine nostro et ex nostra commissione tenent et possident . . . eo quod eedem possessiones . . . non ipsorum, sed nostre sunt reginales*, Mihályi, 52; 1364: *eedem possessiones . . . nostre fuerint reginales et de manibus nostris ipsis Wolachis ratione servitiorum suorum tanquam ius nostrum easdem tradiderimus possidendas per eosdem*, uo. 54; 1370: fent 147. és 160. jz. (ezekre ld. DV. 170, 176, 229); 1412: fent 155. jz.; 1419: *eo iure quo idem Kenesiatus nostre incumbit collacioni*, Mihályi 246; 1457: kenészségbe iktatás a királyi jog sérelme nélkül, uo. 400. — Hogy a királyi földön lakókat is megillette a birtokjog alacsonyabb fokú, a karánsebesi hospesek példája mutatja, kik a Mutnokiakkal folytatott perükben mint királyi jobbágyok az ökel megillető *ius merum*-ra hivatkoztak, Pesty, Krassó III. 291.

azonban Hátszeg területében, 1411-ben: az esküdtek a kenézek előtt Dobrota borbátvizi román esperes és rokonai, másfelől Lél borbátvizi kenéz fiai bevallást tesznek, miszerint Borbátvize ősi kenézségére Dobrotáék egykor heten voltak osztályosok, de a hetedik testvérnek, Borbátnak nem volt gyermeke, s ezért ő hetedrészét rokonai beleegyezésével az esküdtek és kenézek előtt Gyurka fia Lélnek és örököseinek adományozta. Dobrotáék ezt megújítják a maguk nevében is, egyúttal Lél örököseinek juttatják azt a tizenkettedrészt is, amely egykor Korlát fia Péteré volt, de mivel ez hűtlenségéért életét vesztette, jog szerint reájuk háramlott.¹⁷² Ennek a bevallásnak két tanulsága van: az egyik az ősiség rendszerének érvényesülése a román kerületek szokásjogában, a másik a magszakadás és hűtlenség címén beálló királyi háramlás korlátozására való törekvés. Ezt a székely jog hasonló tendenciájához hasonlíthatnók, ha nem volna más az alap; amott a székely közösség szállásbirtoka vonja magához a hűtlen eljátszott birtokát, itt a kenézcsalád teszi meg a királyi jog károsodása nélkül, hiszen a föld tulajdona továbbra is az uralkodót illeti. A királyi jog fennmaradásának következménye, hogy nemcsak a király falukenézait nevezik jobbágyainak, hanem a nemeseket is együtt említik az ő famulusaival, s ezek az alárendeltek hódolatával járulnak elébe.¹⁷³

A királyi kenézeknek társaik fölött gyakorolt földesúri hatósága, a déli és keleti ellenségekkel folytatott kemény harcokban szerzett katonai érdemeik azonban természetesen vezettek arra a fejleményre, hogy lassan nem örökös falusbíráknak és officiálisoknak,

¹⁷² 1361: kenézség adománya, ... quem keneziatum prius Stan dictus Fejyr similiter Olahus conservasse dignoscebatur a nostra Maiestate, Mihályi 50, DV. 156 (talán háramlás: a moldvai hadjárat utáni évben vagyunk!); 1376: Lahech fia László hűtlensége DV. 265 (de v. ö. lent 176. jz.); 1377: que videlicet sub kenezatu condam Kend et filiis eorum fuissent, ad manus regias devolutas, videlicet hominis pro suis infidelitatis (!) nece patibuli interempti, DV. 272; 1411: Borbátvizi-ügy ... qua porcio pertinebat pro Petro filio Corlat, ydem Petrus nota infidelitatis ad scitum regis et totius regni fuisset decolatus, et sic illa media porcio ad ipsos de iure revoluisset, Huny. Évk. II. 24—7; 1448: defectus. Mihályi 335; 1462: kenézsőzág főbenjáró ítélet folytán elvész, uc. 440. — Magánkenéz birtoka bűncselekményért urára száll, 1363: Bánffy I. 245.

¹⁷³ 1370: kenezius iobagio regalis, DV. 227; 1374: universis militibus nobilibus, clientibus ac Valachalibus et aliis famulis suis in comitatu seu districtu de Temeskuz, Hurmuzaki I/2. 218, DV. 253; 1418: kenezius de Egrens, iobagio domini regis, Pesty, Krassó III. 287; 1459: a temesi ispánoknak ... universitas nobilium et kenesiorum districtus Sebes ... fideles familiares vestrarum magnificenciarum, Pesty, Szörény III. 33; 1457: komjátiak hódolata, Pesty, Kerületek 75.

nemcsak a *ius keneziale* gyakorlóinak kezdték őket tekinteni, hanem a hatóságuk alatt álló községek birtokosainak. Hiszen már kenéségüket is adományos jogcímen bírták, vagy a vele egyértékű királyi megerősítés alapján. A harcokban kitűnt vitézek megjutalmazásának legmagasabb foka természetesen a nemesi jogon adott donáció lett volna, de — bár ilyen esetek az Anjouk kormányzásától kezdve egyre gyakrabban fordultak elő — a központi hatalom nehezen tudta rászánni magát arra, hogy kibocsássa kezéből a szoros szervezetben és fegyelem alatt tartott várkenézeket és a várföldnek igazgatásuk alatt álló részét. Ilyen módon meg nem határozott szolgálatra köteles országos nemeseket kapott volna a régi várkenézek helyett, kiket már sokkal nehezebb volt kötelességük teljesítésére szorítani. Erről éppen Zsigmond korának tapasztalatai győzték meg az uralkodót. Ezért a teljes nemesi birtoklást csak bizonyos *á t m e n e t i a l a k o k o n* keresztül engedte általánossá válni. Eltekintve a kiemelkedő esetektől, melyekről még lesz szó, ez a folyamat körülbelül egy évszázadon keresztül tartott és fázisait is nyomon tudjuk kísérni az oklevelekből. Mivel a kenéséget is hadi és pénzügyi szolgálatok feltételével adták, természetesen kínálkozott a feltételes adománynak az ország más végvidékein is gyakorolt alakja, melyet a román példákön az 1360-as évektől a XV. század elejéig figyelhattunk meg. A jutalom tehát most már nem kenéség volt, hanem az örökjogú, örökösökre szóló birtokadomány, melyhez azonban a nemesmódra teljesítendő szolgálat, esetleg az *in signum domini* fizetendő census feltétele járult.¹⁷⁴ Ezidőtájt, a századforduló körül kísérleteztek a *durante beneplacito* tett adományozással is, mely nyilván a tisztségekre való kinevezés analógiájára keletkezett, azonban általánossá nem válhatott.¹⁷⁵ E helyett a feltételes donációk olyan záradéka jött szokásba, mely a töb-

¹⁷⁴ 1362: fent 165. jz., majd: ... ita tamen, ut prefati comes Ladislaus et filii sui eorumque heredes, servitia regie maiestati et regio culmini debita prout ceteri regnicole nostri fideles facere exercere et impendere debeant, Hurmuzaki I/2. 71, DV. 161; 1383: per nos ipsius mediantibus aliis literis nostris exinde confectis, sub condicione in eisdem expressa, nostro beneplacito perdurante collati, Hurmuzaki I/2. 279, DV. 310; 1390: fent 164. jz.; 1398: Ita tamen quod iidem more aliorum nobilium debitum servitium impendere teneantur, Mihályi 119, DV. 503; 1404: census ill. juhádó, ... quas in signum domini nostri realis nobis et fisco nostro regio (duximus) reservandas, Hurmuzaki I/2. 433, (én egészítettem ki), v. ö. 1411—14 közti oklevélben ugyanaz már ... nobilis comitatus de Zarand, Kemény, Vajdaságok 128.

¹⁷⁵ 1383: előbbi jz.; 1404: fent 154. jz.; 1411: Bélay, Máramaros 66. — V. ö. IV. fej. 404. jz.

bi máramarosi, vagy kerületi román nemesek birtoklására utalt, s így a birtokjog feltételes természetét erősebben hangsúlyozva implicite a várnemesektől megkívánt összes szolgálatokat is magában foglalta.¹⁷⁶ Ez a kikötés általában Alberttől Mátyás első éveig szerepelt. V. László kancelláriája azzal bővítette ki, hogy az adomány nem tartozhatik sem várhoz, sem valamelyik királyi officiolátushoz, amivel nyilván a vártartományok szétdarabolását igyekezett megakadályozni; de ez a kísérlet a király halálával abban maradt.¹⁷⁷ A kenézségnek nemesi birtokjoggá való szilárdulását, melynek jellemző példáit fent felsoroltuk, nem lehetett megakadályozni, s már Mátyás alatt a kenézséget Máramarosban „nemességnek” kezdték nevezni, nyilvánvaló kenézségű családok pedig nemes birtokosoknak tekintették magukat, sőt másokat is felemeltek a nemességbe.¹⁷⁸

176 1376: ea libertate et consuetudine possidendam tenendam et habendam, qua ceteri nobiles Olachi districtu in eodem suas possessiones conservare sunt consueti, DV. 265 (minthogy ez az oklevél feltűnően korai, az id. záradék csak jó hatvan év múlva jelenik meg s az eredeti — Popa T. adta ki 1928-ban — a DV. szerkesztői előtt sem volt ismeretes, tartalmi okokból gyanúsna kell minősítenünk); 1439: sub illis modis census formis pactis et condicionibus, quibus eas prefati progenitores ipsorum ... sed et idem hucusque tenuissent et possedissent, sub quibusque ceteri eis (?) fideles Wolahy nobiles parcium illarum possessiones suas atque bona tenere et possidere consueverunt, Pesty, Szörény III. 37; 1439: more et ad instar ceterorum Valachorum in dicto comitatu Maramorosiensi possessiones habentium tenendam possidendam, Mihályi 310; 1442: sub illis condicionibus, quibus alie possessiones Wolachicales in ipso comitatu Maramorosiensi tenentur, uo. 314, (az adományosok ezidőben már Karácsonyfalván nemeseknek számítottak: Bélay Máramaros 50); 1443: possessiones nostras Walachicales ... sub illis condicionibus et serviciis, quibus alie possessiones similes in partibus eisdem ex collacione regia conservantur, Huny. Évk. I. 34; (később megtudjuk, hogy a szolgálat a juhötvenedből állt, melyet II. Ulászló készpénzre változtatott, 1451, 1494: uo. 35, 36); 1444: sub illis condicionibus et serviciis, quibus alie possessiones Wolachicales in dicto districtu tenentur et possidentur, ac sub eisdem vigoribus (?), quibus similes possessiones Wolachicales per predecessores nostros reges conferre (!) solite fuere, Pesty, Kerületek 69; 1464: sub illis modis et condicionibus, quibus ceteri nobiles prefati districtus possessiones tenere solent, uo. 77.

177 1456: dummodo dicta possessio ad aliquod castrum nostrum regale, aut aliquem officiolatum illarum partium non pertineat, sub omnibus illis modis, condicionibus et servitutibus, quibus per predecessores nostros reges Hungarie in illis partibus possessiones dari consueverunt, Mihályi 380, u. az, 382; 1457: u. az, 396, Teleki, Hunyadiak X. 543 (csak: sub condicionibus, servitutibus et oneribus illis ...).

178 1468: nobilitatem in possessione Majzen habitam ... sub illis tamen (conditioni)bus et servitiis, quibus ceteri nobiles suas nobilitates tenere consueverunt tenendam ... proventibus nostris ac castrorum nostrorum et iuribus alterius remanentibus semper salvis, Mihályi 482, v. ö. fent

A királyi hatalom ellenkezése dacára is győzött tehát az a birtoklási típus, amelyet kivételes esetekben eddig is megengedett: az országos nemesi adomány. A győzelmet nem kell annak tulajdonítanunk, hogy a megerősített kenézek a rendelkezésük alatt álló területen egyre nagyobb hatalom kifejtésére voltak képesek, s így a királyt nemesjoguk elismerésére kényszerítették, hanem a ke-rezjoggal felruházott román vitézek halmozódó érdemeinek, melynek jutalmazására egyre kevésbé volt elegendő az eddig is birt kenéz-jog megerősítése, új adományozása, vagy a feltételes donáció. Az első nemesi adomány 1326-ból származik, s a máramarosi Zurduky földről szól, Stan fia Szaniszló kenéz javára. A királynak járó szolgáltságok alól való fölmentés, ezeknek átruházása a jövedelmeket „országos nemesek módjára” élvező kenézre oly szokatlan, hogy csakis a kialakulatlan máramarosi helyzettel magyarázható, s húsz évvel később maga a megújító Nagy Lajos is megszorító értelmezését adja.¹⁷⁹ A következő nemesi adományok ugyancsak a hatvanas évek moldvai háboruival függnek össze, s ezért hangsúlyozzák a hűség feltételét, mely — mint tudjuk — egyébként szokatlan kikötés. Ennek a korszaknak románok számára adott donációs levelei azért tanulságosak, mert nem egyszer eddig kenéjjogon birtokolt királyi jószágokra vonatkoznak, s a „kenézi cím — nemesi cím” szembeállításával világosan bizonyítják a kétféle rendelkezésnek fent kiemelt, eltérő jellegét. Az 1400-as évek adományleveleiben azután az a lényeges új elem jelenik meg, hogy a donátor elválasztja az adománybirtokot a vártól, amire bizonyára a vár függésében megmaradt „román nemesjogu”, tehát partikuláris nemesi adományoktól való megkülönböztetésül volt szükség.¹⁸⁰ A XV. században már nem fel-

157. jegyzetnél; 1486: Vlád fia János és Szelistyei Juga fia János két job-bágytelket jobbágyuknak eladnak ... eodem iure nobilitari, quibus ipsi eadem tenuissent et possedissent, no. 583, pedig a 157. jegyzetnél láttuk, hogy a szóbanlevő Majszenf éppen mint kenézek tudták csak megtartani!

¹⁷⁹ 1326: *eximendo et excipiendo eadem ab omni iurisdictione, iudicio et collecta qualibet regali, per nos vel officiales nostros quoslibet exercenda ... et dimisimus eidem Kenezio et suis heredibus omnem ipsius terre seu populorum in eadem commorantium debitam et collectam, more et lege nobilium regni percipiendam*, Mihályi 6, DV. 66. — 1346: Nagy Lajos az ... *obscure positum ... kiváltságot úgy értelmezi, hogy más nemesek módjára királyi és nagybírói joghatóság alá esnek: Mihályi, 22, DV. 108.* — Értelmezéséhez Filipaşcu, *Voev. Maramureşului* 10, és nagyobb kritikával Moga, *Voev. Maramureşului* 27—8, 31. (A 121. jegyzetben id. művek). — A szokatlan hangzatú eredeti tüzetes oklevélkritikai vizsgálat alá kell még venni.

¹⁸⁰ 1359: *Ortvay, Temes megye IV. 87, DV. 140; 1360: committentes, ut ... cum dictis villis ipsorum omni eo iure, nobilitatis titulo, quo ceteri veri, primi et naturales regni nostri nobiles sub vexillo regio exer-*

túnó a román vitéznek juttatott országos nemesi donáció, melyhez sokszor a *ius regium*-ot is adományozzák, s mint láttuk, maguk a kenézségek is a kancellária gyakorlatában kialakult, vagy az úzus-nyújtotta átmenetekkel nemesi birtokokká lesznek.¹⁸¹ Mind ezek a változások nemcsak az egyre fenyegetőbbé váló török veszedelemnek s a román végvidékek honvédelmi fontosságának következményei, hanem szoros összefüggésben vannak a magyar rendi állam kialakulásával is.

A honvédelem terén derekasan vitézkedő románok ugyanis a XV. században egyre nagyobb számban emelkedtek a nemesség sorába. Makkai részletesen ismertette ezt a folyamatot, mely Máramarosban már a század közepétől fogva, másutt a századfordulótól kezdve tömeges felemelkedésre vezetett, mindig a tatár, moldvai ill. török háborúkkal összefüggésben.¹⁸² Előadását csak annyival kell kiegészítenünk, hogy a nemesítés csak a legritkábban történt kifejezetten,¹⁸³ általában feltételes, vagy országos nemesjogú birtok

cituantes uti dinoscuntur, perpetuis temporibus gaudeant et fruantur, ita tamen, quod idem Dragus et filii sui eorumque heredes universi sincere fidelitatis omagium invariabili fidelitate nobis nostrisque successoribus perpetue teneantur observare, Mihályi 38, DV. 144; 1360: u. így, de feltétel nélkül, Mihályi 41, 43, DV. 145—6, az utóbbin egy 1365-i megerősítő záradékban ismét: immutabilem fidem — — — fidelitatis omagium (csonka), Mihályi 44; 1365: aule nostre familiaris fidelis-nek adomány, Pesty, Krassó III. 71, DV. 183; 1366: eddig honor, fent 154. jz.; 1366: possessiones aliquas sub titulo nobilitatis a u t sub titulo kenesziali tenere posset et conservare, DV. 207; 1370: eddig királyi jogon bírt jószág, fent 147. jz.; 1387: eddig honor, fent 143. jz.; 1394: vártól kivéve, fent 163. jz.; 1404: u. az, eddig kenézség, Pesty, Kerületek 53; 1406: hactenus more keneziatu tenuissent et possedissent, et in cuius dominio ipsi existerent de presenti, uo. 54; 1408: rokonok tiltakozása, hogy Szaniszló fia Jugát ... in quarta parte keneziatu dicte possessionis Ponor conservarent, sed idem Juga ... quartam partem ipsius possessionis Ponor titulo nobilitatis sibi ipsi usurpare et applicare niteretur, Kadlec, Valaši 277 (1), Schwartzner, De scultetis 155 után; 1428: Pesty, Krassó III. 328; 1446: kenézmódra tett adomány, de a vártól elvალaszta, mire in dominium történik a bevezetés, Teleki gyömrői 128, 139, Mihályi 358, 362, Teleki, Hunyadiak X. 296; 1447: Huny. Évk. IV. 90, stb.

¹⁸¹ *Ius regium* 1447: Pesty, Kerületek 70; 1456: fent 177. jz.; 1464: Pesty, Kerületek 80; 1493: Huny. Évk. IV. 81; stb. — V. ö. a 154—7. jegyzetknél eml. jogeseteket. — Az átmenetet jelzi, hogy Zsigmond 1404-ben ... *possessionem seu keneziatum Zalaspatata vocatam ... ad új adományba*, Hurmuzaki I/2. 428.

¹⁸² MR. I. 406—10, v. ö. a fenti 123. jegyzethez tartozó szöveggel.

¹⁸³ 1406: fent 180. jz., majd: *Ipsos siquidem et eorum soboles more et adinstar ceterorum regni nobilium de plenitudine nostre regie potestatis nobilitamus, nostro tamen duntaxat beneplacito perdurante*. Pesty, Kerületek 55. — Érdekes a visszavonható memesség, egyidőben a visszavonható adománnyal (ld. 175. jz.).

adományozásával volt kapcsolatban: láttuk, hogy az ilyen donációk éppen az 1360-as évektől kezdve fordultak elő sűrűbben. De nemesekké lettek azok a kenézek is, akiket a király megerősített örökös tisztségükben, s így alkalmuk volt a hatalmuk alatt álló jószágokat birtokukká tenni. 1366-ban a király az igaz nemesével egyértékűnek jelentette ki esküjüket, bár — figyeljük meg — nem minden esetben, hanem csak akkor, ha egy közrománnak olyan nemes gonosztevőre kellett rábizonyítania tettét, akit nem sikerült rajtafogni, s a megkívánt 50 nemes eskütársat nem volt képes összeszedni. Ilyenkor a megerősített kenéz esküje egy nemesével ért föl, azaz egy márkát jelentett, a közkenézé egy falusbíróéval, a közrománé pedig egy jobbágyéval, azaz egy fertót ill. félfertót ért.¹⁸⁴ Akármennyire is korlátozott körben, mégis nemesszámba ment itt a megerősített, tehát birtokossá emelkedő kenéz. A kenézség azonban nem jelentett minden további nélkül nemességet, csak a tisztségnek feltételes vagy országos nemesjózággá való átalakítása révén, amelynek állomásait az imént ismertük meg. Éppen ezért az oklevelek általános kifejezése nem a „nemes kenéz”, ez meglehetősen ritkán fordul elő; hanem a *nobilis Olachus*, ki a kenézi jogállástól felszabadulva egyenesen nemesnek nevezi magát, mint a Mutnokiak példáján látjuk.¹⁸⁵ Ne tévesszen meg bennünket a délerdélyi és temesvidéki román kerületek sablonos kifejezése: az 1390-es évektől kezdve szabály szerint testületként működő *nobiles et kenezii*.¹⁸⁶ Ez csupán annak a kifejezése, hogy a román kerületekben „egy szervezetben, egy törvény alatt éltek együtt nemesek, megerősített kenézek és közrománok”,¹⁸⁷ s még a „gazdagok és szegények *universitas*-a” sem vesztette el a régi egyenjogúság emlékét.¹⁸⁸ Az *és* szó diszjunktív értelmét a kerületek 1457-i nagy kiváltsága tanúsítja a legjobban, mely a szörényi várkerületek nemeseit az országos nemesek-

¹⁸⁴ Ld. fent 161. jz.

¹⁸⁵ *Nobilis kenezius* 1390: Pesty, Szörény III. 11, DV. 374; 1418: *certos probos ac nobiles kenezios duxerimus deputandos*, Pesty, Krassó III. 284. — *Nobiles Olachi-ra* ld. fent a 176. jz. — A Mutnokiakra ld. Arion, Cnejii 183—5.

¹⁸⁶ 1391: Pesty, Kerületek 52; 1419: Pesty, Krassó III. 289; 1420: Pesty, Kerületek 56; 1428: uo. 59; 1430: Pesty, Szörény III. 24, stb.

¹⁸⁷ Makkai, MR. I. 413.

¹⁸⁸ 1426: *Intimant nobis vayvode, kenezii necnon universitas divitum et pauperum intra Capolna commorantium...* (alább) *nobiles et kenezii*, Teleki I. 486.

hez hasonlítja és elválasztja a kenézekről.¹⁸⁹ Az önkormányzatnak a XV. században részesei voltak azok a kenézcsaládok, kik nemesi birtokot szerezve feltételes nemességre emelkedtek és azok is, amelyeknek ez még nem sikerült; a két csoport között folytonos lévén az átmenet, bizvást működhettek együtt a bírói széken, a megyei *nobiles et possessionati homines* közszerepléséhez hasonlóan. Amikor már a kenézsadomány helyett a feltételes adomány lett általánossá, a két csoport is összeolvadt a kondicionárius nemességben, s mint a máramarosi példákon láttuk, a „kenézség” maga is „nemesség” jelentést vett föl.

A XV. századra annyira megszilárdult a román kerületek és románlakta megyék vezetőrétegének nemessége, hogy már nemcsak maguk voltak kétségtelen nemesek, hanem másokat is magukhoz emelhettek. A nemesítés módja az volt, amellyel ők maguk is éltek: birtok juttatása ill. megszerzése. Ismerjük a Ponoriak panaszát, mely szerint rokonuk, Szaniszló fia Juga nemesjogon akarja birtokolni az őt megillető negyed kenézséget; szinte szemünk előtt folyik le Thador fia Bálint megnemesedése, ki 1419-ben a máramarosi Jód kenézséget kapja adományba, 1427-ben *dominium*-ába vezeteti be magát, 1435-ben már mint *Bale de Jod* kér határjárást, s így a nemes jódi Balya-család névadója lesz.¹⁹⁰ Hasonló utat járnak azok a románok is, akiket rokonságuk juttat nemesjogú birtokhoz és emel föl így a nemesség soraiba; hiszen már a XIV. században is ez lehetett a célja az atyafiak részesítésének a kenézségben. 1420-ban pl. Dolhai Szaniszló rokonának, Sajói Péter fia Pethermannak névadó községe egyharmadát és az ottani maiom felét örökjogon adományozza, szolgálatok feltétele mellett, s az adományost be is vezetik. Egy emberöltő múlva már Sajói Petermann György tiltakozik Sajó birtokának és *ad curiam sue nobilitatis* tartozó jószágainak háborgatása miatt.¹⁹¹ Világosan kimondják a nemesítés szándékát azok a Karácsonyfalvi nemesek, akik a megyei hatóság előtt nemesjogon vallják be egy karácsonyfalvi telküket rokonuknak, az

¹⁸⁹ 1457: *nobilium et keneziorum...* (alább) *ut ipsi nobiles Walachy et Kenezy firmata inter se unione dicta servicia nostra et regni nostri in tuendo vado Danubii eo melius continuare possint...* *Postremo eosdem nobiles Walachos instar verorum nobilium regni nostri, item kenezios... vámfizetéstől felmenti.* Pesty, Kerületek 73, Krassó III. 404.

¹⁹⁰ 1408: fent 180. jz.; 1419, 1427, 1435: Mihályi 245, 269, 290; v. ö. Bélá, Máramaros 71.

¹⁹¹ 1377, erdélyi vajda kenézi adományában: *Preterea si iidem... de eisdem villis cuipiam eorum cognatorum portionem dare vellent, liberam dandi habeant facultatem.* DV. 272; Sajói Petherman. 1420: Mihályi 248; bevezetés 1419 (?) uo. 229; 1458: uo. 417.

ignobilis felsőapsai Kozmának, hogy őt nemessé tegyék. Hasonló eredményre vezethetett a testvérré fogadásnak az országos jog egyéb intézményeivel együtt Máramarosban elterjedt jogszokása is.¹⁹² A Dolhai Ambrus és Kohnyai Simon között 1454-ben létrejött megegyezésben amaz megígéri, hogy ha a Simon kenézségének elismert Kohnyát királyi adománylevéllel megszerezné magának, felében Simont „meg fogja nemesíteni” (nobilitare). Ezt a sokat idézett esetet azonban ki kell rekeszteniünk a birtokkal való nemesítés példái közül, mert erre Kohnyai Simon, ki már azelőtt is nemes volt, nem szorult rá. Az ígéret értelme csak az lehet, hogy ha Dolhai Ambrus a kenézséget veszélyeztető új adományt szerezne a királytól, a fél birtokot Kohnyai Simonnak kell felkérnie, vagy neki továbbadományoznia a máramarosi nemesek birtokjogával.¹⁹³ Ezzel szemben alkalmasint nemességet juttatott Vlád fia János volt jobbágyának az urától és Szelistyei Jánostól nemesjogon vásárolt három szelistyei, ill. majszéni telek, melynek fejében még Húsvétkor és Karácsonykor a jobbágyoktól megkívánt kalácsot és Miklós napján egy tisztességes reggelit kellett szolgáltatnia volt urának.¹⁹⁴ Nehezen volt ugyanis érthető, miért fizette volna Hathal János jobbágy a 40 arany forintot, ha nem érte el maga és örökösei számára legalább az Olachus possessionatus jogállását.¹⁹⁵

A felsorolt esetekből világosan kitűnik, hogy a román vitéz nemessé emelkedésének útja, mint bárki másé, vagy a rokonság, vagy

¹⁹² 1423: quod ipsi volentes ... Cozmam fratrem ipsorum patruelem ignobilem ad se ipsos habuisse et ipsum nobilem fecisse ... modo nobilitari (eladják egy telküket) ... et eundem tamquam nobilem ad se habuissent ... (birtokol) ea libertate, qua ceteri nobiles suas dimoscuntur possidere possessiones, Mihályi 260; hozzá Mályusz, Társadalom 325, 413 (43); Arion, Cnejii 185 (537) helyesen „un caz ... de inobilare prin împrietărire”. — 1428: Középsőapsai Sandrin és fivéréi Balothapap fia Ivánékat ... in fratres eorum naturales conuacionales et conuisionales penes se acceptando accepissent, ... s birtokrészt is adnak nekik, Mihályi 274.

¹⁹³ 1454: ita videlicet, quod prefatus Symon et fratres ... ac eorundem heredes annotatis Ambrusio et Michaeli de Dolha ipsorumque hereditum obsequia et servicia non coacta et compulsas, sed secundum eorum possibilitatem semper impendere et exhibere teneantur, tali condicione interposita, quod si voiente domino celi pretactam possessionem Kohnya cum literis et literalibus eorum instrumentis a regia serenitate requirere et reoptimere voluerint, extunc ipsi prefatum Symonem in directa medietate ipsius possessionis Kohnya nobilitare, ac eandem medietatem eiusdem eidem Symoni dare et conferre teneantur. Mihályi 374, Simon nemességére, kir. adománybirtokára uo. 278, 326, 355, hozzá Arion, Cnejii 185 (tévesen), Bélay, Máramaros 68—9; v. ö. 156. jz.

¹⁹⁴ 1486: fent 178. jz.

¹⁹⁵ A kifejezés 1341: DV. 91.

a magánszolgálat kapuján vezetett keresztül. A familiaritás éppen úgy létezik a román—rutén kenézség és vajdaság sajátos intézményei mellett, mint az ugyancsak partikuláris jogfejlődést fel-tüntető Szlavónia és a Felvidék várnemességével párhuzamosan. Nem egy románról halljuk, hogy *aule regie familiaris*, kinek a birtokos nemességbe emelkedése csak idő kérdése, sőt nyitva áll előtte a legmagasabb országos méltóság is (Drágffyak).¹⁹⁶ De talál-kozunk románokkal a nagyurak, vagy birtokos nemesek szolgálatá-ban is.¹⁹⁷ Másrészt a nemesi rendbe, sőt a főúri osztályba emelkedett román családok, mint a Szász vajda fiai, Balk és Drág leszármazói, az Űrmezeiek, Bilkeiek és mások ugyancsak familiárisokat gyűjtenek maguk köré, gyakran rokonaik sorából, kiknek a „magyar hűbérjog” mintájára eddigi szolgálataikért és jövőbeliek reményében magánado-mányt is juttatnak. Ezek az adományok egészítik ki a birtokossá se-gítő, rokoni juttatásokat. Rendkívül jellemző a románlakta megyék és kerületek jogintézményeire, hogy a magyar familiárisok teljes tulaj-donba adott donációi itt kivételesek, s a román birtokosok éppen úgy szolgálat feltételével osztogatják adományaikat, ahogyan ők és tár-saik kapták a királytól. A magánuradalomban is előfordul, hogy aki eddig kenézcímen rendelkezett egy birtokkal, most adományossá lesz, de találkozunk a visszaháramlás kikötésével is.¹⁹⁸ A kenézek famu-

¹⁹⁶ 1365: Pesty, Krassó III. 71, DV. 183; 1410: Mihályi 163; 1419: uo. 225; 1422: Pesty, Kerületek 57.

¹⁹⁷ Makkai, MR. I. 409 (1); 1341: DV. 91; 1376: uo. 267; 1390: uo. 381; 1393: uo. 464; 1398: Mihályi 119, DV. 503; 1427: Teleki I. 502; 1444, 1449: Hurmuzaki I/2. 709, 761.

¹⁹⁸ 1360: szarvaszói kenéz tesz adományt vejének, Mihályi 48, hozzá DV. 150 (3), Bélay, Máramaros 41; 1376: sógornak, ki Balk familiárisa, DV. 267; 1412: adomány kenézség feléről, Hurmuzaki, Documente I/2. 482, Arion, Cnejii 184 (527); 1418: Ganya adománya ... *intuitis, attentis et compensatis multiphariis ... beneficiorum et caritativarum rerumque bonorum et expensarum oblationum ... ipsumque similia impensurum non hesitaret in futurum ... örökjogon, örökösökre, de háramlással, Mihályi 217, Teleki gyömrői 109, egy XVI. századi hátirat szerint: ... szabad vraszágban hattak, uo. 110; 1419: sub conditione continuorum fidelium et licitorum servitiorum et obsequiorum eisdem et eorum heredibus exhibendorum et impendendorum (adják Nyágovát), in qua usque ad hec tempora more Kenesiatus residentiam fecissent (az adományos kenézek), Mihályi 240, hozzá Bélay, Máramaros 78; 1420: sub titulo servitiorum licitorum eisdem et heredibus eorundem exhibendorum prelibato ... consanguineo eorundem ipsiusque successoribus universis dedissent, Mihályi 249, v. ö. a 191. jegyzetnél; 1434: adhuc, ut speramus, futuris temporibus per ipsum et suos, nobis et nostris heredibus (teendő és eddigi szolgálatokért, valamint 40 aranyért adják Szakállasfalvát, fiágra szólóan), cum omni iure et dominio, aut quovis proprietatis titulo, Mihályi 289; 1454: kenézségről, feltétellel, 193. jz.*

lusai, bizonyára egyszerű szolgák, a magyar familiáris-jobbágyoknak felelnek meg, de adományt már nem kapnak.¹⁹⁹

A kenézek jogállását a vidékenként feltűnő különbségek ellérére is — hisszük, joggal — egységesen tárgyaltuk, nem tehetjük meg azonban ezt a vajdákkal kapcsolatban. Szét kell választanunk a királyi, egyházi és magánuradalmakban élő vajdák problémáit, s a helyi jellegzetességeket illetően szakaszunk előbbi részeire kell utalnunk. Mégis megjegyezhetünk annyit, hogy a vajdák joghelyzete és funkciója sok hasonlóságot tüntet fel a kenézekével. Ezt különösen a kiváló román tudós, Bogdan emelte ki, akinek a vajdai intézmény eredetére vonatkozó nézeteit már ismerjük. Megállapította, hogy Anonymus román hercegei után, kiknek létezése valószínűtlen, az első adatok magyar területről, a XIII. század közepe óta maradtak reánk s ezek a vajdákat a kenézekhez hasonlóan, mint falusi települések főnökei mutatják be, közvetítőkként népük és uraik: a király, egyház vagy nemesek között. A kenézekhez hasonlóan a királyi várnagyok és comesek joghatósága alatt állanak s azokkal egyenlő, vagy valamivel nagyobb hatáskörük van, mint pl. Máramarosban, ahol „ennek a megyének egész román lakosságát képviselik a királlyal szemben”.²⁰⁰ Ezen az alapon továbbépítve, a vajdákat kétféle hivatal viselőinek tekinthetjük. Azok, akik Máramarosban, a beregi Krajnában, Árvában valóban az egész megye vlach (román—rutén) népének képviselői, azt a feladatot látják el nagyobb keretben, mint a kenézek kisebbben: gyakorolják a joghatóságot a bűnügyek és büntetőperek kivételével, beszedik és beszolgáltatják a jövedelmeket a királynak, királynőnek vagy a földesúrnak, s ebben a minőségükben nem egyszer официálisoknak nevezik őket, tisztüket pedig officium-nak. Mint az egész terület tisztviselői, bizonyos ügyekben fölötte állnak az egyes falvak, birtokok kenézeinek, bár a különbség el is mosódhatik.²⁰¹ Azok viszont, akik — mint már az

¹⁹⁹ 1378: DV. 275; 1381: uo. 294.

²⁰⁰ Originea 2—3, 12.

²⁰¹ Uo. 11. — 1359: Sárosi vajda, Fejér IX/3. 122, Kadlec, Valaši 240; 1364: ut woyvodam quem communitas Wolachorum habere voluerit, liberam eligendi et proficiendi habeant facultatem, qui omnes causas inter ipsos exortas iudicare debet et fine debito terminare, omnes etiam proventus nostros et universa iura ex parte dictorum Wolacorum nobis et dicto comiti nostro provenientia idem woyvoda fideliter nobis tenebitur administrare, Mihályi 55, DV. 177; 1370: Mihályi 63, TT. 1890, 164; 1378: a kenézeket és vlachokat Bereghben ... in praesentia comitis nostri de Beregh vel officialium eorundem olachorum prosequi debeatis, uo. 167; 1380: Mihályi 76; 1415: az elítélt kriscsóri vajdának (Zarándm.) ... universasque possessiones ... erga manus suas tam iure perpetuo, quam etiam pro

első ismert vajda, a hodosi Negul is — magánuralom alá kerültek, csak elnevezésükben különböznek a falukenézektől, s jogaik-kötelességeik is azonosak azokéival. Bogdan szerint az 1335-ben említett Mikola fia Bogdán, vagy az 1345-ben áttérési szándékukról ismert öt vajda nem valamilyen nagy terület urai, hanem „egyszeri haszonélvező urai azoknak a birtokoknak, amelyek után neveztetnek”. Azok az adatok, amelyeket ő megvizsgált, de azok a nagyszámú említések is, amelyekben valamelyik falu vajdájáról van szó, egyhangúan a magánhatalom alá került vajdák falusbírói szerepét tanúsítják.²⁰² Hogy ezeknek a faluvajdáknak is éppen olyan telepítő tevékenységet köszönhet Erdély földje, mint a falukenézeknek, azt a bihari erdőség vajdáinak már ismert munkássága bőségesen bizonyítja.

Ezeknek a vajdáknak, akár egész megye, akár egy község lakosait igazgatták, nem alakult ki külön vagyonjuk. Ezt könnyű megérteni. A megyei vajdaságot nem lehetett a családban örökössé tenni, mert a vlach népesség féltékenyen őrzött joga volt a vajda választása, melyet a beregi Krajna falvainak még a XV. század végén is sikerült megővniük a sztánfalvai vajdák ellenkező törekvései-

officio aut alio (quovis iuris titulo) habitas et existentes abstulerimus, Kemény, Knesen 125 (én egészítettem ki); 1474: Árva és Likava vár vlach tartozékaiban ... unusquisque Walachorum lites sive causas habentium debuerit coram waywoda per universitatem ipsorum communiter electo stare iuri, et pars iudicio waywode non contenta potuerit libere causam suam ad maiestatem nostram vel ad castellanos prefatorum castrorum provocare, TT. 1910, 189; 1493: officium vajwodatus de Krajna, TT. 1890, 69.

²⁰² Bogdan, *Originea* 5—9. — 1326: Hudus ... in qua Negul woyuoda considet et commoratur, Hurmuzaki I/1. 598, DV. 66; 1335, 1339: Mykula fia Bogdan, DV. 74, 83 (alkalmasint királyi birtokon); 1345: VI. Kelemen az öt áttérő vajdáról, DV. 106; 1357: Kulhum woywoda ville Welpreth, DV. 133; 1359: Bybarch woyuodam Olakorum de Halmad, uo. 142; 1365: gazdatiszt hatalmaskodik ... cum Petro de Kege, Negvoy, Maxim et Roman uoy(uodis) Olachorum, item Johanne ... Elya kenezio, DV. 182; 1370: Középszolnokban László, ... voywoda Olacorum, DV. 224; 1370: Radul wayuoda comes de Kuuesd, Huny. Évk. IV. 22, egyszerű kenézek, néme-lyik faluban kettő is van, mondja Bogdan, *Originea* 9; 1451: János szentmilklosi vajda Beregben, Teleki gyömrői 131; stb. — Hasonló vajdák a horvát-szlávon jogterületen 1410. k.: Zichy XII. 87; 1417: LK. 1932, 263; 1421: Zichy VIII. 8; 1427: LK. 1932, 279; 1429: Zichy XII. 130; 1430. k.: uo. 135; 1454: uo. 238 stb.

vel szemben.²⁰³ Ha tehát a tisztség nem válhatott örökössé, még kevésbé lehetett belőle nemesi birtok! Éppen ezért nem egyszer előfordul, hogy vajdafiak — kenézséget kapnak adományba, hiszen apjuk méltóságát nem örökölhették, sőt a Krajnában a középkor végén maga a sztánfalvai vajda is kenézséghez jut.²⁰⁴ A vajda választásánál a megye románságának vezetői, a kenézek jutnak elsősorban szóhoz,²⁰⁵ így természetes, hogy a vajdát is maguk közül választják, s ennek családja a méltóság letételével ismét visszakerül eredeti állapotába, a kenézségbe. A nagy máramarosi és beregi vajdacsaládok azonban a méltóság-nyújtotta előnyöket alaposan kihasználták, s így ők voltak az elsők, akik ezen a tájon, sőt az egész erdélyi hegyvidéken román létükre saját, nemesi birtokkal rendelkeztek.²⁰⁶ Ragyogó közéleti pályájukat ismerjük, nem meglepő tehát, ha már a XIV. század végén legtöbben nemesek, kik nemcsak a nemesi közigazgatás formáit, hanem a nemesi vagyonjog intézményeit is átveszik a magyarságtól.²⁰⁷ Azok a vajdák, kik a már említett néhány váruradalom keretében helyezkedtek el (Sebesvár, Súlyomkő, Világosvár), a nemes kenézekhez hasonló úton emelkedtek föl a nemesiség soraiba, s tették méltóságnevüket lassan családnévvé; ők tehát a feltételes nemesek birtokjogával élhettek.²⁰⁸ A magánvajdák vé-

²⁰³ 1364: fent 201. jz.; 1474: uo.; 1493: tali libertate usi fuissent, quod illum, quem kenezii et tota communitas de Krajna maluisset, pari voto et cum consensu castellanorum nostrorum singulis annis ad officium waywodatus ex Krajna elegisset ... mire Korvin János herceg, a munkácsi uradalom ura Sztánfalvai Lászlónak a vajdaság perpetuitas-áról adott oklevelét megsemmisíti. TT. 1890, 169, hozzá Mályusz, Nemez. pol. 445.

²⁰⁴ 1345: Erdő máramarosi vajda fiai, Mihályi 20, DV. 107, 1371, 1383: Lázi Szaniszló ungi vajda fiai, Mihályi 64, 77, hozzá Bélay, Máramaros 76, 87; 1475: Sztánfalvai László vajda, TT. 1890, 478 (még 1498-ban is méltoságnév, 1506-ban talán már családnév: uo. 477—8).

²⁰⁵ Ld. fent 203. jz.

²⁰⁶ 1336: Dragh et Dragus Volahorum et servientium regis, Mihályi 13, DV. 77; 1339: Bilkei Karácson, uo. 81; 1343: DV. 99 (3); 1347: DV. 110; 1365: Balk DV. 178 (és még számos adat a Szászfiakról); 1373: villa Johannis wayuode — Jánosvajdafalva, DV. 249, stb.

²⁰⁷ 1373: Juga fia János máramarosi vajda nobilis, DV. 250; 1374: ugyanaz ... Johannes filius Ige de Gorzohaza, DV. 252; 1382: Balk wayuoda nobilis de Zarazdbereky, DV. 300; 1385: nobiles viri ... filii Stephani filii Yge condam waywode Maramarosiensi ... negyedet adnak ki, DV. 323, stb.

²⁰⁸ 1392: Zsigmond Súlyomkő egyes falvairól említi, hogy elődei ... condam Petro wayuode Olaho, filio Komorzowan olim in evum donavisent et que eodem Petro wayuoda ab humanis sine solatio heredum sublato ... nostris regis manibus devolute haberentur, DV. 428; hozzá Jakó,

gül, kik honvédelmi szolgálatot nem teljesítettek, a falukenézekkel együtt a jobbágyság soraiba süllyedtek s így szabad birtokkal sem rendelkezhettek.²⁰⁹

A külön vajdai birtokjog csak az egyházi birtokon alakult ki. Az erdélyi káptalan román jobbágycsoportjai Enyed, Fülesd, Dálya, Ompolyica és Nyírmező községekben a legrégebb települések közé tartoznak; már az 1293-ban tervbevetett királyi telepítés alól is kivette őket az uralkodó. A pásztoréletmóddal összefüggő szolgáltatásaikért (juhötvened, cserge, sajt) kenézeik voltak felelősek a káptalan ötvenedszedőjének. Ezek a kenézek, kiket a XIV. század oklevelei többször említenek hatalmaskodásokkal kapcsolatban, 1377-ben már éppen úgy szabadulni próbáltak földesúri kötöttségük alól, mint a felemelkedő királyi kenézek, alárendeltjeiket pedig mindenféle címen sarcolták. Az erdélyi püspök panaszára a király rendelte el a püspökség és a káptalan kenézeinek az úri hatóság elismerésére és régi szolgálataik teljesítésére kényszerítését.²¹⁰ A váradi káptalannak az erdélyiekhez hasonló szolgáltatásokra kötelezett kenézei külön megállapodás alapján fizettek uraiknak.²¹¹ Ezeket a kenézeket, kiknek jogállását minden további nélkül a magánkenézékével azonosíthatjuk, a püspöki uradalmakban vajdák kormányozták, közülük különösen a váradiakról van számos adatunk. Az első XIV. századi említésekből úgy látszik, hogy ezek is egyes falvak élén állottak, mint kenéztársaik;²¹² hamarosan azonban nagyobb területi egysé-

Bihar megye 143; 1404, 1411—14: Kriscsóri Bolyáról, fent 174. jz.; 1415-ben, mint kriscsóri vajdát említik, fia László nobilissimus, Kemény, Knesen II. 125; 1445: zarándiak, fent 202. jz. — Családnévekre ld. Makkai, MR. I. 409, v. ö. 1450: Stephani Wayvoda de Dolha, Mihályi 345, 347; 1456: Michael Wayda de Rozalya, uo. 380; 1475: fent 204. jz.; 1495: Pál samolkeszi vajda, de 1500: Mathei Wayda de Samolkezy ... adomány, Gyula 36.

²⁰⁹ A vajdák újkori szerepléséről ld. bővebben Metes, Contributiumi.

²¹⁰ 1326: Pesty, Krassó III, 5, DV. 64; 1331: az ötvenedszedő ... de omnibus kenezis nostris pro debitis ipsorum, quibus nobis ipsi kenezi quolibet anno tenentur, presentavit nobis ... (alább) de ipsis kenezis et zondis nostris presentavit nobis ... DV. 71 (a szláv „biró” szó egyetlen emléke; a székesi telepítésre uo. 38—40); 1377: plerique villarum et possessionum Olacharum ecclesie sue episcopalis et dicti capituli sui Kenezii (eladják vagy átörökítik) terras, prata et silvas Keneziatu ipsorum titulo ex concessione eiusdem episcopi et capituli temporaliter tentas et possessas ... (szabadulni próbálván) ab onere terrestralis subiectionis ... ld, fent 161. jz., DV. 270; 1381: DV. 294.

²¹¹ 1374: Kenezii vero tam ad ovium quam porcorum prestationem astringuntur iuxta conventionem factam inter nos et eosdem et ultra hoc iidem Kenezii singulariter de more consueto dant — — — annis singulis medium lodicem, unum filtrum pro sella et unum caseum, DV. 256.

²¹² 1326: Negul, Hurmuzaki I/1. 598, DV. 66; 1345: tam nobilibus quam popularibus Olachis Romanis, Nicolao principi de Remecha, Ladislao

geket szervezett az uradalom, melyek a bihari vajdacsaládok fent ismertetett telepítő tevékenysége révén is gyarapodtak. Annak ellenére, hogy a váradi püspök vajdái is részt kértek a középkori román vezetőréteg általános felemelkedéséből, jogállásuk figyelemreméltó állandóságot mutat, s ezt annak a körülménynek tudhatjuk be, hogy uruk az egyházi nemesség országos intézményének elveit alkalmazta reájuk.

Néhány oklevél jól megvilágítja ezt a jogállást. 1374-ben Domo-kos váradi püspök előtt per folyt az uradalmához tartozó három falu vajdaságának megosztása tárgyában. Az ítélet Bonafalván Vulkán fia Miklósnak, Toplicán Péter fia Mihálynak juttatta "a vajdaságot a tisztséggel vagy bírósággal, s a szokott bírságokkal és méltósággal", Keresztényfalvát pedig közös vajdaságuk alatt hagyta; ezen-túl mindegyikük a saját községében bíraskodik és húzza az officium-a címén járó jövedelmeket, örökösei hasonlóképpen. Telepíthetnek is, a vajdaságok után azonban illő módon mindörökre szolgálni tartoznak. A püspök ítélete világosan mutatja, hogy a bihari románok vajdasága hivatal volt, ebben az időben még csak egyes községekre kiterjedő hatáskörrel.²¹³ 1411-ben már az előző községeket magában foglaló gyepesi vajdaságot adományozza András püspök György vajdának, örökjogon, prédiális nemes vajdáinak mód-jára. De a jutalmazott egyúttal Illyefalva birtokot is megkapja új adományként, amiből az is kitűnik, hogy a vajdaság most már nem-csak egyszerű falusbírság, hanem a román községek egész sorára, egy egész kerületre kiterjedő officium. Itt is fennáll a szolgálát kötelezettsége, s hozzájárul az a feltétel, hogy a vajda és örö-

Voyvade de Bivinis, Sanislao de Sypprach, Aprozye Voyvade de Zopus et Nicolas Voyvade de Auginas, Hurmuzaki I/1. 697, DV. 106; 1363: Iwan wayuoda de Bulenus, Hurmuzaki I/2. 75, DV. 163. V. ö. a szöveggel a 129. jegyzetnél, az erdélyi püspök vajdáira a 130. jegyzettel.

²¹³ 1374: super divisione woyvodatus villarum nostrarum ... (alább) woyvodatus cum officiolatu seu iudicatu ac iudiciis et honore consuetis ville nostre Olachalis Bonafalva dicte ... (ugyanaz Toplicán, olyan jövedelmekkel), que ipsos ratione eorum officii contingunt ... (de) nobis, ecclesie et successoribus nostris ratione woyvodatus et officiolatus villarum predictarum servire debitis servitiis perpetuis temporibus teneantur. Bunyitay Vince: Bihar megye oláhjai és a vallásúnió, (Budapest 1892) 7 (5), DV. 531; hozzá Jakó, Bihar megye 155, 275. — A hivatal-jellegre ld. 1503: Szatmári György püspök a román papságot és esperesét kivészi ... ab omni solutione birsagiorum et etiam ab omni potestate capellanorum, vajvodarum et aliorum officialium quorumcunque. Bunyitay Vince: A váradi püspökség története I. 349 (1).

kösei tartózkodjanak a hűtlenségtől, különben birtokukat vesztik.²¹⁴ A tisztség és a birtok szétválasztását tanúsítják azok az oklevelek is, amelyek vagy csak jószágot juttatnak valamelyik vajdának, vagy a kenézek és vlachok között vajdaságot adományoznak egy román birtokosnak.²¹⁵ Az adományok és kiváltságok megújításaiban mindig újra feltűnő *durante beneplacito* kikötés ellentétben van azzal a ténnyel, hogy már az első ismert vajdai adományt is örökösökre szólóan adják, 1493-ban pedig Illyefalvát és Méhelőt száz évre visszanyúló birtoklás címén kapja Bálint püspöktől a karándi-gyepesi vajdacsalád. A szolgálat feltétele, a hűség kikötése ebben az adománylevélben is változatlan, s minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a klauzula a többi püspökségek egyházi nemeseinek donációsleveleiből, különösen a délvidékiekből kerülhetett a váradi püspöki kancelláriába.²¹⁶ A bihari vajdacsaládok is nemesek, az 1411-i említés óta mind gyakrabban viselik ezt a címet, anélkül, hogy képesek volnának az országos nemesség soraiba emelkedni.²¹⁷ Össze-

214 1411: *de nostris manibus nove nostre donacionis titulo ac omni eo iure, quo ipsa possessio Elyefalwa et dictus wayuodatus de Gyepes nostre incumbit collacioni, more et ad instar ceterorum nostrorum wayuodarum et predialium seu nobilium dicte ecclesie nostre Waradiensis dedimus ... iure perpetuo tenendam ... Ita quod ipse Georgius wayuoda et alii sui prenominati fratres ac heredes de ipsa possessione seu predio nobis et dicte ecclesie nostre Waradiensi nostrisque successoribus servicia debita impendere debeant et exhibere teneantur, a notaque et labe per quam contra nos et ecclesiam nostram antefatam infidelitatis maculam possent incurrere, seipsos insontes et immunes studeant conservare. Alioquin subito a iure et proprietate domini dicti predii cadant et eodem sint privati et destituti, iidemque predium seu possessio rursus ad manus nostras et ecclesie nostre devolvatur.* Dl. 9776, Bunyitay, Bihar megye oláhjai 16 (1), DV. 532; átírja Pratói János püspök György fia Péter gyepesi vajda kérésére ... *nostrum usque beneplacitum uo.*

215 1445: birtokadomány vajdának és fivéreinek, Teleki gyömrői 127; 1491: vajdaság adománya, uo. 173, 1495. átírása uo. 181.

216 1493: Karánd vajdaság, Illyefalva és Méhelő adománya ... *beneplacito nostro perdurante. Ita tamen ut ipse Lucas wayuoda ac heredes sui de ipsis wayuodatu et villis predictis nobis et ecclesie nostre nostrisque successoribus servicia debita impendere et exhibere (!) debeant et teneantur, a notaque et labe, per quam contra nos et ecclesiam nostram infidelitatis maculam possint incurrere, seipsos insontes et immunes studeant conservare, alioquin rursus et iterum a iure et proprietate domini dictorum wayuodatus et villarum cadant et sint privati ac destituti, iidemque ... rursus ad manus nostras et ecclesie nostre devolvantur.* Dl. 20352, Bunyitay, A váradi püspökség története I. 330; 1495: átírás és megerősítés ... *durante beneplacito nostro, (feltétele) officia sua et servicia, uo.*

217 1411: György gyepesi vajda ... *nobilis vir, fent 214. jz.;* több nemes vajdát sorol fel Bunyitay, Bihar megye oláhjai 16—9, v. ö. Jakó, Bihar megye a 129. jegyzetben id. h. — Az erdélyi püspök oláhgorbói vajdája 1450-ben a püspök életére szóló várszolgálatlaltal terhelt adományt kap, Hurmuzaki I/2. 762; utódai 1498-ban már nemesek: Csánki V. 356.

foglalva azt, amit jogállásukról tudunk, ketté kell választanunk birtokjogukat és tisztségüket: mint egyházi nemések bírják a püspöki uradalomtól el nem szakítható jószágukat, sőt a délvidékiek módjára egész jobbágyközségeket, mint vajdák családjukban öröklődő honor viselőiként, krajnikjaik segítségével igazgatják kerületük kenézeit és románjait. Birtokuk csak hűtlenség (és feltehetjük, magszakadás) címén vész el, hivatalukat a püspök tetszése szerint visszavonhatja, bár hű szolgálat esetén esetleg évszázadokig nem él ezzel a jogával. A nemes kenézek átalakulásában a bihari vajdák nem vesznek részt: hivatalukból nem lesz birtok, jószágukból nem lesz tisztség. A különbségnek itt is, mint országos viszonylatban, az egyházi nagybirtok nyomasztó tekintélye az oka.

Más irányban fejlődött a fogarasi bojárok jogállása. Az imént felvázoltuk azt a keretet, amelyben ez a fejlődés lezajlott. Bár a megye okleveleinek több gyűjteménye jelent már meg, a „bojárság” kialakulása még mindig homályos. Nem ismerjük ugyanis az átmenetet a három középkori fázis: a XIII. századi eltűnt román kerület, a havasalföldi vajdaságnak hűbérbe adott *ducatus* és a középkorvégi vártartomány harcosainak státusa között, Kadlec úgy véli, hogy a havaselvi vajdák a magyar királyok által bevezetett határőri szervezetet használták föl és alakították át román módra: így vitték át azután az erdélyi fejedelmek és fejedelemszönyvnyok.²¹⁸ Mindez erősen kérdéses; tény az, hogy a román vajdák adománylevelei és a Tomoriak nevéhez fűződő vártartomány szervezete között ellentét mutatkozik. A vajdától 1372 és 1452 között maradtak fenn donációk, melyek érdekesen egyesítik magukban a nyugati és a bizánci írásbeliség jellemvonásait. Ezek a fejedelmek rokonainak, országuk „nemeseinek”, bojárjainak, „uraságuk szolgáinak”, tehát főtisztviselőiknek juttatnak fogarasvidéki birtokokat, minden feltétel és szolgáltatás nélkül, örökjogon, örökösökre; mint egy késői fordítás mondja, „hogy övék legyen örökös jószágok és birodalmok ösre magoknak, gyermekeknek, onokájoknak”.²¹⁹ Ezek az adomá-

²¹⁸ Valași 186.

²¹⁹ 1372: Vlad Vlaicu rokonának, Dobokai László mesternek, Pușcariu, *Fragmente* IV. 32; DV. 245; 1392: Mircea vajda Stanciul egumennek és fivérének, ... *regni nostri nobilibus*, Pușcariu IV. 38, DV. 437; 1400: ugyanő Mondrai Mikulnak és Sztojának, „az én boerimnak ... jámbor szolgálatyok után ... örökséget” adományoz, (a szövegbeli id. is ebben; késői ford.), Pușcariu IV. 43, DV. 526; 1417: ugyanő Joani Burcea és Calianu bojárjainak, Pușcariu IV. 47; 1432: Vlad Dracul „az én uraságom szolgájának Boer Sztancs öcsének Románnak, hogy legyen nekiek örökségek”, uo. IV. 50, Hurmuzaki II/2. 572 (fordítás 1727-ből); 1437: ugyanő hű szolgáinak, Tatul fia Sztancsnak és társainak, Pușcariu IV. 55; 1452: Vlad Tepeș Dezsáni Stanciu Mailat bojárnak, uo. 59.

nyok pontosan azt a birtokjogot állapítják meg, amelyet a magyar királyok nemesi donációi, s alkalmasint ezek hatása alatt is jöttek létre, hiszen jól ismerjük a magyar örökadományok visszacsengését a vajdaságok uric-jaiban.²²⁰ Feltűnő csak az, hogy ennek a minden szolgálattól és megkötéstől mentes birtokjognak III. Vlád 1452-i adománylevele után nyoma vész. A változást a XV. század második felének megisméltlődő román lázadásaival hozhatjuk összefüggésbe; a központi hatalom szorosabb fegyelem alá vonta a veszedelmessé válható fogarasi harcosréteget. Az uradalom ismét királyi, majd magánkézre került (Geréb János fiai, a szászok, Korvin János, majd Bornemissza János bírták) és minden jel arra mutat, hogy a hasonló honvédelmi szerepet betöltő szörényi várkerületek mintájára szervezték meg.^{220 a}

Oláh Miklós ezt írja Fogarasról: „Haec arx est, veluti quidam parvus ducatus. Subiecti enim sunt ei Bojarones Valachi, qui arcis dominum observant, ut principem.”²²¹ A XVI. század elejének okleveleit olvasva csakugyan azt érezzük, hogy a Fogaras vidékén élő bojárságot a várkapitányok, Tomori Pál, majd fivérei vaskézrel tartották kordában. A bojár nem volt többé szabad földesúr, hanem officialis, a bojárság pedig officium; ez a hivatal azonban a bojári birtokhoz fűződött, középpontja a nemesi kúriának megfelelő bojári udvarház volt, melyhez megfelelő ingatlan és rendszeren több cigány-család tartozott. A fogarasi harcos bojárságát „ősi örökségének” tekintette, s azt örökbe hagyhatta, más bojároknak kis részekben is eladhatta, azonban e birtokokhoz szolgálat fűződött.²²² A hadiszol-

²²⁰ (Tamás Lajos) Treml, Ludwig: Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen, UJb. 1929, 281, és töle, Századok 1936, 224 (Filitti I. C. cikke kapcsán tett megjegyzések.).

^{220 a} Szádeczky Lajos: Fogarasi történeti emlékek, Erdélyi Múzeum 1892, 336—9.

²²¹ Hungaria et Attila (1763) 69, id. Densuşianu, Monumente 25 (1).

²²² 1509: Bojaro vel aliquis officialis, Puşcariu IV. 75; 1511: Tomori Pál újra adományozza Komsa fiainak ... officia boeronatum totalium possessionum Alsó-Vist et Felső-Vist, ... item ... medietatis possessionis Alsó Árpás ... (alább) eodem boeronatus possessionis utriusque Vist ... similiter officium bojeronatus (Árpáson), uo. 85, Densuşianu 8, hozzá Arion, Cnejii 135 (374): az officium meg van különböztetve a földbirtoktól. — 1509: tartozékok stb., que domum propriam ipsius Bojaronatus concernit, Puşcariu IV. 76; 1518: quae in possessione Nagy-Vajdafalva de iure et ab antiquo ad Bojeronatum lege huius terre adtinerent concernerent, uo. 95, Densuşianu 74. — 1527: de et super universis bonis et hereditatibus eiusdem aviticis ... (köztük) sextam partem Boeronatus eiusdem possessionis Grid ab avis sibi et filiis suis condescensam fore, (más részeket atyja vá-

gálat jogosultja maga a vár volt, e kis regnum középpontja; aki a királyhoz, szorosabban a várhoz hűtlen lett, főbenjáró ítélet alá esett és bojári jószágai a várra háramlottak. Ugyancsak a vár urára szálltak a magvaszakadt bojár ingatlanai; az ingókból a feleség egyharmadot kapott. A leánygyermek ilyenkor örökölte az ingó hagyatékot, az ingatlanból pedig a leánynegyedét kifizették neki. A deficiens osztályosainak megváltási joguk volt. A háramlott birtokokat azután a kerület teljhatalmú ura, a várnagy (kapitány) a várnak tett hű szolgálatokért másoknak adományozta.²²³ A bojárok régi, havasalföldi nemességének vége volt, címük ebben az időben már csak a *gilis*, sőt néha *providus*, a félnemes és a jobbágy címezése. Még ha *nobilis*-nak mondják is őket, az sem jelent többet feltételes nemességnél; egy ilyen nemesnek mondott bojár, Kománai Majlád pl. azért tér át görög keletiről katolikusra, hogy szabadsághoz és nemesi örökséghez jusson, amit Koppányi Pétertől, Tomori Pál familiárisától meg is kap. A nemesi jog formái azonban, mint pl. az örökbefogadás és a fiúsítás az Olt mellékén is elterjed-

sárolta más bojároktól, vagy ő örökölte), Pușcariu IV. 99, Densușianu 119; 1534: Tomori Pál várnagy ... totam partem hereditatis ac boiaronatus eorum in possessionibus Synka et Ohaba sitas et existentes ... 50 forintért eladta Sinkai Pírvuluynak, Pușcariu IV. 104.

223 1508: *Proditores, infideles castrí, capite priuentur vel si possunt, obtineantur (!) gratiam domini nostri, Corpus Stat. I, 170; a defectus szabályai ui. 173; 1509: Tomori Pál és az összes bojárok ... prefatos Bojarones et mulierem in sententiam capitalem readiudicassent, (Ucsai Burszán pedig) est condemnatus tamquam infidelis castrí et terre proditor una cum sua genealogia ... quod nunquam in ceterum inter eosdem de genealogia ipsorum vel ramo Bojaro vel aliquis officialis fieri valeat ... (őket) tamquam a Bojaronatu propter multas proditorias absctos, ... jószágaikat Ucsai Kománnak és fiainak szolgálatokért és 50 forintért adományozza, Pușcariu IV. 75; 1511: az előbbi jegyzetben eml. adomány ... attentis ipsorum fidelibus servitiis prefato castro domini nostri exhibitis et impensis, uo. 85; 1520: Tomori Lőrinc és Miklós várnagyok előtt Mundrai Dragomír előadta, hogy az ottani bojárság egyhatodát, mely Mundrai Ztresa hűtlensége címén Fogaras urára szállott, Tomori Pál neki és fivéreinek adományozta ... propter servitia sua fidelia que idem cum suis fratribus ... castro huic impendisset ... (Ezek) bojarones et iuratos regni huius requisivimus (s vallomásuk alapján nekik adományozták) ut more aliorum bojaronum regni huius frui, uti et gaudere valeant atque possint ... (kihirdetvén) lege huius regni ... uo. 97, (de 1527-ben ugyanők districtusnak mondják, uo. 99), 1527: ugyanazok egy Havaselvére szökött bojár részbojárságát ... eidem Ladislao tanquam benemeritis (!) contulimus, uo. 99, Densușianu 120; 1534: Mihnea vajda idejében sok fogarasi bojár hűtlenségben találtatott s Havaselvére szökött, ez az előbbi jegyzetben eml. vegyes adomány jogcíme, Pușcariu 104.*

nek.²²⁴ A XVI. század derekán már annyira süllyedtek a bojárok, hogy nem előljárói egy falunak, csak évenként, választás alapján kerül rájuk a sor a község vezetésében. Hanyatlásuknak az az oka, hogy nagy szaporaságuk mellett be vannak szorítva meredek hegyeik közé, terjeszkedni nem tudnak, s így még a régi birtokosokat is fertályos bojároknak (boieri ferdelasi) hívják, akik pedig szegénységük miatt nem képesek a várszolgálatot teljesíteni, visszaesnek a vajdasági szóval vecin-nek nevezett jobbágyok közé (boieri căzuți).²²⁵

A bojárok ezek szerint falvak előljárói, telepítők és várnemesek éppen úgy, mint az erdélyi kenézek, csak hogy a feltételes nemességen nem jutnak túl; ez az állapotuk megmarad, sőt romlik az erdélyi fejedelemség idején s így az intézmény tárgyalása már nem a középkori, hanem az újkori magyar hűbériség és rendiség feldolgozására tartozik. Sajnálattal mondunk búcsút adatainknak, mert a fogarasi bojárságban egy olyan jelenséget pillantottunk meg, amelyek — minden analógia dacára — nincsen párja Erdélyben. A kenészség ugyanis, röviden összefoglalva, olyan hivatal, melyből nemesi birtok lesz; a vagyoni jogi szempontból egyedül számbajövő egyházi vajdaság örökös hivatal, mellyel viselői prédiális birtokot is egyesítenek; a bojárság viszont olyan hivatal, mely összeolvad a birtokkal anélkül, hogy officium-jellegét elveszítené: „bojári örökség” lesz. Ilyen hivatallal járó birtok csak egyhelyütt található: a Fogarassal szomszédos Székelyföldön. Ha tehát a fogarasi tartományt, ezt a kis regnum-ot a magyar királyok és kapitányai a korbéli román kerületek mintájára szervezték is meg, az elszegé-

²²⁴ 1508: Si quis filiam vel filias optans in rebus hereditatibus prefacere heredem masculinum, extunc primum a domino terrestri et tandem a iuratis habeat litteras efficaces sigillo munitas, et sic tandem huiusmodi hereditates ad talem tanquam virum masculinum succedant, Corpus Stat. I. 173; 1511: Kománai Majlád „nobilis” bojár ... spe maxime libertatis et hereditatis nobilitatis (H: -ris!) rediret, Pușcariu IV. 79, Hurmuzaki II/3, 4; 1511: Mircea adományosának utódai ... agiles, uo. 85; 1518: agilis Vajdafalvi Algya Byka gyermek híjján nővére utódait örököseivé fogadja ... post mortem suam dedisset ac in suos haeredes presumpsisset, et in filios in omnibus procreasset, una cum ipsorum posteritatibus universis, uo. 95, (1598-ban Mária Krisztierna adoptionának mondja, uo. 173); 1520: providus Mundrai Dragomir bojárságról rendelkezik (előző jz.), uo. 97; 1527: agilis Gridi László bojár, uo. 99, Densușianu 119; 1534: agilis Stan Salamon és társai, Pușcariu IV. 104.

²²⁵ Metes, Din istoria 11, 20, Pușcariu IV. 543, 576. — Takáts Sándor szerint az újkorban megkülönböztettek régi és teljesen szabad bojárokat, újabban boeronizált jobbágyokat, szabados, sőt paraszt bojárokat is (Századok 1908, 332), ami a réteg süllyedésére utal.

nyedő várnemes-réteg vagyoni jogában a székely jog és közigazgatás érdekes jelensége: a lófőség hatott és terjedt el. Talán még módunkban lesz ezt a gondolatot részletesen is kifejteni. A feltevés nem valószínűtlen; ha a krassómegyei Monostor derék román lakói az 1514-i parasztforradalom után „székely módra” azzal fenyegették a gyűléseiktől távolmaradókat, hogy leromboíjják házukat,²²⁶ a sokkal közelebbi Fogaras tartományában még sokkal inkább érvényesülhetett a székely jogfejlődés békésebb, állandóbb intézménye.

A kenézség, vajdaság és bojárság problémái, láttuk, szétágazók s megismerésük csak úgy volt lehetséges, hogy egyrészt területi szempontból, másrészt az egyes román vezetők funkcióit nézve egyenként vettük sorra őket. Az utóbbi módszert követjük annak a kérdésnek a megvizsgálásánál is: mennyiben volt hűbéri a kenézek, vajdák és bojárok urukhoz való viszonya? Amennyiben az előbb helyesen elemeztük a kenézek jogállását, rájuk nézve nem nehéz a felelet: a kenéz, mint officiális nem hűbéres, semmivel sem inkább az, mint a Kárpátmedence bármely más officiumot viselője, kinek visszavonásig élvezett hivatala, tisztsége — tudjuk. — patrimoniális jellegű. A kenéz, mint telepítő, ugyancsak nem vazallus, mert ebben a minőségben a soltésszal hozható párhuzamba, kinek a földesúrral való jogviszonyát az előző szakasz végén egyszerű telepítő szerződésnek mondtuk, a személyesség, hűség, különös rendi megbecsülés jegyei nélkül. A kenéz, mint várnemes már közelebb kerül a hűbéreshez, bár itt is hiányoljuk — a délvidéki királyi várak vitézeire emlékezve²²⁷ — a személyesség és a szerződéses alapítás vonásait, amikor a meghatározott szolgálatnak és az adománybirtoknak dogias összefüggését és a várnemesek különös társadalmi megbecsülését megtaláljuk. Bár a kenézségük, majd feltételes adományuk révén igazgatott birtokokon senior-ok, kiknek engedelmesség és szolgáltatás jár, s az alávetetteken gyakorolt, másokat kizáró joghatóságról is több oklevél tanuskodik, tehát a közhatalom egy részét is kisajátítják,²²⁸ nem tekinthetjük a király és a váraihoz tar-

²²⁶ 1520: *eciam de presenti dietim non cessant ab ineundo coniuratione, faciunt enim extra loca consueta congregaciones, et more Siculorum proclamant, ut si quispiam in eorum congregaciones venire recusarent, eorum domos distraherent et delerent usque ad nihilominum, Pesty, Krassó IV. 6.*

²²⁷ Ld. fent 15—16. jz.

²²⁸ 1350: *tanquam Kenesios et seniores vestros ... (fogadják s úgy engedelmeskedjenek új uraiknak,) tanquam aliis Kenesiis (predecessoribus ipsorum?) obedivistis, Mihályi 29, DV. 116; 1352: fent 160. jz.; 1366: úri hatóság, Mihályi 59; 1390—92: A Kövesd-kerületi Bogdán panaszára*

tozó kenézek viszonyát hűbérviszonynak azért sem, mert — mint a délvidékiek és a felvidékiek — a vár eladományozásával, elzálogosításával egyszerű vártartozék gyanánt kerülnek új uruk hatalmába. Éppen ekkor nyílik meg az igazi hűbérviszony lehetősége számukra is, mert nem a királyi hatalom, hanem magánföldsúr a másik fél, mégsem ismerjük fel ezt a viszonyt azokban a ritka esetekben, amikor az uralkodó a nagy honvédelmi fontosságú román kerületeket egyidőre kiadja a kezéből. A várkenézek jogállása a telepítéssel kapcsolatos megegyezéstől eltekintve nem ölt fel szerződéses vonásokat, még kevésbé a hűbér szerződés jegyeit; a szabadfalvakkal való rendelkezésnek, szolgálatok igénylésének és teljesítésének jogai, tehát egész jogi státusuk *libertas*, mely másfelé, mint a rendiségbe nem is torkolhatott.²²⁹ Ez azután az egyes települési területeken helyi szokásjogok alakját öltheti fel,²³⁰ azon az egyetemes szokásjogon kívül, amely akár a pásztoréletformával kapcsolatos jogokat és kötelezéseket átfogó *ius Valachicum*, akár a magasabb fokra emelkedett feltételes nemesek „román nemesi birtokjoga” gyanánt nagyobb területekre nézve is érvényesült.²³¹

egy kenézségéhez tartozó tolvajt el kell bocsátani ... ad fideiussoriam cautionem sui kenezu ... s a román jog szerint megítélni, DV. 401; 1412: jobbágyok adóznak uruknak, Mihályi 187.

²²⁹ 1352, 1394: fent 149. jz.; 1445: fent 162. jz.; 1475: et more aliorum keneziorum in sua libertate conservare volumus taliter, quod tertium partem birsagiorum habeat sub keneziatu suo, TT. 1890, 479; 1579: „kenéziséget fiuról-fiura, azon szabadságban, kivel a többi kenézek ide a munkácsi várhoz tartoznak, megadják és fegyverrel készek legyenek mindenkor”, uo. 492 (a *libertas* — szolgálat szoros összefüggésére nézve idézzük).

²³⁰ 1360: de consuetudine ipsius districtus Hatzak requisiti, DV. 147; 1412: consuetudine ... terre Maramarosiensis, Mihályi 183; 1412: fent 155. jz.; 1414: Máramaros megye hatósága egy jegyajándék-keresetben úgy dönt, ... quod in districtu Maramarosiensi non sit mos talis executionis, quia filiiabus nostris non possessione tenemur, sed rebus, Mihályi 194, Teleki gyömrői 105; 1466: Item Kenezius maneat in sua consuetudine, Teleki, Hunyadiak XI. 181; 1508: Boyarones more et lege ipsorum uxores a se abycere vellent, Corpus Stat. I. 172; 1540: leány örökrészének kiadása a karánsebesi kerületben ... secundum ius et consuetudinem minorum nobilium istius districtus, TT. 1888, 96.

²³¹ 1355: Nagy Lajos máramarosi okleveleket ír át ... Ita tamen, ut predictus et pater ac fratres sui antedicti eorumque successores census debitos semper dare et se inter consuetos mores Olacorum regie maiestati teneantur iugiter exhibere, DV. 131; 1371: universi Kenezii et Olachi de quatuor sedibus, districtibus castris Deva ipsum iudicium et legem regni inhihbuerunt — — — dicendo ut iudem officiales iuxta legem Olacorum eundem Petrum comprobare possent sed non cum aliis iuribus regni, ideo ullum iudicium seu iustitiam ipsis facere interdixerint, Teleki I. 169 (de regni consuetudine ... akarták megítélni); 1390—92: iuxta legem Olaho-

Arra a kérdésre, miért nem lépett az erdélyi románság is hűbéri kapcsolatba a várkerületek átmeneti uraival, csak következtetéssel adhatunk választ. Az első szakaszban azt a meggyőződésünket fejeztük ki, hogy a dologias hűbérviszonynak előfeltétele a sértetlen királyi vármegye a nagybirtok és a nemesi rend kialakulásának korában: a XIII. század végén. Ahol ugyanis az oligarchia már a rendi fejlődés útján előrehaladott lakosságú megyére tette rá a kezét, ennek harcosait ideig-óráig familiárisaivá tehetette, de várnemések nem váltak belőlük. Ha azonban olyan területeket kaparintott meg, ahol a megyei autonómia még hátrább maradt, tehát a harcosréteget szorosan kötötte a királyi vármegye szervezete (Szlavónia, Felvidék), a várjobbágyokat egyszerűen magánhatalma alá vetette s így ezek hűbéresekké lettek. Erdélyben a fejlődést körülbelül másfél századdal el kell tolnunk, e terület településtörténetének megfelelően. Itt a XIII. század végének próbálkozásai még kiforratlan társadalmi struktúrárt találtak, a vártartományok megszervezése nagyrészt az Anjouk műve volt. A dologias hűbérviszony kialakulását tehát olyan korban kell keresnünk, amelyben ismét beállott a központi hatalom süllyedése és a királyi birtokállomány elidegenítése. Ez, tudjuk, az Anjouk erőskezdő uralma után először Zsigmond nevéhez fűződik. Ekkor azonban már a várkerületekben élő román harcosok nemeseknek tekintették magukat és nemesjogú adománybirtokra tettek szert, sőt a rendi struktúra kialakítását is megkezdték. Azok a nagyurak, akik ideig-óráig megkapták a királytól ezeket a honvédelmileg annyira fontos kerületeket, a román helyi nemesség összetartozásával találták magukat szemben, mint maguk a Hunyadiak, akiknek átmeneti hatalmi súlycsökkenését Komjáti kerület román nemesei a magánuralmuktól való szabadulásra használták fel.^{231a} Az előző szakasz megállapítását tehát úgy formulázhatjuk az erdélyi románságra nézve, hogy dologias hűbérviszony, tehát magánhatalom alatt álló várnemesség csak akkor alakulhatott volna ki, ha a román közigazgatási egységekben nem indul meg a

rum, DV. 401; 1478: iuxta antiquam et approbatam legem districtuum Volahicalium universonum, Pesty, Kerületek 82; 1500: iure Volachie requirente, Pesty, Szörény III. 135; 1503: iuxta ritum Volahie, uo. 145. — V. ö. 176. jz. a „román nemesjogra”, továbbá a ius Valachicum bőséges irodalmát, mellyel itt nem foglalkozhatunk. Csak Arion, Cnejii 86—8 helyes megállapítását emeljük ki, mely szerint a Kárpátmedence népeinek jogszokásaikban és hagyományaikban való megtartása a magyar királyok politikájának része volt, s ez vezetett a ius Valachicum megőrzésére is.

^{231a} 1457: Pesty, Kerületek 75, hozzá Mályusz, Nemz. pol. 440 (2).

rendiség átalakító munkája már a közhatalom nagyobb méretű felaprózása, Zsigmond uralkodása előtt.

Egy román vidéken mégis megtaláljuk a hűbérviszonynak ilyen alakját: Fogarasban, melynek egységét a havaselyi vajdák uralma biztosította és egyúttal elkülönítette a magyar rendiség átalakító hatásaitól. A Mátyás-korabeli átszervezés részleteiről nincs tudomásunk, de az eredmény arra mutat, hogy a magánuralom teljes függőségében vette át a várral együtt a tartományban élő harcos bojáréletet is, s ezt a függőséget nem engedte meglazulni, sőt még meg is szorította. A fogarasi bojároknak a várral szembeni, bojári birtokukhoz fűződő katonai szolgálata, hűségük erős hangsúlyozása és birtokaiknak hűtlenség címén való elvesztése, különös rendi megbecsülésük hűbéri vonások, a birtokaikon élő *vecin*-ek fölötti hatalomgyakorlás pedig lehetővé teszi, hogy ezeket hűbéreknek tekintsük. A fogarasi bojárság a várnemességnek éppen olyan aránylag fejlett hűbéri alakja, mint a kőrösmegyei vagy a trencsényi várak nemessége, s egyúttal a királyi és magánhatalom alatt álló román vitézek közül az egyetlen hűbéresnek mondható réteg.

A most tárgyalt vidékek közül még egy helyen találunk olyan kapcsolatot, amelyet ugyanilyen joggal hűbérinek nevezhetünk: ez a váradi püspök és vajdáinak jogviszonya. Itt azonban egészen más motívumok működtek közre. Az egyházi nagybirtok nem kész várkerületet vett át, hanem a Bihar hegység hatalmas erdőségeiben lépcsőről-lépcsőre építette ki a maga román provinciáit, s az élükre állított vajdákat érdemeiknek megfelelően emelte fel az egyházi nemesség soraiba. A prédiális nemesekről általában azt mondtuk, hogy az egyházi uradalom harcos rendje inkább, mint hűbéres katonaság; itt azonban meg kell gondolnunk, hogy a bihari prédiálisok a délvidékiekkel hozhatók párhuzamba, kiket az egyik legfejlettebb dunavölgyi hűbérviszony részeseinek tekintettünk. A birtok fejében teljesített szolgálat, a hűség feltétele, a falvak népén gyakorolt úri hatóság, a különös rendi megbecsülés hűbéresekként mutatják be a bihari román prédiálisokat, de csak mint egyházi nemeseket; hivataluk, a vajdaság *de facto* öröklődik, de mindvégig *officium* marad, hiszen ez jellemző sajátosságuk. Míg a fogarasi hűbérviszony dologias, ez a püspök személyéhez ill. az egyházhoz fűződik, de mindkettőből hiányzik a hűség kölcsönössége, mely a vazallitást teljessé tehetné. Az elmondottak megerősítik azt az általános megfigyelésünket, hogy a hűbéri uralom és kapcsolat kivétel a magyar társadalomfejlődésben, a szabály a rendiség; így volt ez Erdélyben, s különösen a kenézek, vajdák és bojárok tekintetében is.

A rendi társadalomstruktúra kifejlődésének éltető eleme, az egyesülés, legkorábban Máramarosban nyilatkozik meg, ahol a XIV. század derekán a vajda az összes kenézek egybegyűjtése során teljesíti a királyi bevezető parancsot.²³² Itt, mint tudjuk, a külső hatóerők hamarosan a nemesi vármegye formái közé terelték a románság kollektív működését; a hunyadmegyei kerületekben azonban az autonómia felé haladt a fejlődés. Itt olvasunk már 1360-ban a kenézek *universitas*-áról, mely a hátszegvidéki más státusú emberekkel együtt, az alvajda felhívására közgyűlésre jön össze, 12 kenézből, 6 román papból és 6 közemberből álló esküdtszéket delegál s ezekkel együtt megesküszik a *districtus* szokásjogára. A jogkijelentésnek ezen ünnepélyes alkalma óta azonban, melyben még a régi egyenjogúság nyilatkozik meg, már csak „az összes kenézek és seniorok”, vagy a közülük kikerült 12 esküdt bíraskodásáról halunk, 1411-ben már az alvajda vagy a várnagy nélkül is, olyan módon, hogy oklevelüket *sigillo nostre communitatis* erősítik meg.²³³ A hátszegi kerület világosan feltünteti a rendi fejlődésnek két vonását: a kisebb társadalmi megbecsülést élvezők kiszorítását a közügyekből és a kiváltságosak szorosabb összezárkózását, az egész közösség nevében való fellépését (szelekció és képviselet). A szörényi kerületekben hasonlóan működik az egyesülés gondolata: a XV. században itt már a nemesek és kenézek *universitas*-a tölti be a bíróság szerepét, mely annyira önállósul a központi hatalom képviselőitől, hogy a század derekán teljesen mellőzi azok elnöklését, sőt még maguk a szörényi bánok is előttük panaszolják be a kenézi járandóságukat nem teljesítő helyi nemeseket. Ez a jelenség, mely a „nemesek és kenézek” kifejezésnek a századfordulón történt állandósulását kíséri nyomon, a nemesi megye autonómiá-

²³² 1349: *convocatis omnibus kenesiis terre predictae et vicinis comitaneis suis*, Mihályi 27—8, DV. 115—6; v. ö. fent a 125. jegyzetnél.

²³³ 1360: *universitatis Keneziorum et alterius cuiusvis status et conditionis hominibus de districtu Hatzak pro ipsorum iuribus restaurandis ... congregationem generalem, ac de medio ipsorum viros idoneos et fidedignos, videlicet de Kenezii duodecim, ex sacerdotibus sex et similiter sex ex Olachys popularis infradeclaratos pro iuratis assessoribus nobis deputari fecissemus*, Huny. Évk. I. 60, DV. 146 (az esküdtek közül egy kenéz és egy pap hiányzik a jelzett számhoz), hozzá Arion, Cnejii 203, Metes, *Din istoria* 2, Makkai MR. I. 412, 1363: *coram ... universis Kenezii et senioribus Olachalibus districtus Haczak ... pro tribunali sedentibus*, Hurmuzaki I/2. 73, DV. 164; 1398: 12 esküdt, Hurmuzaki I/2. 397, DV. 508; 1411: *duodecim iurati ac universi kenezii ceterique Walachi ... in sede nostra iudiciaria consedentibus ... pro tribunali sedissemus ... (végül) sigillo nostro (?) communitatis*, Huny. Évk. II. 24, 27. — V. ö. 186. jz.

jának előkészítője, akárcsak a magyar serviensék XIII. századi önálló bíraskodása.²³⁴

Az egyesülés további lépése a több kerület összefogása. Ebben is a hunyadiak járnak elől, melyeknek kenézei és népe már 1371-ben eltiltja a dévai várnagynak országos jogszokás szerinti ítélkezését és a *i u s. V a l a c h i c u m* alkalmazását követeli. Autonómiájuk mértéke és sorsuk különbözően alakult a XV. században, s további együttműködésükről nem maradt fenn semmi nyom.²³⁵ Annál inkább felfelé ível a krassószőrényi kerületek rendi fejlődése. Karán, Sebes, Lugos és Komjáti nemesei és kenézei évtizedeken keresztül közösen ültek széklet, természetesen már a szőrényi bán vagy a várak castellánusának vezetésével, s intézték el a közülük való nemeseknek és kenézeknek birtokpereit, vagy tettek vallomást birtokjogaikra vonatkozóan. Hasonló közös eljárást folytattak le nem egy esetben Krassófő és Borzafő is. Ebből az együttműködésből alakult ki a „hét széknek” az a közössége, amelyet Hunyadi János és V. László okleveleiből ismerhetünk meg. Ennek a közösségnek állandó bírói székhelye van, Sebes oppidumban és szolgabírái éppen úgy, mint a magyar megyéknek. Hozzá iparkodik visszatérni Komjáti kerület is és neki adja a hamar elhunyt fiatal király a közismert 1457-i kiváltáslevelet, hogy a fennálló *unio* megerősödése révén jobban betölthesse honvédelmi feladatát.²³⁶ A megyei szervezet hatása azon-

²³⁴ 1428, Zsigmond: *in congregacione nostra generali universitati nobilium kenezorumque ac alterius status districtus nostri Myhald vocati ... celebrata*, Pesty, Kerületek 59; 1439: fent 173. jz.; 1439: *ab omnibus prescriptis nobilibus et ignobilibus de provincia Sebes, Pesty, Szőrény III. 41*; 1448: *universi nobiles de districtu Sebes, uo. 56*; 1454: ugyanígy, a szőrényi bánok ügyében döntenek, uo. 66; 1456: *universitas nobilium et keneziorum de districtu Karansebes, Pesty, Krassó III. 402*; 1470: *unacum nobilibus comprovincialibus sedis Lugas, Pesty, Kerületek 81*; 1478: *cum univ ersis nobilibus, uo. 82*; 1494: *universorum Wolachorum et alterius status sew linguagii hominum. . . Sebes kerületben, Pesty, Szőrény III. 117.*

²³⁵ 1371: fent 231. jz.; 1387: *Nos iudices, iurati et universi hospites, kenezys (!) necnon karaynuk de districtu Hachzak; de fluvio Strig, de Hunyad, de Vármegy et de Iwfw, DV. 326; hozzá Mályusz, Nemz. pol. 434. sk.*

²³⁶ 1391: *nobiles et Kenesios districtuum et provinciarum quatuor scilicet de Sebes, de Lugos ac de Karan et Kompyathi, Pesty, Kerületek 52, DV. 422*; 1418: *certos probos ac nobiles kenezys duxerimus deputandos ... (a határ kijelölésében 3 borzafői és 2 krassófői kenéz), Pesty, Krassó III. 284*; 1419: *unacum nobilibus et kenezis Sebes, Lugas, Karan et Komyath districtuum ... (a határjárásban is e négy kerületbeliekkel), unacum prefatis nobilibus et kenezis, uo. 289, 292*; 1420: *Sebes, Lugos és Komját nemesei és kenézei kenézzogról vallanak, Pesty, Kerületek 56*; 1433: *krassófői és borzafői kenéz kiküldetése határvizsgálatra, Pesty,*

ban meg nem állítható. Az ismert anyagból itt csak egy vonatkozást emelünk ki. Amikor a XV. században a bíraskodó várnagyok és román ülnökeik 4 vagy 6 „derék és nemes kenézt” küldenek ki határjárásra vagy birtokviták eldöntésére, éppen úgy a nemesi vármegye útját egyengetik, mint a XIII. század *probi viri*-t delegáló *serviensi* közösségei; a szolgabíró neve is feltűnik, láttuk, 1478-ban.²³⁷ A kenézekből álló 12 tagú esküdtbírótság pedig nemcsak egy-egy kerület, hanem kisebb közösség életében is megjelenik, mint a temesi ispán hatósága alatt álló Kápolnáéban, ahol az *universitas* ugyancsak egységesen lép föl.²³⁸ Amint tehát a román kerületek partikuláris nemessége végső soron az országos nemességbe olvadt, úgy vezetett jelentős eredményeket elért rendi szervezkedésük is a XVI. században az általános vármegyei formák felöltéséhez.

* * *

Befejezésül még néhány szót kell szólnunk három *officium*-ról, mely nem a földbirtokosoktól vagy a királyi hatalomtól, hanem magától a vezetett közösségtől származik, s így teljesen kirekeszthető a hűbérvizony helyi alakjainak sorából. A kép teljességéhez mégis hozzátartozik, hogy megemlékezzünk róluk. Ezek a szász gerébség, a székely lófőség és a kún kapitányság.

Az erdélyi szászok *gerébjéről* (*Gräff*) már sokat írtak, eredetük kérdését erősen vitatták. Újabban az a felfogás került felül, hogy a gerébek nem a telepítő vállalkozók, a *locator*-ok leszármazói, hanem már Németországban is kiemelkedő állású, talán nemességgel is rendelkező emberek, kiket éppen ez a nemesi megbecsülés különböztet meg a parasztrendű falusbíráktól (*Hann*). Természetesen a gerébek csak akkor tarthatták meg eredeti felsőségüket, ha az új hazában is vezető szerephez jutottak, mint egyes szász telepek előljárói, nemesekké pedig csak katonai szolgálat révén válhattak. Azt a meggyökerezett felfogást azonban, hogy a gerébség már kezdettől fogva örökös lett volna, az újabb kutatások vi-

Krassó III. 344; 1451: *nobilibus viris iudicibus nobilium septem sedium Wolachicalium* ... (vizsgálat) *ceterisque nobilibus comprovincialibus septem sedium Wolachicalium*, Pesty, Szörény III. 61; 1452: *Sebes oppidum*, ... *sedem scilicet principalem septem sedium nobilium Walachicalium*, uo. 63; 1457: fent 189. jz.

²³⁷ 1418, 1419, 1433: előbbi jz.; 1448: Sebes kerület székén 8 nemes bevallása dönt, Pesty, Szörény III. 56; 1454: ugyanott 6 nemes dönt, uo. 67. — Szolgabíró 1478: Pesty, Kerületek 82. — A XIII. századi kiküldetésekre ld. Mályusz, Köznemesség 414–5.

²³⁸ 1426: fent 188. jz. — Emlékeztetünk itt a belényesi 12 esküdtre is, fent 129. jz.

lágánál el kell ejtenünk. A geréb választásának joga a szabad szász községek féltve őrzött kiváltsága lehetett, mint a „két székre” (Medgyes és Selyk) vonatkozó adatokból kiviláglik. Amikor azonban a szász falvak és városok érdekeik hathatósabb védelme érdekében „nemesi módra élő” szászokat, vagy egyenesen magyar nemeseket hívtak meg gerébjüknek, ezek nem teheték ki magukat az évről-évre megújuló választás esélyeinek s ezért szerződésben iparkodtak biztosítani legalább életfogytig, de lehetőleg fiági utódaik számára is a *comitatus* azaz *gerebatus* gyakorlását. Olyan példánk is van, hogy a község választhat a gerébcsalád alkalmas utódai közül (Medgyes 1423). A királynak a tisztség betöltésébe való beavatkozása inkább alkalmoszerű lehetett, s olyankor fordult elő, amikor a gerébség megerősítésével vagy adományozásával valamelyik hívének érdemeit kívánta jutalmazni.²³⁹ A gerébséggel hivatali udvarház, sőt földbirtok is járt együtt, azonban nem a tisztség volt a birtok függvénye, hanem megfordítva.²⁴⁰ A gerébekeket már 1334 óta gyakran mondták nemeseknek, de nem olvadtak be az országos nemesség soraiba; ennek részeseit mindig megkülönböztették tőlük s csak megyei területen fekvő birtokaikra való költözéssel szakadhattak ki a szász jogközösségből.²⁴¹ Ha tehát a nekik alárendelt szászokkal szembeni magatartásukban a földesúri életformára való törekvés nyilatkozott is meg, ha egyes gerébcsaládok bele is olvadtak a magyar nemességbe, a gerébség sem a magyar hűbérviszony helyi alakjai között nem foglalt helyet, sem a dunavölgyi rendiség kialakulásához nem járult hozzá, mint intézmény.²⁴² Az egyes magánbirtokokon található gerébek egyébként éppen olyan falusbírák, mint a falukenézek.²⁴³

A székely lófősséggel egy másik tanulmányunkban részletesen foglalkoztunk, tárgyunkat most csak messzebről érinti. Kialakulása egészen más úton járt, mint a kenézségé vagy a gerébségé: a székelyek ősfoglalók voltak mai lakóhelyükön s ezt nemzeti kötelékben szállották meg. A később kialakuló székeknél ősi

²³⁹ Eredetükre ld. Müller, Georg: Die Gräven des Siebenbürger Sachsenlandes (Festschrift Friedrich Teutsch, Hermannstadt 1931, 103—78), 103—7, s az ott felsorolt irodalmat; választásukra 122—7, mindkettőre a szász kutatás erős kritikájával Mályusz, Nemz. pol. 404—10.

²⁴⁰ Müller, Gräven 134.

²⁴¹ Uo. 108—9, 111, 116.

²⁴² Mályusz, Nemz. pol. 408, és tölem: Hagyomány és haladás az erdélyi jog fejlődésében, Kolozsvár, 1944 (Kny. az EMEI. beszercei vándorgyűlésének Emlékkönyvéből) 10—11.

²⁴³ 1401: Teleki I. 281; 1486: Teleki, Hunyadiak XII. 336.

méltóságai, a hadnagy és a bíró kezdetben sorra jártak az egyes ágakon, később azonban a letelepedés következtében birtokhoz rögződtek. Az ilyen hivatallal járó birtokot a XV. század végétől lófőségnek nevezték (*siculatus, primipilatus*). A lófőség *officium*, csak hogy nem a királyi hatalomtól származik, hanem a szállásbirtokos közösségtől. A középkor végén számos esetben adják-veszik, átörökítik a lófőséget, de a birtoktól csak a XVI. század elején válik el, hiszen éppen ez a hatalom gyakorlásának alapja.²⁴⁴ Főlélesleges mondanunk, hogy a hivatallal járó birtok intézménye még nem jelent hűbériséget, csak a dologiasodásnak a letelepedéssel járó jelensége ez. Maga a név a birtokkal együtt a családban örökölődő, bár csak időszakonként gyakorolt hatalom jelzésére a székely alkotmánytól idegen gerébség és kenézség analógiájára alakult ki annak ellenére, hogy mindhárom tisztség más és más alapon nyugodott.²⁴⁵ A magyar rendiségnek az alacsonyabb osztályok alárendelésére irányuló tendenciáját azonban a Székelyföldön is felismerhetjük, s a nagy lázadás leverése után (1562) a hagyományos kategóriák mellett, egyre erőteljesebben tért hódítottak a magyar-erdélyi nemesség elnevezései és jogintézményei.²⁴⁶

A kún és jász kapitányság, melyet Kring alapos tanulmányából ismerünk, ugyancsak egy lovasnép megtelepedése során jött létre. Az 1330—40-es évek során a régi vérségi előljárók közül csak azok tarthatták meg vezető pozíciójukat, akik megszállás, vagy királyi adomány alapján földbirtokosokká váltak. Ezek az ú. n. szálláskapitányok földesúri hatóságot gyakoroltak a többi, ú. n. ruralis kúnok fölött, kiket éppen úgy jobbágyaiként kezeltek, mint a székely vagy román előkelők a maguk testvéreit. A szálláskapitányoknak a kún és jász telepek fölött gyakorolt bírói hatósága ugyanúgy a birtokhoz fűződött, mint a székelyeké, s azzal együtt örökítették át utódaikra, osztották meg vagy idegenítették el. A kún és jász *capitaneatus* éppen olyan *officium*, mint a lófőség, de éppen olyan távol is áll a soltszétségtől vagy kenézségtől, mint az. Amint a székely lófőséget a XV. század végén azonos fogalomnak tekintették a birtokkal, úgy mondhatták a kúnok is 1452-ben, hogy *porcionem sive capitaneatum engedik át*

²⁴⁴ Ld. tölem: Magyar jog—székely jog 43—4, 95—7, s a bevezetésben felsorolt irodalmat.

²⁴⁵ Degré Alajos gondolt zász hatásra a fiüleánysággal kapcsolatban, Századok 1943, 113.

²⁴⁶ Magyar jog—székely jog 43—6; Hagyomány és haladás 9—10; Berlász Jenő: Az erdélyi úrbérrendezés problémái, Századok 1941, 238—40.

oszályosaiknak. A székely és a kún kapitányság között mégis az a különbség állott fenn, hogy a királyhoz közelebb eső népnél erősebb volt az uralkodó ellenőrzése és mint közismert, maga a nádor viselte a kúnok comesének tisztségét. Meghonosodott a királyi adományrendszer is, a XV. század során pedig a szálláskapitányok vérségi arisztokráciája fölé egy új officium: a székkapitányság szerveződött, amelynek örökössé tételére ugyancsak történtek próbálkozások.²⁴⁷ A kúnóság és jázság hűbérviszonyt nem ismert, de teljes mértékben részese volt a rendi fejlődésnek; amint a székelységnek csak első két rendje (a főembereké és lófőké) maradhatott meg partikuláris nemességben, úgy a kúnok közül is csak a szálláskapitányok élvezték továbbra is, mint feltételes nemesek, az 1279-ben biztosított nemesi prerogatívát, a „mezei” kúnok a királyi jobbagyóság soraiba süllyedtek s Mátyás óta a törvények már a többi jobbagyokkal együtt említik őket.²⁴⁸ Végül vérségi alapon kialakult honor volt az Anjou-korban a nemességbe emelkedő besenyők előjáróinak, „jobbagyainak” méltósága is.²⁴⁹

Áttekintésünk végére értünk. Feltárult előttünk a Kárpátok koszorújában élő népeknek változatos, sokszínű intézményvilága, melybe a népi sajátságok épségben tartásával a rendiség egyre erőteljesebb kibontakozása vitt be egységet és irányt. Ezek a népek a középkorban megtalálták közös életformájukat és hivatásukat: közös életkeretük védelmét a mindenünnen reá zuduló támadások ellen. Ez a hivatás emelte fel legjobbjait különböző fokozatokon keresztül a honvédelmet hordozó rendbe: a nemességbe.²⁵⁰ A következő fejezetben azt kell megvizsgálnunk: hogyan kristályosodott ki ez a rend a XIV—XV. században és hogyan alakította a maga képére a középkori rendi államot.

²⁴⁷ Kring Miklós: Kún és jász társadalmeelemek a középkorban, Budapest 1938 (kny. Századok 1938), az idézet 24, Mályusz, Nemz. pol. 415—9, 422—3, 430—2.

²⁴⁸ Uo., v. ö. 1407: kún felmentése ... a nota ignobilitatis, Kring 29; 1455: V. László új adománya a honthosszékú kúnkapitányságról örökjogon, de ... sub illis tamen condicionibus, oneribus ac serviciis, quibus ceteri capitanei Comanorum nostrorum suos capitaneatus tenere consueverunt, Zichy IX. 444. A „román nemesi” adományokkal való összevetése arra mutat, hogy a királyi kancellária tudatában volt a két feltételes nemesi jogállás hasonlóságának; 1482: a jász ignobilis, censualis, Melzer, Okmányok 107.

²⁴⁹ 1222: Fejér III/1. 362, hozzá Mályusz, Nemz. pol. 289—90, Györffy György: Besenyők és magyarok (Budapest 1940) 13, Beliczky János: Nyugatmagyarország védelmi rendszere és határörnépei a középkorban (Bécsi MTI. Évkönyve 1934) 71—2.

²⁵⁰ V. ö. Kadlec, Valaši 213, Mályusz, Nemz. pol. 403.